Eugen Ionescu

Între filologie şi bibliofilie

Ianus

Ianus

De acelaşi autor:

- *Palia de la Orăştie (1582-1982). Studii şi cercetări de istorie a limbii şi literaturii române*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1984 (coautor)

- *Biblia de la Blaj (1795)*, ediţie jubiliară, Roma, Tipografia Vaticana, 2000 (coordonare filologică), Premiul „Timotei Cipariu“ al Academiei Române

- *Carte şi tipar la Bălgrad (1567-1702)*, Cluj, Editura Clusium, 2001

- Nicolae Drăganu, *Istoria literaturii române din Transilvania de la origini până la sfârşitul secolului al XVIII-lea / Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIIIe siècle*, ediţie îngrijită, prefaţă şi note, Cluj, Editura Clusium, 2003 (în colaborare)

- Ioan Pătruţ, *Studii de onomastică românească*, ediţie îngrijită, postfaţă şi indice, Cluj, Editura Clusium, 2005

- *Tezaurul toponimic al României. Transilvania. Judeţul Sălaj*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006 (coautor şi revizor)

Eugen Pavel

Între filologie şi bibliofilie

www.inst-puscariu.ro

Colecția „Ianus“

Coperta I: Miniatură germană (secolul al IX-lea)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Pavel, Eugen
Între filologie şi bibliofilie: / Eugen Pavel. – Cluj-Napoca: Biblioteca Apostrof, 2007
170 p.; 12x22,3 cm.
ISBN 978-973-9279-86-4
002(498)

© Biblioteca Apostrof

Editura „Biblioteca Apostrof“
400079, Cluj-Napoca
Str. I. C. Brătianu, nr. 22

Pentru corespondență: CP 1095, Of.p. 1 Cluj, 400750
Cluj-Napoca
telefon, fax: 0264 / 432444
e-mail: apostrof@revista-apostrof.ro

T.L. se virează la Uniunea Scriitorilor din România
cont 2511.1-171.1 / ROL. B.C.R., filiala sector 1, Bucureşti

www.inst-puscariu.ro

Sumar

Cărţi vechi necunoscute 7
Ex libris Constantini Cantacuzeni 7
Bibliografia românească veche
(Addenda et corrigenda) 12

Cărţi cu însemnări manuscrise 49
Un document de mentalitate 49
Cât valora o carte „bătrână“?..... 65
Elemente ale limbii vorbite 84

Cartea cărţilor: *Biblia* lui Samuil Micu (1795).....93
Modele şi izvoare..... 93
Concordanţe lingvistice..... 139

Abstract 154

Ilustraţii 157

www.inst-puscariu.ro

Cărţi vechi necunoscute

Ex libris Constantini Cantacuzeni

Ce se citea la noi cu secole în urmă? Reconstituirea unei vechi biblioteci aruncă, implicit, un fascicul de lumină asupra civilizaţiei medievale româneşti, depozitară a unor resurse nefructificate încă integral. O bibliotecă poate reflecta fidel mentalitatea unei întregi epoci, dar şi personalitatea unui colecţionar, după cum filele îngălbenite de vreme au supravieţuit pe rafturi într-un memorial sui-generis. Un jurnal de lectură insolit, a cărui devoalare induce cititorului de azi veritabile delicii bibliofile. De altfel, Nicolae Iorga transcria sentimental, însă metodic, în urmă cu un veac, inventare aride la prima vedere ale bibliotecilor mănăstireşti şi boiereşti, acestea fiind suficiente „pentru a înţelege pe deplin, din nevoia de citit a unei societăţi, orientarea ei, moravurile ei, seriozitatea sau uşurătatea ei, situaţia ei faţă de judecata, desăvârşit informată şi foarte aspră, a timpurilor“[1].

O colecţie impresionantă de cărţi, poate cea mai vastă din Europa orientală a secolului al XVII-lea,

[1] N. Iorga, *Încă o dată: ce se cetea pe vremuri la noi. Cărţile lui Vasile Drăghici*, în „Floarea darurilor“, II, 1907, nr. 9, p. 129.

www.inst-puscariu.ro

după aprecierea lui Mario Ruffini[2], a aparţinut, fără îndoială, stolnicului Constantin Cantacuzino. Însumând peste 500 de volume tipărite şi manuscrise, dar evaluată la aproape 2000 de titluri, ea a trecut prin mai multe avataruri, fie că s-a distrus în parte, fie că s-a pierdut, cu timpul, urma unor cărţi. Alături de fondul principal provenit de la mănăstirea Mărgineni, au fost identificate, în decursul anilor, cărţi din aceeaşi colecţie în biblioteci din Iaşi, Craiova, Târgu Mureş, Cluj, Sighişoara, Alba Iulia şi Miercurea Ciuc, în perioada imediat următoare editării catalogului întocmit de cărturar acest tezaur bibliofil îmbogăţindu-se cu peste o sută de titluri noi[3].

Acestora le adăugăm o nouă carte din biblioteca renumitului umanist, necunoscută până acum, un exemplar care vine să probeze încă o dată anvergura sa intelectuală. Este vorba despre o elegantă ediţie în limba latină din Toma d'Aquino, apărută în 1645, un volum impunător[4], a cărui pagină de titlu o reproducem integral: „*Sancti* | *Thomae* | *Aquinatis* | *doctoris angelici* | *ordinis praedicatorum.* | *Commentarii* | *in octo libros politicorum* | *Aristotelis.* | *Exquisitissimi* | *Cum antiqua interpretatione eorundem politicorum adiecta, per sectiones propriis* |

[2] Mario Rufini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, Editura Minerva, 1973, p. 56.

[3] Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino stolnicul*, Bucureşti, 1967; idem, *Biblioteci umaniste româneşti*, Bucureşti, Editura Litera, 1974, p. 27.

[4] Cartea, aflată în posesia unui colecţionar din Zlaşti-Hunedoara, a fost identificată de noi, în 1976, fiind achiziţionată ulterior de Muzeul din Deva. Am semnalat-o, mai întâi, în „Revista muzeelor şi monumentelor", nr. 10, 1980, p. 55-57.

www.inst-puscariu.ro

restituta locis, quam olim idem Divus Thomas exponendo sequutus est. | Editio nova, quamplurimis quibus scatebat mendis correcta, cum Exemplari Romano, ac aliis | vetustissimis manuscriptis codicibus collata, Per R. P. F. Cosman Morelles, Ordinis | Praedicatorum S. T. D. ac in celeberrima Coloniensi Universitate | Professorem Publicum. | Accessit singulorum Librorum, et lectionum Epitome cum famosioribus cuiusque | Libri propositionibus, et copiosissimo Indice, Per R. P. Carolum Rapineum | Minoritam Recollectum Nivernensem, Provinciae Parisiensis | Recollectorum Patrem et Custodem. | Parissiis, Apud Dionysium Moreau, via Iacobaea sub | signo Salamandrae. | M DC XLV. | Cum privilegio regis" (Fig. 1).

Este o ediţie relativ rară[5], care în subsolul foii de titlu are următoarea marcă de proprietate în limba latină: „*Ex libris Constantini Cantacuzéni*". Acest ex-libris autograf care aparţine indubitabil stolnicului constituie singurul indiciu, suficient însă, privitor la provenienţa cărţii, publicată în perioada de recrudescenţă a Contrareformei, asupra momentului procurării şi a circulaţiei ei ulterioare putându-se face diferite supoziţii.

Volumul conţine, pe primele 11 foi nenumerotate, un comentariu al lui Carolus Rapineus, apoi 422 de pagini cu textul de bază şi, la sfârşit, un index de 5 foi nenumerotate. Blocul cărţii are dimensiunile de 348 x 220 mm, cu tranşa vopsită în roşu, iar legătura este originală, din pergament. Ca aspect

[5] Vezi *Catalogue générale des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1961, tom. CLXXXVII, col. 572/VI.

www.inst-puscariu.ro

grafic, tiparul foii de titlu este negru şi roşu, iar în rest numai negru, textul fiind dispus pe două coloane. Pe foaia de titlu este reprodusă o gravură în metal, o compoziţie cu caracter emblematic reprezentând două genii ce susţin un ancadrament central în care apare ilustrat simbolul salamandrei în flăcări, iar în partea inferioară trei amoraşi şi o marcă cu iniţialele tipografului. În aceeaşi factură barocă sunt realizate şi cele câteva elemente decorative (frontispicii, vignete şi iniţiale ornate) ce apar în cuprinsul cărţii tipărite în oficina parizianã a lui Dionysius Moreau.

Este posibil ca aceste comentarii ale lui Toma d'Aquino la opera Stagiritului să fi fost cumpărate de Constantin Cantacuzino tot în perioada studiilor sale padovane (1667-1669), cu toate că lucrarea nu apare inserată în catalogul pe care viitorul cărturar îl începuse cu meticulozitate la 1 iulie 1667, şi care se află între manuscrisele notelor sale de călătorie. El nu a reuşit, poate, să ţină ritmul propriilor achiziţii, numeroasele volume pe care le-a strâns şi depozitat apoi la Mărgineni depăşiind intenţiile sale de catalogare. Presupunem, însă, că, studiind la Padova filosofia şi teologia din unghiul şcolii neoaristotelice-tomiste, el nu s-a mulţumit doar cu cele câteva comentarii aparţinând unor exegeţi ai ordinului Dominicanilor, existente în biblioteca sa, fără să posede nici o lucrare din opera principalului reprezentant al curentului scolastic. Pe de altă parte, înclinăm să credem că ediţia de faţă nu a constituit totuşi un manual de căpătâi utilizat la universitatea

www.inst-puscariu.ro

padovană, deoarece, după cum se ştie, profesorii de aici evitau de regulă texte străine, imprimate în afara Italiei.

Cartea putea fi cumpărată şi după înapoierea sa în ţară, deşi ea nu este trecută nici pe cea de-a doua listă autografă a stolnicului, transcrisă pe forzaţul posterior al comentariului aristotelic al lui Francescus Toletus. De altfel, tomismul căpătase după 1669 un loc privilegiat între lecturile lui Cantacuzino, pasiunea sa bibliofilă fiind alimentată de comenzile făcute după cataloagele pe care le primea în mod curent din străinătate. Tomul de faţă prezintă, aşadar, un interes bibliografic aparte, fiind singura lucrare a lui Toma d'Aquino care provine din biblioteca stolnicului.

Tot la nivelul unei simple conjecturi rămânem şi atunci când aducem în discuţie calea pe care a urmat-o această preţioasă tipăritură. Un indiciu, nu întru totul suficient, dar în măsură să permită noi concluzii privind circulaţia ei, ne oferă a doua însemnare, mai târzie, aflată pe foaia de titlu a cărţii respective: „*Conventus V(ajda) Hunyadiensis 1740 die 18 X [= decem]bris*". Rezultă, prin urmare, că la data menţionată cartea se afla deja în posesia fostei mănăstiri franciscane din Hunedoara, fără a putea deduce dacă ea s-a dezmembrat din renumita colecţie înainte sau după 1716.

O bibliotecă de o asemenea valoare precum cea a stolnicului era într-o permanentă primenire, dar şi destrămare, după cum el însuşi mărturisea în scrisoarea către Hrisant Notaras din 3 septembrie 1708.

www.inst-puscariu.ro

Nu este exclus însă ca această carte să fi făcut obiectul unui schimb sau al unei donaţii din partea lui Constantin Cantacuzino sau, asemenea altor tipărituri şi manuscrise, să se fi înstrăinat imediat după tragica sa dispariţie. Cu fiecare carte regăsită, biblioteca ilustrului umanist român renaşte, dincolo de eroziunea timpului, asemenea păsării mitologice, revelând noi orizonturi culturale.

Bibliografia românească veche (Addenda et corrigenda)

O bibliografie naţională exhaustivă, reluată de pe platforma cercetărilor actuale, a devenit o necesitate în domeniul cărţii vechi româneşti, completarea unor spaţii rămase încă albe în istoria tiparului deschizând noi perspective studiului filologic. Înregistrarea întregului tezaur autohton de tipărituri nu putea fi socotită o lucrare finită la un anume stadiu al investigaţiei, lucru intuit chiar în prefaţa ultimului volum al impunătoarei *Bibliografii româneşti vechi*[6]: „Aceste completări pentru cărţile sumar semnalate, cât şi viitoarele descoperiri de alte cărţi româneşti vechi, vor îndreptăţi şi de acum înainte actualitatea mereu vie a aşa-ziselor contribuţii la *Bibliografia românească veche*, căci doară spiritualitatea românească n-a produs între anii 1508-1830

[6] Ioan Bianu, Nerva Hodoş, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche (1508-1830)*, Bucureşti, vol. I, 1903; vol. II, 1910; vol. III, 1912-1936; vol. IV, 1944 (abreviat: BRV).

www.inst-puscariu.ro

numai 1526 opere tipărite, câte erau cunoscute în 1936, când se termina tipărirea tomului III, nici 2017 câte se cunosc azi, când terminăm acest volum cu adăogiri"[7].

Îmbogăţirea acestui corpus a permis ca, în continuare, să se consemneze un număr de 2113 cărţi vechi româneşti[8], pentru ca o sinteză ulterioară a cercetărilor bibliografice să adauge încă 173 de titluri la cele cunoscute în 1944[9]. Alte semnalări din ultimele decenii au extins simţitor repertoriul tiparului românesc medieval şi al modernităţii timpurii, astfel încât o reeditare a monumentalei lucrări, pe baza unor criterii bibliologice, riguros fixate, se impune cu acuitate.

Prezentăm, în prima parte, câteva contribuţii la această operă de referinţă, descriind un număr de şapte titluri noi, tipărituri pe care le-am descoperit pe parcursul unor cercetări de teren[10]:

---

[7] BRV, IV, p. X.

[8] Barbu Teodorescu, *Repertoriul cărţii româneşti vechi. 1508-1830,* în „Biserica Ortodoxă Română", LXXVIII, 1960, nr. 3-4, p. 339-366.

[9] Daniela Poenaru, *Contribuţii la Bibliografia românească veche,* Târgovişte, Muzeul Judeţean Dâmboviţa, 1973; numărul noilor titluri nu este pe deplin edificator, deoarece câteva adăugiri nu depăşesc nivelul unor simple conjecturi, iar ceea ce priveşte unele omisiuni, vezi, mai ales, recenziile lui Mircea Anghelescu, în „Limba română", XXIII, 1974, nr. 2, p. 158-160, şi a lui Paul Cernovodeanu, în „Revista de istorie", 27, 1974, p. 643-646.

[10] A se vedea şi Eugen Pavel, *Două completări la Bibliografia românească veche,* în „Mitropolia Ardealului", XXIV, 1979, nr. 7-9, p. 714-716; idem, *Câteva adăugiri şi precizări la Bibliografia românească veche*, în „Cercetări de lingvistică", XXV, 1980, nr. 2, p. 235-241 (cu redarea noilor titluri şi cu caractere chirilice).

www.inst-puscariu.ro

Psaltire, ediţia a III-a, Râmnic, 1736.

Psaltirea | prorocului şi împăratului | David. | Acum într-acest chip a treia | oară tipărită, | în Sfânta Episcopie a Rim<nicului>, | cu porunca şi cu toată chiel- | tuiala a Preacinstitului Sfin- | ţiii Sale, părintelui chiriu | chir Climent, | Ipopsifios al Sfintei | Episcopii a Rimnicului. | În anul de la Naşterea lui Hristos | 1736, aprilie 14, | de Dimitrie Pandovici (Fig. 2).

Format in-8°, legătura 150 x 100 mm, blocul cărţii 137 x 90, oglinda textului 103 x 72; f. titlu + 280 f. Tipărit cu negru, pe o coloană, cu 16 rânduri pe pagină. Erori de numerotare a filelor: 21 în loc de 22, 24 în loc de 23, 23 în loc de 24, 23 în loc de 33. File lipsă: 136, 137, 256. Gravuri: f. titlu^{v}, *Prorocul David în jilţ* (117 x 70). Vignete: f. 170^{v}, 280^{v}, precum şi mai multe ornamente de compoziţie tipografică (Fig. 3-4).

Cuprinsul: f. 1-235, *Cathisma 1-20*; f. 235^{v}-238, *Cântarea lui Moisi după ce s-au afundat faraon*; f. 238-243^{v}, *Cântarea a doao a lui Moisi de la a doao leage*; f. 243^{v}-245, *Cântarea 3*; f. 245-248, *Cântarea a patra. Rugăciunea prorocului Avvacum*; f. 248-249^{v}, *Cântarea 5. Cântarea sfântului Isaiei prorocul*; f. 249^{v}-251, *Cântarea 6. Rugăciunea lui Iona*; f. 251-255, *Cântarea 7. Rugăciunea sfinţilor 3 coconi*; f. 255-257^{v}, *Cântarea 8. Cântarea celor trei sfinţi coconi*; f. 257^{v}-259^{v}, *Cântarea 9. Cântarea Preasfintei de Dumnezeu Născătoarii*; f. 259^{v}-274^{v}, *Pentru Polieleu ce să cântă la Praznicele Dumnezeieşti şi la ale Născătoarei de Dumnezeu şi la ale altor sfinţi mari ce să*

www.inst-puscariu.ro

prăznuiesc (în colontitlu: *Psalmi aleşi*); f. 275-280, *Pripealele la Praznicele Dumnezeieşti*[11].

Nota corectorului (f. 280^{v}): „Tipăritu-s-au aceaste Psaltiri prin osteneala diortosirii popei Ivan Făgărăşanul".

Acest exemplar, pe care l-am găsit, aşa cum se indica în extrasul întocmit în 1857 de Ştefan Moldovan la cererea lui Timotei Cipariu[12], în satul Peşteana din Ţara Haţegului, reprezintă cea de-a treia reeditare a *Psaltirii* de la Râmnic, urmând ediţiei cunoscute din 1725 şi relansând supoziţia unei prime ediţii din 1724[13]. Noua tipăritură râmniceană a fost scoasă de către meşterul tipograf Dimitrie Pandovici, al cărui nume este legat şi de imprimarea în aceeaşi oficină a *Antologhionului* din 1737, bogat ilustrat. Itinerarul acestuia cuprinde apoi tipografia din Bucureşti (*Catavasier*, 1742, *Apostol*, 1743) şi o revenire la Râmnic, unde scoate, în 1745, un *Ceaslov*. Este posibilă şi o implicare a sa în înfiinţarea noii tipografii de la Blaj, unde imprimă, în avanpremieră, în 1747, o foaie volantă, cu o „poruncă pentru interzicerea

[11] Un exemplar acefal din această tipăritură a mai comentat şi Fr. Pap, în *Psaltirea lui Dimitrie Pandovici. Contribuţie la Bibliografia românească veche*, în „Acta Musei Napocensis", V, 1968, p. 539-549, fără a avea certitudinea datării şi a localizării ei.

[12] Arhivele Naţionale, Direcţia Judeţeană Cluj, fond T. Cipariu, *Corespondenţă*, Mapa 15, f. 3^{v}; a atras atenţia mai întâi asupra acestei liste Liviu Patachi, în *Cărţi vechi româneşti în Ţara Haţegului de pe o listă din 1857*, în „Studii şi cercetări de bibliologie", III, 1960, p. 282-287, semnalare pe care a preluat-o şi D. Poenaru, în *op. cit.*, p. 20.

[13] Vezi Barbu Teodorescu, *Circulaţia vechii cărţi bisericeşti. Contribuţii la un catalog cumulativ*, în „Biserica Ortodoxă Română", LXXIX, 1961, nr. 1-2, p. 184.

www.inst-puscariu.ro

banilor austriaci în ţările otomane supuse“[14]. Să adăugăm şi faptul că el semnează în *Catavasierul* din 1742 un grupaj de versuri originale, intitulat „Cătră pravoslavnicul norod al Ţărâi Rumâneşti“. Ca diortositor apare Ivan Făgărăşanul, întâlnit, în aceeaşi calitate, şi în *Liturghierul* de la Râmnic, din 1733. Biografia sa culturală, relativ bogată, îl mai consemnează şi în ipostazele de copist, traducător, dascăl la şcoala domnească din Câmpulung şi la cea din Râmnic, colportor de carte munteană în Ţara Bârsei şi, nu în ultimul rând, ca autor al unei tentative de a întemeia o tipografie la Făgăraş[15].

Ceaslov, Bucureşti, 1754-1755.

Ceasoslov | ce are în sine slujba de zi şi | de noapte după rânduiala | Sfintei Bisearecі. | Acum într-acestaş chip tipărit | în zilele Prealuminatului | Domn, Io Constantin Mihail Racoviţă Voievod, | cu blagoslo-veniia şi toată | cheltuiala Preasfinţitului Mitropolit al Uggrovlahiei, | chir Filaret. | În scaunul Bucureştilor, | la anul 7263, | de Barbul Buc<ureşteanul> tip<ograful>.

Noul titlu, necunoscut autorilor BRV, a fost re-constituit de noi pe baza unei foi de titlu disparate, fragmentare, lipite pe forzaţul anterior al *Penticos-tarului* de la Bucureşti, din 1743, păstrat în biserica din satul Crişan, judeţul Hunedoara.

---

[14] Vezi şi Dimitrie Coravu, *Tipografi de la Râmnic din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Mitropolia Olteniei“, XIX, 1967, nr. 1-2, p. 54-58.

[15] N. Iorga, *Socotelile Braşovului*, Bucureşti, 1899, p. 157; Cătălina Velculescu, *Cărţi populare şi cultură românească*, Bucureşti, Editura Minerva, 1984, p. 96-97.

www.inst-puscariu.ro

Pe versoul foii de titlu se află o xilogravură reprezentându-l pe Iisus pe tron binecuvântând, având în dreapta pe Maica Domnului, iar în stânga pe Sf. Proroc Ioan Prediteci.

Cartea, pe care cercetări viitoare, probabil, o vor întregi, a fost tipărită de Barbul Bucureşteanul, cel care scosese mai înainte, la Bucureşti, în 1748, ediția a doua a unui *Ceaslov*[16].

Catihisis mic, Sibiu, 1807.

Catihisis | mic | sau | scurtată pravoslavnică mărtu- | risire a legii greceşti ne- | unite, | pentru trebuința pruncilor celor | neuniți româneşti făcută. | Şi de la neunitul episcopescul în Carlovețla anul | 1774 ținutul sinod întărit şi cu întă- | rirea Arhiepiscopului şi Metropolitu- | lui tipărit. | S-au tipărit în Sibii, în tipografiia lui Ioann Bart, | cu priv<ilegiul> împărăteştii crăieştii măriri, | 1807.

Format in-8°, legătura 165 x 105 mm, blocul cărții 158 x 103, oglinda textului 135 x 80; 78 pagini, numerotate cu cifre arabe. Tipărit cu negru, pe o coloană, cu 29 de rânduri pe pagină.

Cuprinsul: p. 3-5, *Intrare*; p. 5-41, *Partea 1. Pentru credință*; p. 41-61, *Partea 2. Pentru dragoste*; p. 61-78, *Partea 3. Păntru nedejde*.

După catehismul bilingv din 1789 şi cel, tot sibian, din 1797, din care se inspiră, această nouă tipăritură deschide seria catehismelor imprimate, în aceeaşi oficină, fără deosebiri esențiale de la o ediție la alta, în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

[16] BRV, IV, nr. 100, p. 68-69.

www.inst-puscariu.ro

Actualmente, se păstrează la Castelul Corvineştilor din Hunedoara, inv. 505.

Proscomidia Sfintei Liturghii, Buda, 1814.

Proscomidiia Sfintei Liturghii. | S-au tipărit la Buda, în crăiasca tipografie a Universitatei din Peşta, cu chieltuiala cetățanului negoțitoriu din Aradu vechiu, Petru Stoianovici, 1814.

Foaie volantă, în chirilică, imprimată pe o pagină, având dimensiunea de 550 x 440, iar oglinda textului de 495 x 385 mm. Tipărit cu negru şi roşu, pe 4 coloane, cu 75 de rânduri. Textul este încadrat într-un chenar ornamental. Tipăritura a fost descoperită de noi în satul Prăvăleni, din judeţul Hunedoara.

Catihismul mic, Sibiu, 1818.

Catihismul | mic | sau | scurtată pravoslavnică mărtu- | risire a legii greceşti ne- | unite, | pentru trebuinţa pruncilor celor | neuniţi româneşti făcut. | Şi de la neunitul episcopescul în Carloveţ la anul | 1774 ţinutul sinod întărit şi cu întă- | rirea Arhiepiscopului şi Metropolitu- | lui tipărit. | S-au tipărit în Sibiiu, în tipografiia lui Ioann Bart, | cu priv<ilegiul> împărăteştii crăieştii măriri, | 1818.

Format in-8°, legătura şi blocul cărţii 180 x 100 mm, oglinda textului 140 x 75; 79 pagini. Tipărit cu negru, pe o coloană, cu 28 de rânduri pe pagină.

Cuprinsul: p. 3-5, *Intrare*; p. 5-42, *Partea 1. Pentru credinţă*; p. 42-62, *Partea 2. Pentru dragoste*; p. 62-79, *Partea 3. Pentru nădejde*.

www.inst-puscariu.ro

Sub raportul tehnoredactării, cartea este apropiată de ediţia din 1807, descrisă mai sus, având însă mai multe similitudini cu o ediţie ulterioară, din 1827[17].

Se păstrează în biblioteca Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj, cota V 22.

Psaltire, Sibiu, 1825.

Psaltirea | prorocului | şi | împăratului | David. | Sibiiu, | în privileghiata tipografiia a lui Ioann Bart, | 1825 [18].

Format in-8°, blocul cărţii 175 x 105 mm, oglinda textului 135 x 80; 288 pagini. Tipărit cu negru, pe o coloană, cu 28 de rânduri pe pagină. Lipseşte porţiunea de text între p. 147-158. Gravuri: p. 2, *David proroc cu harfa* (127 x 78); p. 270, *Izvorul tămăduirii* (88 x 50); p. 289, *Maica Domnului cu Fiul în braţe* (25 x 25). Frontispicii: p. 3, *Prorocul David rugându-se în templu*; p. 262, *Ramuri stilizate legate cu o panglică*. Vignete: f. titlu, *Vas cu flori stilizate*. Iniţiale ornate: p. 3, 11, 20, 31. Deşi nesemnate, xilogravurile pot fi atribuite lui Dumitru Finta.

Cuprinsul: p. 3-213, *Cathisma 1-20*; p. 214-216, *Cântarea lui Moisi după ce s-au afundat faraon*; p. 216-221, *Cântarea a doua a lui Moisi de la a doua leage*; p. 221-223, *Cântarea a 3*; p. 223-225, *Cântarea a patra*; p. 226-227, *Cântarea a cincea*; p. 228-229, *Cântarea a 6*; p. 229-232, *Cântarea a 7*; p. 232-235, *Cântarea celor trei coconi*; p. 235-237, *Cântarea a 9 a*

[17] BRV, III, nr. 1303, p. 529.

[18] Privitor la semnalarea titlului, pornindu-se de la lista lui Ştefan Moldovan, cf. şi D. Poenaru, *op. cit.*, p. 140.

www.inst-puscariu.ro

Preasfintei de Dumnezeu Născătoare; p. 237-238, *Pentru Polieleu ce să cântă la Praznicile Dumnezeieşti şi la ale Născătoarei de Dumnezeu şi la sfinţi mari ce să prăznuiesc* (în colontitlu: *Psalmi aleşi*); p. 238-261, *Pripealele la Praznicile cele Dumnezeieşti şi la toţi sfinţii cari-i au Polieleu. Facerea lui Ioann Monahul*; p. 262-263, *Învăţătura pentru înţelesul Pashaliei*; p. 264-265, *Pashalia (1825-1853)*; p. 269-268, *Învăţătura cum să ceteaşte Psaltirea în sfântul şi marele post*; p. 269-270, *Învăţătura cum să ceteaşte Psaltirea preste tot anul*; p. 271, *Cinstitul Paraclis cătră Preasfânta Născătoarea de Dumnezeu*.

Ediţiile ulterioare scoase de oficina lui Ioan Bart, în 1826 şi 1827, reproduc cu fidelitate cuprinsul acestei tipărituri, identificate de noi în biserica din satul Ruşi, comuna Bretea Română, judeţul Hunedoara.

Ceaslov, Sibiu, 1826.

Ceasoslov, | acum | întru acest chip tipărit | supt | stăpânirea Prealuminatului şi | Preaînălţatului împărat al | Austriei, | Franţisc | întâilea. | Sibiiu, | în tipografiia lui Ioann Bart, | 1826 (Fig. 5).

Format in-8°, legătura 187 x 113 mm, blocul cărţii 180 x 100, oglinda textului 135 x 80; f. titlu + [1] f. + 395 p. Tipărit cu negru, pe o coloană, cu 20 şi, respectiv, 28 de rânduri pe pagină.

Foaia de titlu are mici diferenţe, din punctul de vedere al ornamentaţiei, comparativ cu ediţia imediat anterioară, din 1825. Faţă de aceeaşi ediţie[19], facem următoarele completări referitoare la cuprins: p. 352-362, *Rugăciunile dimineţii*; p. 362-363, *Rugă-*

[19] Cf. D. Poenaru, *op. cit.*, p. 137-140.

www.inst-puscariu.ro

ciunea în toată dimineţile când să scoală creştinul din somn; p. 383-386, *Rânduiala mărturisirii*.

Cartea este o reeditare a ceasloavelor din 1807, 1809, 1811, 1816, 1819, 1822, 1825, fiind identică sub raportul paginaţiei, ilustraţiei şi al conţinutului. Îi succed alte două ediţii, cunoscute, din 1829 şi 1830, apărute tot la Sibiu. Exemplarul se află în prezent în patrimoniul Muzeului din Deva.

*

Paralel cu semnalarea unor noi titluri (ideea perfectibilităţii fiind sugerată de altfel de înşişi autorii *Bibliografiei româneşti vechi),* revizuirea şi completarea unor date din masivul corpus al cărţii vechi românesti se impune cu stringenţă, în măsura în care dispunem de noi şi detaliate informaţii faţă de cele deja consemnate. Acest instrument de lucru, atât de indispensabil cercetării filologice, trebuie revăzut, aşadar, îndeaproape, întrucât, mai ales în cazul unor tipărituri descrise pe baza unor surse mediate, s-au strecurat uneori lecţiuni greşite ale anului de apariţie, localizări sau atribuiri discutabile, datorită existenţei unor exemplare unicate acefale, transcrieri aproximative ale titlului şi alte aspecte deficitare ce ţin de structura formală a cărţii. Desigur, concomitent cu reevaluarea conceptului de bibliografie naţională retrospectivă, într-o viitoare reeditare a acestui repertoriu nu se poate face abstracţie nici de precizările de datare pe care examenul filigranologic l-a adus mai recent în cazul unor cărţi precoresiene şi coresiene,

www.inst-puscariu.ro

de pildă, după cum trebuie să fie fructificate şi investigaţiile, unele nefinalizate încă, privitoare la probleme de filiaţie, tiraje diferite sau caracteristici poligrafice (tipuri de litere, specimene grafice, ornamentică).

Persistenţa unor erori de bibliografiere, preluate apoi *ad litteram* şi de alţi autori, a constituit rareori obiectul unor analize şi verificări sistematice[20], fiecare nouă semnalare fiind acceptată ca atare. Tocmai de aceea, orice estimare a inventarului de titluri din cele patru tomuri ale *Bibliografiei româneşti vechi* (2017[21] sau 2022[22]) este pasibilă de amendamente atâta timp cât sunt inserate unele date – puţine însă, care nu diminuează meritele incontestabile ale lucrării – eronate, infirmate ulterior şi care nu pot fi deci reţinute, reluări în ultimul volum, în cadrul adăugirilor, a unor titluri descrise deja anterior, „scăpări" explicabile prin însăşi amploarea întreprinderii bibliografice la care se angajaseră autorii.

Câteva din suprapunerile ce trebuie elucidate au în vedere *Ochtoihul* slav din cca 1580 (BRV, I, nr. 27, p. 81, IV, p. 173), identic de fapt cu *Octoihul* slav, tipărit la Braşov în 1567 (BRV, IV, nr. 6, p. 9-11)[23],

[20] A se vedea D. Şandru, *Îndreptări la „Bibliografia românească veche"*, în „Revista istorică română", XVII, 1947, fasc. I-II, p. 138-156.

[21] BRV, IV, p. X.

[22] Daniela Poenaru, *Contribuţii la „Bibliografia românească veche" în perioada 1944-1972,* în volumul *Târgovişte, cetate a culturii româneşti,* Bucureşti, Editura Litera, 1974, p. 61.

[23] Vezi şi D. R. Mazilu, *Diaconul Coresi,* Ploieşti, 1933, p. 16-17; Gebhard Blücher, *Contribuţii la istoria hârtiei şi a tiparului chirilic din a doua jumătate a secolului al XVI-lea de la Braşov,* în „Studia bibliologica", III, 1969, p. 440; Al. Mareş, *În legătură cu activitatea tipografică a diacului Lorinţ,* în „Limba română", XIX, 1970, nr. 2,

www.inst-puscariu.ro

Tetraevanghelul slavon, apărut la Bucureşti, la Mănăstirea Plumbuita, în două ediţii, în 1574 şi, respectiv, 1582[24], datat anterior cca 1570 (menţionat în BRV, I, nr. 341, p. 529, dar şi în IV, nr. 11, p. 13-15), *Liturghierul* slavon, din 1587-1588 (înregistrat în BRV, I, nr. 32, p. 99-100, iar cu o altă datare şi în IV, nr. 8, p. 11-12)[25]. Regăsim, de asemenea, o dublă înregistrare şi, implicit, numerotare în cazul *Evhologhionului*, imprimat la Târgovişte, în 1713 (BRV, I, nr. 164₁, p. 551, şi IV, nr. 49, p. 41) sau al *Catavasierului*, apărut la Blaj, în 1777 (BRV, II, nr. 404, p. 220, şi IV, nr. 162, p. 92).

Mai mult, între numeroasele tipărituri noi pe care o sinteză ulterioară[26] le adaugă celor cunoscute în 1944, există unele titluri care trebuie acceptate cu rezerve, cel puţin până la identificarea lor *in facto*, perpetuându-se în unele situaţii o manieră conjecturală de prezentare.

Vom aduce câteva rectificări şi completări pe care le reclamă o serie de cărţi tipărite în intervalul 1643-1826, prea sumar descrise sau chiar cu inexac-

p. 131, nota 18.

[24] Vezi Gebhard Blücher, *Consideraţii filigranologice asupra Evangheliarului slavon al lui Lavrentie*, în „Revista bibliotecilor", XXII, 1969, nr. 12, p. 741-742; Al. Mareş, *Un capitol din istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea: tipăriturile ieromonahului Lavrentie*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXI, 1970, nr. 6, p. 645-667; L. Demény, Lidia A. Demény, *Carte, tipar şi societate la români în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Kriterion, 1986, p. 106-127.

[25] Gebhard Blücher, *Filigranele braşovene şi tipăriturile chirilice din secolul al XVI-lea*, în „Revista bibliotecilor", XX, 1967, nr. 7, p. 425; idem, *Contribuţii*,– p. 444.

[26] Daniela Poenaru, *op. cit.*, p. 5-163.

www.inst-puscariu.ro

titălţi, încercând astfel o situare a lor mai riguroasă în ansamblul bibliografiei naţionale vechi. De asemenea, pe baza unor exemplare mai complete decât cele catalogate anterior, am avut în vedere clarificarea unei datări incerte, evidenţierea unor elemente textuale particulare, precum şi stabilirea paginaţiei reale şi a diferenţelor de tiraj[27]:

Carte românească de învăţătură, Iaşi, 1643.

Precizarea asupra paginaţiei din final, după un exemplar complet, pe care o aduc contribuţiile mai noi[28], fusese făcută şi de BRV, IV, nr. 45, p. 190. Erorile din numerotarea filelor, decalarea f. 248 şi f. 256, fără a fi înlocuite cu un alt număr, schimbă însă cantitativ paginaţia, astfel încât cartea cuprinde de fapt numai 505 foi, ordonate astfel: f. titlu [2] f. + 384 (= 382) f. + 116 f. + [4] f.

Studiind comparativ un eşantion de 15 exemplare existente în judeţul Hunedoara, am constatat că, după diferenţele de tiraj[29], 7 aparţin variantei *A* (Bucureşci, Cornişel, Dănuleşti, Deva, Obârşia, Ohaba de sub Piatră şi Prăvăleni, ultimele două având înscris pe foaia de titlu anul 1641), iar alte 8 se încadrează în tipul *B* (Almaşul Sec, Buceş-Vulcan, Căraci, Geoagiu, Leauţ, Popeşti, Râpaş şi Ţărăţel). În ceea ce priveşte numerotarea filelor, se observă, în general, aceeaşi ocurenţă a erorilor sesizate anterior în tipăritura

[27] Vezi şi Eugen Pavel, *Unele rectificări la Bibliografia românească veche*, în „Cercetări de lingvistică", XXVIII, 1983, nr. 1, p. 69-74.

[28] D. Poenaru, *op. cit.*, p. 169.

[29] BRV, I, p.536-537; Florea Mureşanu, *Cazania lui Varlaam. 1643-1943. Prezentare în imagini,* Cluj, 1944, p. 119-127.

www.inst-puscariu.ro

ieşeană[30]. Semnalăm şi alte greşeli de acest gen, cu diferenţieri de la un exemplar la altul, uneori fără o convergenţă a abaterilor în funcţie de seria *A* sau *B* în care se încadrează. De pildă, în toate exemplarele examinate, care aparţin atât variantei *A* cât şi celei *B*, am consemnat, în plus, numerotarea greşită 281 în loc de 291. De asemenea, numai în unele exemplare *A* (Corniţel, Ohaba, Prăvăleni) şi, respectiv, *B* (Almaşul Sec, Căraci) apare imprimat 139 în loc de 141. În schimb, exemplarele *A* (1641) de la Ohaba şi Prăvăleni nu conţin eroarea 341 în loc de 350, cu precizarea că în cel de la Ohaba este o inversare a slovelor-cifre din numerotarea filei respective. Mai apar substituirile 343 în loc de 344 (Bucureşci *A* şi Popeşti *B*) şi 345 în loc de 346 (Buceş-Vulcan *B*, Obârşia *A* şi Popeşti *B*). În partea a doua a cărţii întâlnim în unele exemplare (Almaşu Sec *B*, Ohaba *A* şi Ţărăţel B) încă o greşeală în plus: 104 în loc de 103. În fine, tot exemplarele *A* (1641) de la Ohaba şi Prăvăleni au şi numerotarea eronată 103 în loc de 97, care se găseşte de regulă doar la cele de tipul *B*. Am insistat asupra inconsecvenţelor de paginaţie, pentru a readuce în discuţie o problemă rămasă încă deschisă, aceea a stabilirii tirajelor pe care le-a cunoscut această tipăritură. Pornind de la un exemplar *A* (1641), Gavril Hango atrăgea atenţia, încă din 1902[31], că s-ar putea admite chiar patru ediţii din această carte, una din 1641 şi trei din 1643, explicabile prin

[30] *Ibidem*, p. 119, 124.

[31] Gavriil Hango, *Carte românească de învăţătură*, în „Telegraful român“, L, nr. 135, 3/16 decembrie 1902, p. 549.

www.inst-puscariu.ro

„căutarea mare după carte", dar sunt mai plauzibile doar două ediţii, corespunzătoare anilor înscrişi pe foile de titlu. Autorii *Bibliografiei româneşti vechi* resping această ipoteză şi susţin că masiva lucrare a lui Varlaam nu a cunoscut mai multe reeditări, deoarece tipărirea s-a efectuat în intervalul 1641-1643, „cu oarecare zăbavă", unele greşeli s-au îndreptat pe parcurs, dar fără să se renunţe însă cu totul la filele imprimate necorespunzător[32]. Cu toate acestea, părerile au rămas în continuare divergente: Gh. Ghibănescu vorbea de trei ediţii[33], Florea Mureşanu, cel care a realizat cea mai minuţioasă analiză în această direcţie, înclina în favoarea a două ediţii prime[34], iar Augustin Z. N. Pop opta pentru patru tiraje[35].

Împărtăşind punctul de vedere din BRV, potrivit căruia tipărirea a fost eşalonată, evident, pe o perioadă mai lungă, trebuie să acceptăm ideea că şi corectura s-a efectuat cu intermitenţe şi, probabil, în diferite faze de imprimare ale colilor, de unde şi inadvertenţele apărute în exemplare care aparţin aceleiaşi variante-titlu. Nici în privinţa dispunerii unor iniţiale ornate în exemplarele luate în considerare diferenţele specificate nu se înseriază după un anumit criteriu menit să probeze o grupare după tipuri distincte, neoscilantă, ce ar putea decurge numai din

[32] BRV, I, p. 536.

[33] Gh.Ghibănescu, *Evangheliarul mitropolitului Varlaam,* în „Arhiva", XXX, 1923, nr. 3-4, p. 266.

[34] Florea Mureşanu, *op. cit.,* p. 119 şi urm.

[35] Augustin Z. N. Pop, *Viaţa mitropolitului Varlaam al Moldovei,* în „Mitropolia Moldovei şi a Sucevei", XXXIII, 1957, nr. 10-12, p. 759.

www.inst-puscariu.ro

existenţa unor ediţii sau tiraje de sine stătătoare. Mai concludentă este însă o altă excepţie, prima de acest fel, pe care am constatat-o în cuprinsul exemplarului de la Ohaba de sub Piatră, care, deşi aparţine după foaia de titlu aşa-zisului tip *A*, prezintă f. 280^{v} exact după modelul *B*, respectiv cu frontispiciul mare floral, titlul cazaniei corectat, dar cu ultimele trei rânduri omise. Se impune să admitem, aşadar, ideea unei singure ediţii princeps, revăzută în diverse etape, imprimată în mai multe tranşe, cu intervenţii succesive din partea zeţarilor şi a diortositorilor, fapt ce a generat diferenţierile remarcate de la un set de exemplare la altul.

Dosoftei, **Molitvenic de-nţăles**, Iaşi, 1681.

În BRV, I, nr. 72, p. 238, IV, p. 203, este descris un exemplar care cuprinde 5 foi nenumerotate şi 155 foi numerotate, cu erori neprecizate. După exemplarul cercetat (Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj, cota V 217, colligate 2), cartea are de fapt 156 foi, cu o repetiţie la numerotare (f. 44) din care rezultă o foaie în plus. Celelalte erori de tipar sunt: 36 în loc de 34, 34 în loc de 36, 41 în loc 42, 43 în loc de 44, 64 în loc de 62, 101 în loc de 111, 102 în loc de 122, 150 în loc de 151, 150 în loc de 152; la f. 34, 36, 44, 91 s-au inversat slovele cifre în cadrul numărului; 140 este transcris greşit, iar f. 153 şi 155 sunt nenumerotate.

Dosoftei, **Parimiile preste an**, Iaşi, 1683.

Descrierea din BRV, I, nr. 79, p. 263-269, IV, p. 204-205, s-a făcut pe baza unui exemplar incomplet, care cuprinde în final numai 4 foi din erată. Un

www.inst-puscariu.ro

exemplar mai bine conservat, existent în biblioteca Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu“ din Cluj, cota V 217, colligate 1, are în partea finală 29 de foi nenumerotate, cu următorul conţinut:

Greşealeel (sic) tiparniţii şi schimbăciunile şi nepriceputele po<f>torind, f. [1]-[6]^{v}; *Canonul cel mare. Facerea svântului Andrei de Critu Ierusalimeanului*, f. [6]^{v}-[29]; *Mărturie cum că nu easte oprit a să cânta liturghie rumâneaşte*, f. [29].

De precizat că cele 29 de foi nenumerotate se află legate la sfârşitul *Molitvenicului* (Iaşi, 1681), colligate în exemplarul nostru. Erorile de paginaţie, nespecificate de BRV, sunt următoarele: 11 în loc de 12, 35 nenumerotată, în partea întâi; 107 în loc de 117, 109 în loc de 119, 110 în loc de 120, repetându-se astfel ultimul număr, în partea a doua; 8 repetat, 12 sărit, 25 în loc de 35, 45 în loc de 46, 21 în loc de 51, în partea a treia. În concluzie, cartea cuprinde: f. titlu + [6] f. + 38 f. + 139 (= 140) f. + 56 f. + [29] f.

Ceasloveţ, Bălgrad, 1686.

Datarea primului ceasloveţ tipărit în Transilvania s-a făcut, îndeobşte, cu aproximaţie, în lipsa unui exemplar care să prezinte foaia de titlu integrală, oscilându-se între anii 1687 şi, respectiv, 1685 (BRV, I, nr. 84, p. 279-280, 537, IV, p. 206). Un exemplar relativ mai complet a fost identificat de noi în colecţia Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu“ din Cluj (cota V 309), care are la sfârşit peste 8 foi nenumerotate. Pe cea de a doua foaie nenumerotată începe *Pashaliia rumâneaşte tocmită cu*

www.inst-puscariu.ro

număr când va fi numărul anilor, de la începutul lumii 7194, iar de la naşterea lui Hristos 1686[36]. Acest element cronologic ne permite să fixăm cu certitudine anul de apariţie a cărţii. Pentru anul 1686 mai optaseră anterior şi alţi autori[37], lucru care a trecut însă neobservat, ceea ce a făcut să se perpetueze în diverse lucrări istoriografice, până astăzi, prima datare aproximativă din BRV, respectiv anul 1687.

Întâlnim, de asemenea, următoarele erori de paginaţie: 71 în loc de 70, 73 în loc de 74, 140 în loc de 141, 203 în loc de 204; f. 74 este numerotată de două ori, însă 129 este sarit, compensându-se.

Ceaslov, Râmnic, 1724.

O consultare a aceluiaşi exemplar după care au fost comunicate datele pentru BRV, IV, nr. 58, p. 47, existent în colecţiile speciale ale Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga" din Cluj, cota 185 A, ne determină să facem următoarele îndreptări: *Ceaslovul* tipărit de Ilie Cernavodeanul cuprinde 10 foi nenumerotate + peste 574 pagini, în loc de 506 pagini, cum se specifica. Finalul continuă cu *Slujba sfintei cuminecături* (în colontitlu: *Slujba priceştaniei)*. Conform cuprinsului, într-un exemplar complet urmează de la p. 577 *Pashalia.*

Precizăm că blocul cărţii are dimensiunile de 147 x 90 mm, oglinda textului 115 x 70, tipărit cu negru, pe o coloană, cu 19 rânduri pe pagină. Pe verso-ul titlului se află o xilogravură reprezentându-l pe Sf.

[36] Vezi fotocopia acestei file în volumul nostru *Carte şi tipar la Bălgrad (1567-1702)*, Cluj, Editura Clusium, 2001, planşa VIII.

[37] Dimitrie Iarcu, *Bibliografia chronologică română*, Bucureşti, 1873, p. 6; N. Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, Bucureşti, 1902, p. 346.

www.inst-puscariu.ro

Nicolae (65 x 55), având deasupra o închinare („Sfântului Nicolae, acest dar tipograful închină"), iar dedesubt următoarele versuri:

„Ţie, dintr-ale tale,
Nicolae sfinte,
Acest odor aducem
Cu suflet fierbinte,
Tinde-ţ dar sfânta mână
Şi-l priimeaşte
Şi cu rugăciunea ta
Pre noi ne păzeaşte".

Ceaslov, [Bucureşti, 1731].

Deşi nu cunoaştem încă exemplare mai complete, datele pe care ni le oferă BRV, II, nr. 201, p. 41, IV, p. 235, sunt insuficiente pentru clarificarea acestui titlu. După semnalarea lapidară dar destul de plauzibilă a lui M. Gaster[38], un exemplar cu multe lipsuri este menţionat în fondurile Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga" din Cluj[39], căruia îi vom face de data aceasta o prezentare mai amănunţită.

Cartea are formatul in-8°, blocul cărţii 15 x 10,5 cm, oglinda textului 10 x 7,5 cm, peste 163 de foi nenumerotate, dispuse în 21 de caiete complete, cu signatură chirilică; tipărit cu negru, pe o coloană, cu 17 rânduri pe pagină. Lipsesc foaia de titlu, primele trei foi din caietul 1, f. [1] din caietul 19, iar de la sfârşit

[38] M. Gaster, *Geschichte der rumänischen Literatur*, în *Grundriss der romanischen Philologie*, II. Band, 3. Abteilung, Strassburg, 1901, p. 306.

[39] I. Roşu, *Cărţi vechi româneşti*, în „Societatea de mâine", II, 1925, nr. 1-2, p. 24.

www.inst-puscariu.ro

începând cu f. [2] din caietul 22 până la caietul 24 inclusiv.

Sub raportul conţinutului, textul prezintă similitudini cu ediţia apărută la Râmnic, în 1731[40], fiind redactat în slavă, cu excepţia tipicului, inclusiv colontitlul, a sinaxarului şi a paraclisului, care sunt scrise în limba română: *Rânduiala vecerniei* (în colontitlu), c. 1., f. [?] – c. 2, f. [3]; *Începutul utrănii* (în colontitlu: *Rânduiala utreniii),* c. 2, f. [3] – c. 5, f. [1]; *Începutul lui tretâi ceas,* c. 5, f. [1] – f. [5]; *Începutul lui şestâi ceas,* c. 5, f. [5]^{v} – c. 6, f. [3]; *Începutul lui deveatâi ceas*, c. 6, f. [3] – f. [8]^{v}; *Început obeadniţii,* c. 7, f. [1] – f[8]; *Începutul pavecerniţii cei mari,* c. 7, f. [8]^{v} – c. 10, f. [6]^{v}; *Pavecerniţa cea mică,* c. 10, f. [6]^{v} – c. 11, f. [7]^{v}; *Polunoştniţa în toate zilele,* c. 11, f. [8] – c. 13, f. [8]; *Polunoştniţa sâmbetii,* c. 13, f. [8] – c. 15, f. [1]; *Troparele după troicinică,* c. 15, f. [1] – f. [1]^{v}; *Troparele voscreasnii,* c. 15, f. [2] – c. 16, f. [1]^{v}; *Troparele cu bogorodicinele şi condicele peste toată săptămâna* (în colontitlu: *Troparele zilelor),* c. 16, f. [1]^{v} – f. [6]; *Ceasurile den zioa Sfintelor Paşti* (în colontitlu: *Ceasurile Paştelor),* c. 16, f. [6] – f[8]^{v}; *Troparele şi condacele sfinţilor de obşte,* c. 16, f. [8]^{v} – c. 17, f. [8]^{v}; [*Sinaxariul*], c. 18, f. [1] – c. 21, f. [3]; *Cinstitul Paraclis al Preasfintei de Dumnezeu Născătoare,* c. 21, f. [4] – c. [24].

Ediţia de faţă nu conţine *Ceasul întâi,* prezent în *Ceaslovul* tipărit la Râmnic, în acelaşi an, având însă în plus *Troparele şi condacele sfinţilor de obşte,* iar

[40] D. Poenaru, *op. cit.*, p. 17-20.

www.inst-puscariu.ro

ultimele două capitole inversate, respectiv *Sinaxarul* cu *Paraclisul.*

Indicii în legătură cu o datare ante 1733 ne oferă o însemnare manuscrisă de pe filele acestui exemplar: „*Să să ştie acest Ceaslov mi l-au dat părintele Misail* ot *Almaş pomană când m-au călugărit.* Lĕt *7241, ieromonah Varlaam*".

Într-o altă notiţă modernă, care aparţine, probabil, lui Grigore Creţu, din a cărui bibliotecă provine exemplarul, se precizează că este vorba despre *Ceaslovul* slavo-român apărut la Bucureşti, în 1731, tipărit de Stoica Iacovici, în 24 de coli, detalii ce nu pot decurge decât dintr-o colaţionare cu un exemplar mai complet.

Liturghii, Bucureşti, 1741.

Exemplarului descris în BRV, IV, nr. 220, p. 238, îi lipseşte finalul, cartea având încă 2 pagini, pe care continuă *Slujba sfintei princeştaniei,* cu *Rugăciunea Sfântului Chiril de la Alexandria*, la p. 245, şi *Altă rugăciune către Preasfânta Născătoare de Dumnezeu*, la p. 246. Completările le-am făcut după exemplarul păstrat în biserica din Ociu, judeţul Hunedoara.

Bucoavnă, Cluj, 1744.

A trecut aproape neobservat faptul că în 1744 au fost imprimate la Cluj două ediţii ale *Bucoavnei*. În principalele referinţe asupra lucrării se menţionează doar ediţia care redă textul cu grafie chirilică şi, în paralel, cu grafie latină[41]. În sinteza sa asupra li-

[41] Cf. Gavril Precup, *Două bucoavne*, în „Unirea", XXV, nr. 114, 23 nov. 1915, nr. 115, 25 nov. 1915; BRV, II, nr. 235, p. 79, IV, p. 240; *Bucoavna* (Bălgrad, 1699). Ediţie critică tipărită din iniţiativa şi cu binecuvântarea P. S. Emilian, episcop al Alba Iuliei, Alba Iulia,

www.inst-puscariu.ro

teraturii didactice, Onisifor Ghibu[42] preciza însă că în anul respectiv au apărut la Cluj două ediţii: una „strict ortodoxă", pe baza *Bucoavnei* de la Bălgrad, din 1699, iar cealaltă adaptată condiţiilor create de unirea cu biserica Romei. Cea de-a doua ediţie era considerată „mai progresistă", întrucât a introdus alături de alfabetul chirilic şi pe cel latin. Şi aceste disocieri sunt doar parţial adevărate.

Vom completa aceste lacune, inclusiv unele dintre aserţiunile lui O. Ghibu, pornind de la un exemplar al *Bucoavnei* din 1744 mai puţin cunoscut[43]. Ediţia respectivă reproduce, în cea mai mare parte, textul din 1699, numai în alfabet chirilic, cu mici diferenţe de grafie, având următoarele adăugiri şi substituiri textuale[44]:

a) Apare, în plus, după *Rugăciunea domnească*, rugăciunea intitulată *Închinăciunea îngerului* (f. 7[v]), în continuare urmând molitva *Din somn sculându-mă.*

b) În cadrul *Simbolului niceeano-constantinopolitan*, este inclus adaosul *filioque*, absent în ediţia din 1699: *de la Tatăl şi de la Fiiul purceade*.

c) *Simbolul atanasian* cuprinde mai multe reformulări faţă de ediţia de la Bălgrad: *nice feaţele mestecând*, *nice fiinţa despărţind* în loc de *nice fiinţa*

1988; Mihai-Alin Gherman, *Bucoavna de la Cluj (1744),* în „Biblioteca şi cercetarea", XIX, 1995, p. 67-70.

[42] *Din istoria literaturii didactice româneşti*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1975, p. 250.

[43] Exemplar existent în biblioteca Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj, cota Fr. 73.

[44] A se vedea şi Eugen Pavel, *Prima bucoavnă tipărită în limba română şi posteritatea ei*, în „Dacoromania", III, 1998-1999, p. 226-228.

www.inst-puscariu.ro

împărţind; Tatăl în loc de *Părintele*, substituire generalizată; *alta easte faţa Tatălui* în loc de *una easte tocmeala Părintelui; aşa Domn Tatăl* în loc de *întocma Domn Părintele; pre fieştecare face Dumnezău* în loc de *fieştecare tocmeală Dumnezău; Duhul Sfânt de la Tatăl şi de la Fiiul* în loc de *Duhul Sfânt de la Părintele; ce tustrele feaţăle una cu alta de vecie sânt şi loruşi întocma aseamenea* în loc de *ce întregi trei tocmeale de pururea fiincioase sânt loruş şi întocma; să creaze* în loc de *să înţelepţească; iarăş de lipsă easte pentru veacinica spesenie ca şi întruparea Domnului nostru Isus Hristos să creadem* în loc de *ce cu nevoie easte încă cătră veacinica mântuire de nu va creade cu deadins şi de întruparea Domnului nostru Isus Hristos; unul adevărat, nu cu amestecarea fiinţii, ce în unirea feaţii* în loc de *unul cu totul nesleit cu firea şi cu un stat; om unul* în loc de *unul; va veni* în loc de *va să vie; fiecine de nu o va ţinea direpţ şi foarte tare* în loc de *cine din credincioşi nu o creade cu deadins.*

d) Comentariul privitor la Taina Euharistiei are câteva modificări: *Materiia Sfintei Cumenecăturii easte pâine de grâu curat, la latini azimă, la greci dospită* în loc de *pâine de grâu curat, dospită; „Acesta-i trupul Mieu". Cu acestea să sfinţeşte pâinea sau să preface în cinstit trupul lui Hristos. Aşijderea la vin când zice: „Acesta-i sângele Mieu". Şi cu acestea să sfinţeşte sau să preface vinul în scump sângele lui Hristos* în loc de: *Tremite Duhul Tău cel Sfânt preste noi şi preste aceastea ce-s pusă înainte daruri şi fă pâinea aceasta cinstit trup al Hristosului Tău". Aşijderea la vin zice:*

www.inst-puscariu.ro

„Iară cel ce easte în păharul acesta, cinstit sânge al Hristosului Tău, mutându-le cu Duhul Tău cel Sfânt".

e) În răspunsul la Taina Spovedaniei, după contextul *păzindu-te ca să nu mai greşeşti*, apare o interpolare: *Şi pentru aceaea Domnul şi Dumnezeul nostru Isus Hristos, cu darul şi milele iubirii Sale în neamul omenesc, ierte-ţi ţie, fiiule (cutarele), şi eu, nedestoinicul preot, cu puterea care mi-i dată de la El, te iertu şi te dezleg de toate păcatele tale, în numele Tatălui şi Fiiului şi Duhului Sfânt. Amin.*

f) În ultima secţiune, existentă numai în prima ediţie din 1744, după paragraful *7 lucruri ale milosteniei carele să apropie la suflet* este interpolat următorul pasaj: *Şase păcatele împotriva Duhului Sfânt, care pentru grăutatea răutăţilor nice într-această lume, nice în ceealaltă lume să vor ierta lesne: 1. Nepărăsirea de păcate nădăjduindu-să a fare samă că a va ierta Dumnezău, pentru că-i bun Dumnezeu. 2. Rămânerea în răutatea sa, adecă în păcat. 3. Nădăjduirea de mântuirea sa. 4. Nepocăirea. 5. Însă starea împotriva direptăţii cunoscute. 6. Zavistiia dragostei aproapelui.*

Aceste remanieri ale textului sunt comune ambelor ediţii din 1744, la fel ca alcătuirea foii de titlu şi a ornamenticii. Dispare, astfel, xilogravura reprezentându-i pe Sf. Împăraţi Constantin şi Elena, reprodusă pe versoul foii de titlu a *Bucoavnei* din 1699, în schimb este dispusă pe pagina de titlu a ambelor ediţii din 1744 o nouă gravură, care o redă pe Maica Domnului cu Pruncul *(Glykophilousa).* Această din urmă xilogravură reapare pe foaia de titlu a unui abecedar bilingv latin-slavon, *Elementa puerilis institutiones*, tipărit tot la Cluj, în 1746, un manual

www.inst-puscariu.ro

asemănător, editat de episcopul unit al rutenilor de la Munkács, Mihail Manuil Olsávszky.

Structura compoziţională a ediţiilor *Bucoavnei* de la Cluj prezintă însă câteva diferenţieri textuale, ceea ce indică faptul că nu s-a imprimat doar un nou tiraj. În timp ce ediţia chirilică, la care ne-am referit, nu a eliminat nici unul dintre textele *Bucoavnei* de la Bălgrad, ediţia chirilico-latină[45] a operat o serie de schimbări (Fig. 6-7).

În prima secţiune, se redau corespondenţele slovelor, se întregesc abrevierile, dar sunt omise prozodiile şi semnele de punctuaţie. A doua ediţie conţine, în plus, după exerciţiile de silabaţie, alfabetul cu denumirea slavonă a slovelor şi echivalentul latin, precum şi slovele-cifre, dublate de cifrele arabe. Sunt înlocuite, apoi, numai în ediţia cu text chirilic şi, parţial, latin, *Rugăciunea când va să înceapă copilul a învăţa* şi *Rugăciunea dimineţii* cu un mic catehism al credinţei. În locul *Molitvei de dimineaţă* este introdusă rugăciunea *Închinăciunea îngerului,* în ediţia chirilică fiind menţinute ambele texte. Unele porţiuni din a doua ediţie sunt redate în chirilică şi cu text latin interliniar, în ortografie maghiară: partea de abecedar propriu-zisă (f. 1^{v}-7^{r}), precum şi rugăciunile *Tatăl nostru* şi *Închinăciunea îngerului* (f. 10^{v}-11^{r}). Din această ediţie s-a eliminat şi partea finală, care urma după paragraful consacrat Sf. Taine. Datorită diferenţelor de tehnoredactare, prima ediţie cuprinde 22 de file nenumerotate, iar cea de-a doua 24 de file. Considerăm că ediţia a doua, cu textul interliniar în

[45] Un exemplar se află la BAR, filiala Cluj, cota CRV 240.

www.inst-puscariu.ro

chirilică şi latină, este posterioară celei dintâi, fiind rezultatul unei remanieri mai radicale a prototipului din 1699.

Molitvenic, Râmnic, 1747.

În legătură cu extensiunea cărţii, în BRV, II, nr. 259, p. 101-102, se susţine că are peste 252 foi. După cum reiese însă din *Însemnare de ceale ce să află într-acest Molitvenic,* cartea se încheie totuşi la f. 252, cu *Rânduială carea să face când să bolnăvesc orice feali de dobitoace,* fapt verificabil la mai multe exemplare. Întrucât f. 23 şi f. 216 sunt sărite la numerotare, textul are de fapt numai 250 foi. Înştiinţarea diortositorului Lavrentie, care se află la f. 249^{v} (= 247^{v}), ne dă indicaţii privitoare la prototipul „moschicesc" urmat de către Damaschin în efectuarea noii traduceri.

Canonul Sfântului Spiridon, Iaşi, 1750.

Înregistrată în BRV, II, nr. 272, p. 112, doar pe baza menţiunilor episcopului Melchisedec[46], cartea este descrisă lacunar, titlul fiind redat numai cu litere latine, cu mici erori de transcriere: *făcătorul* în loc de *făcătoriului*, *oblăduitorului* în loc de *oblăduitoriului*, *Moldovii* în loc de *Moldovie*, *G* în loc de *R*, *tipografia* în loc de *tipografiia*, iar localitatea de apariţie, Iaşi, este omisă. Completăm şi alte date, după exemplarul aflat la BCU Cluj[47]: are formatul in-folio, blocul cărţiii 25,5 x 17 cm, oglinda zaţului 22,5 x 15 cm;

[46] *O vizită la câteva mănăstiri şi biserici antice din Bucovina*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", I, 1883, p. 273-274; vezi şi AAR, seria II, tom. VII, secţ. II, 1885, p. 243.

[47] Pentru reproducerea titlului cu litere chirilice, vezi Eugen Pavel, *Unele rectificări la Bibliografia românească veche*, în „Cercetări de lingvistică", XXVIII, 1983, nr. 1, p. 71.

www.inst-puscariu.ro

f. titlu + peste 12 foi nenumerotate, dispuse în 6 caiete cu signatură chirilică. Tipărit în negru, pe o coloană, cu 33 de rânduri pe pagină. Lipsesc filele cu partea biografică din final. Conţine câteva ornamente: f. [1], frontispiciu cu un medalion reprezentând Biserica „Trei Ierarhi"; f. [2], vignetă florală; f. [3]^{v}, [4], [4]^{v}, iniţiale ornate.

Liturghie, Râmnic, 1750.

Titlul pe care îl înscrie în cadrul adăugirilor D. Poenaru [48] rezultă dintr-o confuzie, o asemenea ediţie nefiind confirmată de verificările noastre. Astfel, în lista de cărţi pe care Ştefan Moldovan o întocmeşte în 1857 la solicitarea lui Timotei Cipariu[49], această datare pare a fi aproximativă, la rubrica *Reflexiuni* specificându-se că exemplarului inventariat îi „lipseşte poarta". Şi cea de-a doua semnalare pe care o preia aceeaşi autoare este inexactă, o *Liturghie,* tipărită la Râmnic, în 1750, neexistând în colecţiile BCU Cluj, însemnarea manuscrisă amintită fiind întâlnită de fapt pe *Liturghia* de la Râmnic, din 1767.

Evanghelie, Bucureşti, 1753.

O simplă confruntare a titlului cu cel al ediţiei din 1723 (BRV, II, nr. 182, p. 21-22) ne edifică asupra faptului că este vorba de una şi aceeaşi carte, semnalarea din BRV, IV, nr. 111, p. 72, găsindu-şi explicaţia într-o lecţiune eronată a anului de apariţie.

---

[48] D. Poenaru, op. cit., nr. 29, p. 38.

[49] Arhivele Naţionale, Direcţia Judeţeană Cluj, fond T. Cipariu, *Corespondenţă*, mapa 15, f. 1^{v}.

www.inst-puscariu.ro

Evhologhion, Iaşi, 1754.

Deşi mai fusese înregistrat anterior[50], acest titlu este inclus din nou de către D. Poenaru în cadrul adăugirilor[51]. O simplă confruntare cu volumul aflat în fondurile Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga" din Cluj, provenit din colecția lui Grigore Crețu, ne-a permis să constatăm că numărul ultimei pagini existente a fost transcris greşit 514 în loc de 714; exemplarul cuprinde o parte din ultimul capitol intitulat *Rânduiala la blagoslovenie vaselor* (în colontitlu: *Rânduiala sfințirea vaselor),* neavând sfârşit.

Evhologhion, Bucureşti, 1764.

După BRV, IV, nr. 337, p. 250, cartea cuprinde 4 foi nenumerotate + 569 p., cu greşeli de paginație de la p. 561. Exemplarul văzut de noi la biserica din Beriu, judeţul Hunedoara, are 4 foi nenumerotate + 569 (= 568) p. Apar următoarele erori de numerotare a paginilor: 63 în loc de 65, 115 în loc de 155, 503 în loc de 504, 504 în loc de 505, la 514 s-au inversat slovele cifre, 564 în loc de 561, p. 562-566 sunt nenumerotate, 555 în loc de 567, 569 în loc de 568. La p. 555 (= 567) sunt date amănunte privind traducerea *Molitvenicului,* pe care autorii BRV nu le-au reprodus. Epilogul este asemănător cu cel din *Molitvenicul cu Liturghie,* Râmnic, 1706: „Însă să ştii şi aceasta, că de vei cerceta pre amăruntul rânduialele

[50] BRV, II, nr. 291, p. 126; în tomul IV, p. 247, sunt preluate adaosurile de descriere făcute de I. Roşu, în *Cărți vechi româneşti,* în „Societatea de mâine", II, 1925, nr. 3, p. 41.

[51] *Op. cit.,* p. 45; notele lui D. Şandru se referă în acest caz numai la răspândirea cărții.

www.inst-puscariu.ro

şi tălmăcirea acestui Molitvenic şi de vei potrivi cu niscare izvoade sloveneşti, veri de unde afli tipărite, şi nu să va potrivi, să nu te pripeşti îndată a defăima, căci noi am urmat Molitvenicului grecesc carele l-au tipărit Nicolae Gliki la anul de la Hristos 1691. Şi după câte ne-au fost putinţa şi întru înţeles şi întru rânduială am aşăzat pre alocurea am şi adaos în tălmăcire pentru scurtarea limbii româneşti pentru mai lesnele lor. Iară ceale ce nu s-au pus nicidecum s-au lăsat unile pentru că sânt arhiereşti, iară altele pentru că nu le slujesc pre aceaste locuri. Sfârşit şi lui Dumnezeu mărire".

Penticostar, [Buzău], 1764.

Verificând semnalarea lui N. Iorga[52], preluată de BRV, IV, nr. 130, p. 80, nu am întâlnit în depozitul de carte al Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Cluj decât ediţia *Penticostarului* tipărită la Bucureşti, în 1768, pe care în mod cert a văzut-o şi reputatul istoric în călătoria sa din 1905. Confuzia s-a produs, desigur, în descifrarea anului, 7272 în loc de 7276. Rămâne să fie infirmată şi cealaltă menţiune asemănătoare, care aparţine lui I. Bârlea[53], îmbrăţişată ulterior şi de alţi autori[54].

Antologhion, Căldăruşani, 1766.

Potrivit exemplarelor complete identificate de noi în localităţile Uibăreşti şi Grohot din judeţul Hunedoara, *Antologhionul*, considerat o ediţie de titlu a

[52] *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene,* vol. II, Bucureşti, 1906, p. 80.

[53] Ioan Bârlea, *Însemnări din bisericile Maramureşului,* Bucureşti, 1909, p. 31-32.

[54] D. Şandru, *art. cit.*, p. 140; D. Poenaru, *op. cit.*, p. 202-203.

www.inst-puscariu.ro

tipăriturii de la Bucureşti din acelaşi an (BRV, IV, nr. 133, p. 80), are 2 foi nenumerotate + 546 foi. Ultimele 6 foi cuprind *Bogorodnicile voscreasnelor* (în colontitlu: *Bogorodnicele preste tot anul).*

Orologhion, Blaj, 1766.

Un exemplar mai complet decât cel prezentat în BRV, II, nr. 346, p. 170-171, existent în Biblioteca Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Cluj (inv. 96), are la sfârşit 7 foi nenumerotate. Ultima filă cuprinde în continuare indicaţii asupra slovelor *Pashaliei,* precum şi *Tablele crugurilor lunii.*

Evhologhion, Iaşi, 1774.

Această ediţie, pe care o inserează BRV, IV, nr. 153, p. 91, după o informaţie insuficient de argumentată furnizată de C. Bobulescu[55], are evidente puncte comune, ce merg până la identificare, cu ediţia apărută la Iaşi, în 1764 (BRV, II, nr. 338, p. 162), astfel încât putem să concludem că şi în acest caz s-a produs o substituire datorată unei lecţiuni incorente.

Antologhion, Bucureşti, 1776.

Revăzând exemplarul de la Copăceni, judeţul Cluj, după care au fost comunicate de către Atanasie Popa[56] datele pe care le-a acceptat şi BRV, IV, nr. 157, p. 92, am constatat că ne aflăm de fapt în faţa ediţiei apărute la Bucureşti, în 1766, eronarea iniţială vădindu-se prin însăşi scrierea cu creionul pe foaia de titlu a anului necorespunzător.

---

[55] C. Bobulescu, *Pentru „Bibliografia românească". Cărţi necunoscute,* în „Spicuitor în ogor vecin", I, 1920, fasc. 1-3, p. 47-48.

[56] Atanasie Popa, *Biserici vechi de lemn româneşti din Ardeal,* în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secţia pentru Transilvania", II, 1930-1931, p. 185.

www.inst-puscariu.ro

Cazanie, Bucureşti, 1778.

Acest titlu din BRV, IV, nr. 165, p.93, trebuie, de asemenea, eliminat, întrucât s-a confundat, după cum ne-am edificat prin consultarea exemplarului de la biserica din Apahida, judeţul Cluj, şi de data aceasta anul imprimării[57], nefiind o nouă ediţie, ci aceea a *Cazaniei* tipărită la Bucureşti, în 1768 (BRV, II, nr. 356, p. 177-179).

Ceaslov, ediţia a V-a, Blaj, 1778.

Exemplarelor descrise anterior (cf. BRV, II, nr. 413, p. 225-226; D. Poenaru, *op. cit.*, p. 216) le lipseşte finalul, cartea având de fapt 2 foi nenumerotate + 604 pagini. Aşa cum am putut constata din exemplarul deţinut de Biblioteca Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Cluj, ultimele 4 pagini conţin *Însemnare cum să cetesc Evangheliile voscreasnelor.*

Psaltire, Blaj, 1786.

La descrierea din BRV, II, nr. 507, p. 315, IV, p. 265, D. Poenaru, *op. cit.*, p. 230-231, trebuie să se adauge că exemplarul complet are la sfârşit 13 foi nenumerotate. Pe ultima filă se găsesc indicaţii privind *Psalmii ce să cetesc la vreme de primejdie* şi *Psalmii ce să dau canon celor ce să* mărturisesc, întregire adusă după exemplarul aflat la BCU Cluj.

Biblia, Blaj, 1795.

Potrivit descrierii din BRV, II, nr. 595, p. 380-382, această ediţie a *Bibliei* are 10 file nenumerotate + 849 + 246 pagini. Filele liminare conţin o succintă prefaţă a traducătorului, intitulată *Cătră cetitoriu*, urmată de un amplu *Cuvânt înainte la S<fânta>*

[57] *Ibidem*, p. 291.

www.inst-puscariu.ro

Scriptură, apoi de o mică introducere *În ceale cinci Cărţi ale lui Moisi*, precum şi de un scurt preambul la *Cartea Facerii*. După această secţiune cu un conţinut isagogic, filele liminare [8]-[10] cuprind *Însămnarea apostolilor şi a evangheliilor duminecilor*, apoi înştiinţarea *Cătră cetitoriu*, aparţinând diortositorului Petru Gherman de Peterlaca, iar în final o erată. Cu toate că cele mai multe exemplare pe care le-am consultat prezintă această dispunere a paginaţiei din partea introductivă, există unele în care filele [8]-[10] se află compactate, în mod firesc, la sfârşitul cărţii. Această structurare a paginaţiei – pe care am consemnat-o în exemplarul cu cota CRV 601 de la BAR, filiala Cluj, în exemplarul R 1620 de la Biblioteca Facultăţii de Litere din Cluj, în exemplarul V 19 de la Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj, în exemplarul CVR 497 de la Muzeul Unirii din Alba Iulia, precum şi în cel aflat în posesia pr. prof. Ioan Bizău din Cluj – corespunde, după părerea noastră, intenţiei editorilor blăjeni: [7] f. + 894 p. + 246 p. + [3] f.

Paginaţia reală este însă puţin diferită datorită unor greşeli de numerotare. Astfel, în loc de p. 255 este tipărit 256, număr reluat corect pe pagina următoare, în loc de p. 452 apare 442, iar p. 874 este numerotată, în mod greşit, 876. Dacă aceste erori nu afectează numărul total de pagini ale Vechiului Testament, în partea a doua a cărţii apar câteva repetiţii care modifică volumul ediţiei. După p. 135, se revine în numerotare la p. 132, în loc de p. 136, din care rezultă un decalaj de patru pagini, care se

www.inst-puscariu.ro

menţine până la sfârşit, conducând la următoarea paginaţie finală: [7] f. + 894 p. + 250 p. + [3] f.

Consemnăm, de asemenea, o diferenţă de tiraje, mai precis o remaniere efectuată, parţial, după încheierea tipăririi. În cartea *Înţelepciunea lui Sirah*, în unele exemplare, capitolul 26 are 34 de versete în loc de 25. Pasajul adiţional l-am înregistrat în exemplarul primat de la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga" din Cluj (cota BRV 595), în care sunt retipărite paginile 811-812 şi în varianta prescurtată, legate însă greşit la sfârşitul *Vechiului Testament*. După versetul 21, comun pentru ambele tiraje, apar în plus versetele 22-30, corespondenţele de versete dintre seria amplificată şi cea redusă fiind, în continuare, următoarele: 31-22, 32-23, 33-24, 34-25. Aceste nouă versete suplimentare, consacrate defectelor „muiarii", apar şi în protograful traducerii manuscrise a lui Samuil Micu.

Neofit, **Înfruntarea jidovilor**, Iaşi, 1803.

După descrierea sumară din BRV, II, nr. 662, p. 446-447, rezultă că s-au tras, în acelaşi an, cel puţin trei tiraje din această carte. Biblioteca Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj deţine câte un exemplar din ultimele două tiraje, provenite din legatul Vasile Bogrea. Varianta a doua a cărţii (cota V 273) prezintă o paginaţie diferită de cea menţionată în BRV, numerotarea făcându-se pe file: f. titlu + [3] f. + 121 (= 120) f. La numerotare este sărită f. 88. Un exemplar similar se află şi la BCU Cluj (cota 662/A), ambele având oglinda paginii de 160 x 120 mm.

www.inst-puscariu.ro

Pe verso-ul foii de titlu, sub stema dublă, sunt reproduse următoarele „Stihuri poetice asupra peceţii“, prelucrate, în mare parte, după *Evanghelia* de la Bucureşti, din 1723, sau după *Cazania* de la Râmnic, din 1784:

„Doauă închipuiri ce în pecete s-au însemnat
Domnului Alexandru de la H<risto>s i s-au dat.
Corbul al Valahiei stăpân îl adeverează
Bourul Moldaviei domn îl încredinţează,
Amândoauă steame de domnie încoronat
Care de la Dumnezeu i s-au încredinţat.
Pre domnul Alexandru cel de bună viţă
Păzească-l Dumnezeu cu multă biruinţă“.

Pe a treia foaie nenumerotată, verso, după *Înainte cuvântare*, se află reprodusă o xilogravură care îl reprezintă pe Prorocul David cântând la harfă.

Un exemplar dintr-un al patrulea tiraj, necunoscut, se păstrează la BCU Cluj (cota 662/C), care prezintă următoarele elemente de identificare: pe foaia de titlu, cu un chenar ornamental diferit de al celorlalte tiraje, apare datarea „fevroarie 20“, faţă de „fevruarie 8“, pe celelalte; oglinda textului este mai lată (160 x 130), iar paginaţia diferită: f. titlu + [2] f. + 175 p., cu 26 de rânduri pe pagină; pe verso-ul foii de titlu este redat versetul 3 din psalmul 112, fără imaginea lui David; la începutul *Predosloviei* şi al capitolelor, se află câte un frontispiciu floral, iar la finalul capitolelor, vignete; la sfârşitul cărţii nu mai apare înscris numele „prubariului“.

www.inst-puscariu.ro

Psaltire, Blaj, 1809.

Întrucât după p. 368 urmează la numerotare p. 399, textul nefiind întrerupt, cartea, descrisă în BRV, III, nr. 770, p. 13, are de fapt următoarea paginaţie reală: f. titlu + 4 p. + 428 (= 398) p. Precizarea este făcută după exemplarele din biblioteca Insitutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj (cota V 209) şi din BAR, filiala Cluj (cota CRV 216).

Rânduiala sfinţirii apei ceii mici, Buda, 1816.

Volumaşul trilingv alcătuit de Ioan Theodorovici Nica conţine 100 de pagini, nu 100 de foi cum apare, dintr-o eroare, în BRV, II, nr. 918, p. 155-156. Precizarea este făcută după exemplarele din biblioteca Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj (cota V 50) şi din colecţiile BCU Cluj.

[*Vulgaris, Evghenie*], **Atârnare | în loc de scrisoare | asupra tarafului Ochelliştilor | pentru | firea a toată lumea,** [Iaşi, 1819].

Cu toate că încă de la cea dintâi bibliografiere a titlului, în 1875[58], s-a formulat un punct de vedere pertinent, trecut neobservat însă, s-au făcut în legătură cu localizarea şi datarea textului lucrării numeroase supoziţii hazardate[59], printre care şi atribuirea

[58] I(ancu) M. K(odrescu), *Biblio-hronologie română*, în „Buciumul român", I, 1875, p. 478.

[59] A se vedea, de exemplu, C. Bobulescu, *art. cit*, p. 50; o critică a opiniilor lui Mihail Dragomirescu, Em. Grigoraş, P. Constantinescu-Iaşi şi Gh. Adamescu vezi la D. Russo, *O scrisoare a lui Evghenie Vulgaris tradusă în limba română. O închipuită descoperire: un filosof român din secolul al XVIII-lea*, în „Revista istorică română", I, 1931, p. 7-31.

www.inst-puscariu.ro

lucrării traducătorului ei, Petru Stamatiadi. Intervenţia lui D. Russo a reuşit să elucideze, în mare parte, problemele ridicate de acest text, în special în privinţa paternităţii. Acceptând argumentaţia acestuia, BRV, III, nr. 1051, p. 315, prezintă titlul ca pe o anexă la *Adoleshia philotheos* a lui Vulgaris. În acest apendice autorul se raliază textelor polemice care respingeau teoria lui Ocellus Lucanus despre natura universului.

Întrucât e un colligate editorial, având formatul, dimensiunile şi tipul de literă identice cu cele ale tipăriturii descrise în BRV, III, nr. 867, p. 113-115, dar cu o foaie de titlu proprie şi o nouă numerotare a paginilor, socotim oportună înregistrarea cărţii ca pe un titlu de sine stătător. Mai mult, există exemplare, printre care şi cel din colecţiile BCU Cluj, care au fost difuzate şi ca broşuri separate, ceea ce conferă cărţii o entitate propriu-zisă.

Bucoavnă, Sibiu, 1826.

O transcriere a titlului ne oferă BRV, III, nr. 1268, p. 484, din care se deduce că această ediţie ar fi tipărită numai cu caractere latine şi ortografie maghiară. În realitate, este o bucoavnă cu text paralel, în stângă, pe paginile cu soţ, fiind imprimat cu caractere chirilice, iar în dreapta cu litere latine şi ortografie maghiară, aşa cum rezultă după exemplarul păstrat la BCU Cluj.

În continuare, este scris textul cu caractere latine, parţial menţionat de BRV, respectiv fără partea finală: *Depre Nemtzie pre Romaenie akum entaeii entoarsze.* În subsolul foii de titlu apare următorul

www.inst-puscariu.ro

text, numai cu caractere chirilice: *Sibii | în tipografiia lui Ioann | Bart. 1826*.

Cuprinsul bucoavnei este asemănător cu cel al primei ediţii scoase de Moise Fulea, la Sibiu, în 1815[60].

[60]BRV, III, nr. 876, p. 117, IV, p. 300; vezi, mai ales, Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 80-82, cu precizarea că tipograful ediţiei din 1815 nu poate fi Gheorghe de Clozius, care îşi începe activitatea abia din 1832; pentru alte amănunte, vezi şi Eugen Pavel, *art. cit.*, p. 73-74.

www.inst-puscariu.ro

Cărţi cu însemnări manuscrise

Un document de mentalitate

Dintr-o perspectivă socio-istorică a lecturii, cartea veche românească îşi dezvăluie o componentă subiacentă a difuzării ei, detaşată de receptarea propriu-zisă a textului, dar relevantă ca document de mentalitate. Adnotările de pe filele unor tomuri uitate de vreme se circumscriu într-o inedită cronică, subiectivă, trădând, de fiecare dată, un adevărat cult al cărţilor din partea celor ce le moşteneau sau doar le răsfoiau. Căci însemnările aşternute pe marginile unor foi sau la sfârşit de capitole, pe foile liminare sau pe forzaţul coperţilor depăşeau prin intenţie sfera faptului anodin, încărcându-se dintru început de o anumită gravitate, proprie unor inscripţii sortite să dureze în timp. Micii cronicari improvizaţi aveau, cu siguranţă, conştiinţa unui gest durabil, menit să le perpetueze numele în posteritate. De aici formularea voit protocolară cu care debutează majoritatea însemnărilor de proprietate, cu un cuprins oarecum convenţional, conceput după o stereotipie deja încetăţenită. Scribi cvasianonimi evocă „cu mână de ţărână“ tot ceea ce este legat într-un fel de impactul cărţii, de păstrarea şi transmiterea ei intactă peste ani, dar şi întâmplările la care au asistat, deseori

www.inst-puscariu.ro

neputincioşi, evenimente sau cataclisme naturale, fapte ieşite din comun sau, dimpotrivă, aproape insignifiante, ce nu pot fi însă date uitării. Structurile mentalului colectiv se reflectă aproape în fiecare dintre aceste glose, capabile să exprime atitudini umane fundamentale, căci ele rescriu, după cum remarca Nicolae Iorga, „istoria, care nu e compusă, ci numai însăilată, notată incidental şi sporadic, de cei modeşti şi puţin cărturari uneori, cari nu se gândesc nici la un patron, nici la un public, ci pun pe hârtie ce ştiu, din simplul impuls instinctiv de a nu lăsa faptele să se piardă ori din nevoie de a face şi pe alţii, necunoscuţi, martori ai suferinţelor, isprăvilor şi întâmplătoarelor bucurii ale lor. E istoria ţării prin cei mici“[1].

O încercare de sistematizare a însemnărilor din trecut reţine un întreg şir de domenii pe care acestea le acoperă: istorie politică internă; războaie, ocupaţii străine, năvăliri de pradă; istorie economică, socială, administrativă, drept; starea timpului şi influenţa sa asupra agriculturii şi a pieţei; inundaţii; invazii de lăcuste; epidemii; epizootii; învăţământ; preţul şi circulaţia cărţilor; incendii; cutremure de pământ; eclipse, comete, mitologie populară; cronici mici[2]. Lăsând „scrisoare“ urmaşilor despre evenimentele pe care le-a trăit, cronicarul-martor ocular transmitea, implicit, un mesaj despre mentalitatea vremii, despre micul univers în care îşi consumă bucuriile sau

[1] N. Iorga, *Istoria ţării prin cei mici*, în „Revista istorică“, VII, 1921, nr. 1-3, p. 26.

[2] Vezi Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iaşi, Editura Junimea, 1975.

www.inst-puscariu.ro

dramele, impresii din care pot să transpară viziunile sale şi ale contemporanilor săi asupra lumii[3].

Difuzarea cărţilor, din momentul ieşirii lor de sub teascurile tipografiei şi până a ajunge în cel mai îndepărtat cătun, se făcea prin cele mai diverse căi, de multe ori printr-o vamă neştiută a munţilor. Direct de la sursă sau prin intermediul unor neobosiţi colportori, cartea este procurată la scurt timp de la apariţie de către comunităţile interesate, fiind transmisă apoi, prin fulminante sentinţe testamentare, generaţiilor următoare. Înalţi prelaţi sau chiar domnitori sunt implicaţi direct în aceste tranzacţii sau donaţii[4]. Un exemplar din *Cartea românească de învăţătură*, apărută la Iaşi, în 1643[5], era atestat la sfârşitul secolului trecut la Vişeul de Jos, în Maramureş, fiind obţinut, fără vreun alt intermediar, chiar de la mitropolitul Varlaam: „*Scris-am eu, popa Gheorghe, în Suceavă, în sfânta mitropolie, când am cumpărat această sfântă Evanghelie de la preaosfinţitul părinte mitropolitul Varlaam de Muldua. Să fie de învăţătură a toţi creştinii ce vor afla preavoslavnici. Iasta scris cetiţi-l şi-ntr-o rugă vor pre noi nu uitaţi-l şi fiţ sănătoşi...*“. Tot pe un exemplar din *Cazania lui Varlaam*, pe care l-am găsit la Ohaba de sub Piatră,

[3] Vezi şi Alexandru Duţu, *Explorări în istoria literaturii române*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1969, p. 64.

[4] Însemnările pe care le comentăm, scrise cu caractere chirilice, au fost transpuse de noi de pe cărţi vechi existente în diferite biblioteci, colecţii sau biserici din Transilvania. Pentru reproducerea textelor am utilizat metoda transcrierii interpretative. Unele glose le-am publicat iniţial în „Sargetia“, XIII, 1977, p. 579-589; XIV, 1979, p. 309-319.

[5] Se păstrează într-o colecţie particulară din Deva.

www.inst-puscariu.ro

în Ţara Haţegului, mitropolitul Sava Brancovici consfinţeşte cu autograful şi cu pecetea sa cumpărarea cărţii de către mai mulţi săteni din Brănişca şi din împrejurimi: „*Să să ştie această carte o au cumpărat Lupaş Toader, de cumpărat Lungu Pătru din Trănăviţ şi a dat pentru sufletu lor Lupaş Toader din Brănicica să fie pomeană şi la besearica de la râu şi o a dat denaintea vlădicu Sava Brancovici şi Pop Ilie din Trănăviţ, [...] Mihai din Brănicica [...] Toma din Dealul Mare, Ursul din Trunav [...] aceştia au fost toţi de împreună când au dat această carte pentru sufletul lor Lupaş Toader. Cum să n-ai bunii mei de semânţa lui a Pătru sau feciorii sau fetele pentru certu lor. Datu-s-au aceasta carte la bisearica în Brănicica, iar cine ore lua de la această besearică fie fie anatema şi proclet ca şi Arie de pe 318 de părinţi sfinţi. Datu în luna noiem., 8 zile,* rož. Bož. *1669. Vlădica Sava*“[6]. Pe *Triodul* scos la Buzău, în 1700, se certifică lapidar o danie princiară făcută imediat după apariţia cărţii[7]: „*Acest Triod s-au dat de pomană de măriia sa vodă, Io Costandin Brâncoveanu voievod, mănăstirii de la satul măriii sale de la Sâmbăta de Sus.* Lět *7209*“.

O carte cu o mare răspândire în Transilvania, *Chiriacodromionul* din 1699, ajunge în pădurenimea Hunedoarei, la Lelese, după numai şase luni de la ieşirea sa din tiparniţa de la Bălgrad, după cum o

[6] Pentru alte două autografe pe cărţi care au aparţinut mitropolitului Sava Brancovici, vezi şi P. P. Panaitescu, *Istoria slavilor în româneşte în secolul al XVII-lea*, în „Revista istorică română“, X, 1940, p. 91-92.

[7] Exemplar aflat în biblioteca Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu“ din Cluj, cota V 12.

www.inst-puscariu.ro

confirmă glosa olografă pe care mitropolitul Atanasie Anghel o aşterne pe filele ei: „*1700, 18 iunie. Noi, vlădica Atanasie, am dat această Păucenie popii Iştioan din Leleasă să se plătească precum s-au socotit din săbor. Scris în Hinidoara*, dnĭ *18, luna scrisă mai sus*“. O a două notiţă este scrisă de către cumpărător, care ne furnizează mai multe amănunte privind achiziţia cărţii: „*Eu, Ion Iştioan, precum au scris sfinţiia sa, părintele Atanasie, i-am dat 20 de zloţ şi încă pintru giumătate ce i-am dat la părintele protopop Ghiorghie au mânat în lucu-ţi pre popa Iacob şi pre Ioanăş logofătul*“. Şi pe un alt exemplar din *Chiriacodromionul* de la Bălgrad, pe care l-am întâlnit în Ţara Haţegului, la biserica din Silvaşul de Jos, este indicat mai întâi locul procurării: „*Această carte ce easte cumpărată din tipografie*“, după care, pe coperta interioară, se trece şi preţul: „*Această carte easte a Slivaşului de Jos cumpărată cu 18 florini*“. O danie din partea unui prelat, vicarul Ioan-Iacob Aron, am înregistrat-o pe alte două cărţi de la Silvaşul de Jos. Pe un *Octoih*, apărut la Blaj, în 1770, se menţionează deja după numai un an: „*Acest Octoih s-au dat din crăiasca milă prin c<institul> P. Iacob Aaron, vicaraşul Episcopiei Făgăraşului pe seama bisericii cele unite din Silvaşul de Jos, în anul 1771, decembrie 25*“. O însemnare aproape identică apare şi pe *Triodul* imprimat la Blaj, în 1771.

Cărţile ajung, prin urmare, în satele transilvănene la puţin timp după apariţia lor, ceea ce denotă că solicitările erau destul de presante. La trei ani după tipărire, prima ediţie a *Evangheliei* de la Blaj, din 1765, este cumpărată şi donată bisericii din Silvaşul

www.inst-puscariu.ro

de Jos, după cum reiese din această adnotare desfăşurată pe nu mai puţin de 55 de pagini: „*Această sfântă şi dumnezească Evanghelie, ce cuprinde întru sine slujba peste tot anul şi a sfintelor patimi, s-au cumpărat prin osteneala şi cheltuiala dumneaiei, jupânesii roaba Aniţa, adecă jupânului Furiş Ghiorghie din Deva, îndemnat fiind din Duhul Sfânt ca să fie biseari<cii> Silvaşului de Jos cea neunit<ă> de pomenire vecinică şi s-au cumpărat drept flor<ini> vonaşi 12, deci cine s-ar ispiti a înstrăina de la mai sus numita bisearică să fie blestemat ca cel ce-şi bagă foc de (...) S-au scris prin mine, protopop Mihai. Anul 1768, zile februar 21*".

Aceeaşi tipăritură, într-un exemplar păstrat în prezent la Castelul Corvineştilor din Hunedoara, este semnalată la aproape patru ani de la apariţie în satul Stretea, de lângă Dobra, deşi, curios, notiţa următoare este datată, la sfârşit, 1795: „*În anul 1769, în luna lui ianuarie, în 14 zile, am cumpărat eu, Balaţ Ghiorghe din Stretea, această sfântă Evanghelie de pomenire la sfânta besearica noastră a Stretii şi nime să nu îndrăznească ca să u strămute la alte besearici, ci să ste aici şi cine s-ar ispiti să o strămute sau să o fure să fie afurisit de trei sute şi optsprezece de părinţi sfinţi de la Nicheia şi de toţi sfinţii lu Dumnezeu, fără la această besearică să ste pururea şi am dat pă dânsa florinţi 13. 1795*".

Dacă unele notiţe sunt redactate compact, pe o singură pagină, cum ar fi cele de mai sus, altele se întind pe mai multe file, chiar dacă cuvintele se află presărate, cu destulă larghеţe, în subsol. O tipică însemnare de proprietate, scrisă pe 46 de pagini, găsim pe un exemplar din *Biblia* apărută la Blaj, în 1795,

www.inst-puscariu.ro

existent în fondul de carte veche românească al Muzeului din Deva: „*Această sfântă carte care se cheamă Biblia o au cumpăratu Hrista Grigorie lui Ilie, cu soțu său Sâmtioana şi cu Scrobu Sâtion a lui Petraşu, cu soțu lu Barbură, de-au dat pe ea Gligorie nouăsprăzeace zloți şi Sâmtioan cinci zloți. Şi o au datu de pomană la besearica din Gura Negrii să aibă pomenire sufletească şi eu şi neamurile loru în vecii veciloru, fiind popi în poporu popa Anghelu şi popa Dumitru în anii în 1805 iunie 26 zile. Iar cine o va fura să fie afurisitu de trei sute optusprăzece de părinți sfinți de la săboru Nicheii şi de la besearecă şi Dumnezeu şi de toți sfinții*".

Peste câteva sute de pagini, într-o însemnare mai târzie, se arată adevăratele peripeții prin care a trecut cartea în zona Munţilor Apuseni, ceea ce îl sileşte pe moştenitorul de drept să reitereze afurisenia mai veche pe care o scriseseră părinţii săi: „*În anul 1836 s-au fost înstrăinat această sfântă Biblie s-au furatu, neştiind nime ce s-au făcut numai omul cel rău şi blestemat după ce s-au ştiut în ruşine au fost înaintea sfintei bisearici şi a oamenilor de Bota Ion, parhon dascălu v-o dus în Abrudu în oraşu şi v-o vândut cu 2 galbeni cu 23 de zloți la Toma Soholodeanul din oraşu den sus, măritat Pupăzariu, iară Pupăzariul vânzându-o la un morariu a finăsului, a şpanului, cu 50 de zloți această Biblie. Iară eu, Hrista Gheorghie, fiindu-m ca moşie sau a părinților şi a neamului mieu Hrista Gligorie, fiind eu, Hrista Gheorghie, slugă în oraşul Abrudului, cu îndemnarea şi agiutoariul lui Dumnezeu, ieşindu-mi înaintea ochilor miei am cunoscutu scrisoarea cinstiților părinți şi blăstămul lui popa Anghel şi a lui Necşu popa Dumitru. Dânsul su întuduman înaintea oamenilor străini*

www.inst-puscariu.ro

am înştiinţat la Gura Negrii, la popa Scrob Nicolae, fiind cantor Briciu Florea la Abrudu şi eu fiind acolo o am căpătat cu cheltuială prin judecata Domnului din birău Racoşi această sfântă carte şi prin mărturii cine va îndrăzni a două oară a o înstrăina afurisit de Dumnezeu, precum easte scris mai întâi de preoţi".

În acelaşi fond, întâlnim pe un exemplar din *Noul Testament de la Bălgrad* din 1648, provenit din Cărmăzăneşti-Gurasada, o însemnare care are configuraţia unei cronici detaliate, deşi începutul s-a pierdut, despre destinul unei cărţi rămase fără stăpân: „... *pre fratesu, popa Danil din Vorţa, şi s-au mărturisit înaintea lui Dumnezeu şi a milostiveniei sale şi după mărturisirea lui s-au prestăvit şi după moartea lui i s-a cuvinit ca să-i cânte un sfânt sărindar. Şi aşa am lăsat şi noi această carte în mâna părintelui Danil cum să va apuca să slujească lui Dumnezeu printr-acel suflet acel sfânt sărindari. Să rămână cartea milostivei sale la besearica Vorţii, iar să nu l-ar putea sluji milostiva sa să-l dea în mâna altui cinstit şi dintre cei cuvioşi preuţi cari să poată sluji Domnului acest şi înfrişat slujbă pre care s-au şi făgăduit cartea aceastaş, iar cine or da pe bani în vânzare sau în altă parte de cumu-i scris aici şi cine ar face aceasta să fie lepădat de împărăţia Domnului Iisus Hristos şi cei sfinţi arhierei. Sau protopop s-ar afla şi ar găsi această sfântă carte alta asupră procopsit de nu-i polojenie aici sufleteşte v-o face această carte bir de o ar afla să o ia ca nişte stăpâni şi pre această sfântă o a da şi pre acei prestupnici o ar certa cu certare în săborul sfânt şi de va face cartea mai multă decât acel sfânt sărindar să intre al săracilor cari au rămas de popa Ion, numite Mărinca şi Răboca şi această polojenie o am scris în*

www.inst-puscariu.ro

Vorța, în casa lui popa Danil, întru anii Domnului 1714 msca *martie, 2 zile. Noi, smeritul sfânt săbor Cozop Iosif* ot *Dobra şi eu popa Sava, fiind giuratu în Sârbi*".

O carte putea stârni patimi sau dispute neîntrerupte, în jurul ei se țeseau intrigi sau se încheiau tranzacții cu un substrat mai dramatic, în care ea nu mai era obiect de litigiu, ci de reconciliere. În aceste situații, dania unei cărți se instituia într-o formă de procedură, frecventă în practica dreptului penal feudal, asemănătoare „gloabei" în bani sau în vite, care să conducă la împăcarea părților şi la ştergerea unui păcat de moarte. Iată un atare angajament scris pe o filă a *Cazaniei lui Varlaam* din biserica de la Obârşia, de lângă Brad: „*Aceasta carte o au dat Mazerii şi la besearica din Obârşie pentru c-au greşit de au omorât pe Flore Pavel din Obârşie şi o au dat de au făcut pace cu frăție lui Pavel, ca asta să fie pomană sufletească, iară cine or vinde această carte să fie blăstămat de Dumnezeu şi părinții sfinți şi să nu fie iertat*". Cu aceeaşi funcție reparatorie, în care donația unei cărți era percepută ca un gest expiator, prin care se putea răscumpăra şi apoi ispăşi o omucidere, era cumpărat un *Chiriacodromion*, apărut la Alba Iulia, în 1699, păstrat în prezent la Biserica „Sf. Nicolae" din Hunedoara. Blestemul din finalul glosei îl vizează pe „acel om" care va sustrage cartea şi „o va vinde pre bani": „*Această sfântă carte, anume Păucenie, easte a lui Filimon Ion din Cărpeniş, care o a cumpărat Irimie Groza pentru greşala ce-au ucis pre Filimon Mihai şi au făcut pace cu feciorul lui Filimon Mihai şi cu tot neamul lui dempreună înaintea satului şi înaintea*

www.inst-puscariu.ro

şpanilor şi a toate chisturile vermeaghie Hinidorii pentru să fie om slobod de tot neamul lui Filimon Mihai pre pacea ce a făcut şi să ţine mai mic şi plecat a tot nemzatul lui Filimon Mihai din Cărpeniş pentru greşala ce-au ucis pre Filimon Mihai. Iară eu, popa Avram, fiind popa în Cărpeniş în 3 ani de zile şi fiind răzmăriţă rea şi neputând griji de dânsa, o a dat Filimon Ion depreună cu Irimie Grozea şi cu tot nemzatul lor dempreună la mine la popa Avram din Cărpeniş, să poartă griji de dânsa ca şi de cărţile mele şi să fu de pomini aceaste 2 suflete la sfânta leturghie cât voi custa pre lume. Şi au zis Filimon Ion cătră mine: părinte, popa Avram, să porţi grije de carte să nu să răsipesc, fiind acesta răzmiriţă, că cu sufletul mieu să va da Domnul cea sfântă pace. În ţara noastre nime nu va lua de la molitva ta decă vei fi aci împrejurul nostru că port grije de dânsa altul nime în ţara noastre. Şi Irimie Groza încă au zis ca unde voieşte Filimon Ion şi eu acolo voiesc cu tot sufletul mieu şi să vă spăsiţi de la Hristos, amin. Iară pre bani să nu poata da întru chip această sfântă carte, anume Păucenie, că eu Irimie Groza las blăstăm cine o va vinde pre bani să fi blăstămat acel om".

Fiecare adnotare se încheia, de obicei, cu un înfricoşător blestem, în care cei care ar îndrăzni să-şi însuşească cartea pe nedrept erau supuşi unor sancţiuni de sorginte divină[8]. În multe dintre însemnările

[8] Vezi, în acest sens, şi Livia Bacâru, *Ex libris-ul românesc cu blestem*, în „Revista bibliotecilor", XXI, 1968, nr. 5, p. 280-282; Florian Dudaş, *Vechi cărţi româneşti călătoare*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1987, p. 105-107; Doru Radosav, *Carte şi societate în nord-vestul Transilvaniei (sec. XVII-XIX)*, Oradea, Fundaţia Culturală „Cele Trei Crişuri", 1995, p. 217-225; Cristina Codarcea, *Blestemul – con-*

www.inst-puscariu.ro

transcrise până acum, maledicţia se raportează la o instanţă a creştinătăţii de mare notorietate, şi anume la primul sinod ecumenic de la Niceea din anul 325. Iată încă o mostră, pe care am descifrat-o la Beriu, lângă Orăştie, pe un exemplar din *Antologhionul* tipărit la Râmnic, în 1737, în care se invocă autoritatea celor 318 părinţi, specifică formularului bizantin: „*Eu, popa Iosiv din Beriu, cu 32 de florinţi cu ai miei bani anii Domnului* lĕt *1782 [...] Al mieu să fie şi al cupiilor miei în veci. Iară de s-ar pune cineva împotrivă copiilor mici să li-l ia să fie afurisit de 318 sfinţi părinţi de la Nicheia*". Un grămătic de la 1741 are un ton mult mai incisiv al afuriseniei, scriind pe primele 16 foi numerotate ale *Chiriacodromionului* din 1699, aflat la Veţel, lângă Deva, o sancţiune spirituală cu o puternică conotaţie eschatologică: „*Să ştie ca aceasta sfântă carte, anume Păucenie, o am cumpărat pe bani buni şi direpţi cu 20 de zloţi eu, popa Crăciun, feciorului său anume Nicolae. Iară cine s-ar ispiti s-o fure să fie afurisită de Domnul Hristos şi de cele 300 şi 18 de părinţi sfinţi di lă Nicee. Hierul, oţelu, petrile o putrăzască, iară trupul acelui om să nu mai putrăzască în veci. Amin.* Msca *ghenuarie, în 9 zile. Scris-am eu, Nicolae Gramatic,* vŭ lĕt *1741. Nicolae*". În timp, însemnările de proprietate şi provenienţă capătă o tentă mai puţin ceremonioasă şi protocolară, deşi blestemele, cu un ton destul de violent, persistă şi la începutul veacului al XIX-lea. Un *Triod*, apărut la Blaj, în 1800, are următoarea imprecaţie, în

tribuţii de antropologie istorică, în „Echinox", XXVIII, 1996, nr. 7-8-9, p. 9-11; Dan Horia Mazilu, *O istorie a blestemului*, Iaşi, Editura Polirom, 2001, p. 275-339.

www.inst-puscariu.ro

care făptaşii simoniei, ai înstrăinării cărţii cu care a fost înzestrată biserica, erau puşi sub semnul lui Arie, ereticul care nega consubstanţialitatea Fiului cu Tatăl: „*Această sfântă carte s-au cu<m>părat cu bani depuşi de Sârbaencu şi cu Rafila muiere dumnisale să le fie de pome<nire> şi s-au dat de pomană la besearica Ribiţii şi să fie pomenire de veci şi cene s-ar întâmpla să o înstră<ineze> de la besearica Ribiţii să fie afurisit de cei trei sute şi 18 de sfinţi părinţi de la Nicheia şi să i se verse maţele ca a lui Arie necredinciosu*".

Anatemele devin totuşi, cu timpul, mai puţin grave, printr-o atenuare a sancţiunii proferate în final, perpetuată ca o simplă convenţie, cu o tentă mai mult simbolică. Pe un *Strastnic* tipărit la Blaj, în 1773, depistat în zona Haţegului, la Cârneşti, se spune: „*În anul 1821, în luna lui martie, în 25 de zile, de jupâneasa Iordan S. Aniţa s-au luat acest a Cârneştilor Strajnic cu 14 zloţ pentru pomenire Sandru Aniţa Maria. Cine o fura-o să fie afurisit, fiind noi de faţă, eu, popa Evtimie şi popa David*".

Sancţiunile care se lansau cu atâta vituperanţă aveau scopul de a descuraja atât înstrăinarea definitivă a unei cărţi, cât şi una temporară, în care ea putea fi lăsată drept zălog pentru o datorie sau pur şi simplu „răpită" pentru a fi apoi răscumpărată. Prin asemenea avataruri trecea, la începutul veacului al XVIII-lea, un alt *Chiriacodromion* din 1699, dăruit bisericii de la Sadu, judeţul Sibiu[9], în locul mai vechii *Cărţi româneşti de învăţătură*: „*1706,* m(s)ca ghin(arĭ)

[9] Exemplarul se păstrează în prezent la BAR, filiala Cluj, cota CRV 202.

www.inst-puscariu.ro

29. Întru aceasta vreame cu răsmirinți ce fură aici în Ardeal, aceaste 2 cărți, anume Păucenie şi Meneiu, şi l-am răscumpărat de la neamți aici, în piiațul, în târgu în Sibiiu, şi am dat 8 florinți banii mei, dintru aceşti bani întărcându-mi 6 florinți giudele Radul Lalu din Sad şi popa Toader împreună nevoindu-se pintru aceaste sfinte cărți, împreună şi cu alți săteani, fiind polgar Ion Mănea, al doilea, Bucur, al treilea, Stan Oprean, al patrulea, Crăciun Panta, fiind pristav Marco Dragomir, pentru care lucru de câți bani nu mi s-au întors am lăsat eu, popa Pana şi cu femeaia mea, anume Salomie Dăiana ca să ne fie de pomană, preoții să ne pomineascǎ la sfânta leturghie. Şi aceasta sfântă Păucenie iar s-au dat în Sad la sfânta besearecă în locul ceilalte Păucenii ce au fost cumpărat de Dumitru Dicoie cel bătrân de pomană să fie lui pomană şi feciorilor lui şi a tot ne<m>zatul lui. Iar altul cine nime să nu aibe cale a le luao aceste 2 cărți de la sfânta besearecă din Sad că sânt date de pomană sfintei besearecii Sadului. Iar cine ar îmbla a le luao întru fealiu de chip sau să-l fure unii ca acei să fie blăstămați de Dumnedzeu şi de noi că altul nime nu are trabă cu aceaste cărți numai sfânta besearecă a Sadului să să ştie". Tot un *Chiriacodromion*, provenit din Veneția de Jos, județul Braşov[10], este revendicat drept garanție a unor împrumuturi între doi frați: „*Această sfântă Poucenie au pus-o la mine, adecă la popa Mani Clopoțan, zelog frate-meu Gheorghe Clopoțan pe 3 florinți. Anul 1754. Iară i-am mai dat 2 florinți ungureşti, de toț sânt 9 florinți*".

[10] Cartea se află în prezent în colecția Bibliotecii Naționale din Bucureşti, inv. 6965.

www.inst-puscariu.ro

În multe situații, cronicarul este impresionat de anumite perturbări meteorologice, de o ninsoare în plină primăvară sau de o iarnă prea dulce, de o brumă care a dijmuit recolta viitoare sau de alte vicisitudini provocate de o natură potrivnică. Un *Triod* scos la Râmnic, în 1731, păstrat tot la biserica din Beriu, are pe foile sale liminare mai multe notații de acest fel, redate într-o scriere de tranziție: „*Cat să o ştii că în anul 1864 n-o fost struguri nici să facă cineva o fere de vin, că şi ceață o fost, o picat bruma o săptămână o dat, o tot picat în toate nopțile*". Pentru următorii ani, o altă descriere similară aduce noi detalii: „*În anul 1866 atâți struguri o fost ca năsipu la ales şi o picat bruma de sta ca zăpada peste tot locu în toată Țara Ardealului, adecă unşpe 12 zile ale lui mai şi noi om făcut vo 40 de feri, da alții n-o făcut nici o cupă şi nici săminițe n-o avut altu togma la târgu Rusalelor, mercuri spre joi o fost lucru asta. În anul 1867, în luna lu mai, în 3 zile, o venit muşele car mor vitele de ele pe la amneaz şi la vecerne o fugit vacile toate din pădure tot zi de joi şi li-o ținut oamenii tot în posadă zuoa şi li-o afumat cu balegă şi li-o uns cu duhot şi numa două zile o stătut şi-o dat ploe şi o răceală şi nu ştiu dusu o au o murit că nimenea văzut niciuna*". Pe ultima filă albă a cărții, un alt cronicar furnizează noi date privitoare la starea vremii, în care este surprinsă o inundație care s-a soldat cu mari perturbații în viața colectivității: „*În anul 1864, în luna lui iulie, în 30 la amneaz, s-o pornit a ploa şi o tot ploat până în august, adecă 4 zile şi 4 nopți şi o venit apele foarte mari de o stricat Sărăca foarte rău şi le-o înecat moara şi tot şi ale Căstăului şi era gata să înece şi oile noste, da*

www.inst-puscariu.ro

apa o fugit di la ele şi di la ale oraşului şi casa [...] o înecat-o şi în Căstău 7 copii o înecat şi o şi nins nu numai la custuri, ci şi Godeanu o încărcat de nu să vedea nici decât şi nu s-o lot vo tri zile...".

În fine, o altă inundaţie era amintită lapidar pe verso-ul foii de gardă a unui *Ceaslov*, tipărit la Râmnic, în 1784, pe care l-am identificat la Pojoga, lângă Deva: „*În 14 zile iunie anul 821 vineri au ieşit foarte mare Murăşu*". Tot pe această carte, pe forzaţ, martorul unui alt cataclism natural notează: „*În 23 de zile lunii lui martie anu 1821 s-au cutrămurat pământul în zori de ziuă*".

Din acest jurnal de epocă, nu puteau lipsi nici momentele mai încordate ale istoriei, văzute de un martor ocular uimit de turnura evenimentelor. Iată menţiunea cronicarului cvasianonim de pe filele unui exemplar din *Cazania lui Varlaam*, provenit de la Râpaş[11], într-o adnotare ce relevă, mai mult sau mai puţin subiectiv, amănunte şocante care să sugerere proporţiile unui seism social de răsunet: „*Scris-am eu, popa Mihail Popovici, paroh Simeriii neunit, când s-au început răbeliia în Ardeal de au sculat Horea ţara de au spart curţile domnilor şi au omorât unguri 100, iară rumâni au perit 7 mii de oameni. 1784, octomvrie, 24 de zile s-au început răbeliia. Popa Mi<hail> Popovici, 1785, scris martie 31*" (Fig. 8). Mai reţinem de pe filele aceluiaşi exemplar şirul de posesori temporari sau de lectori succesivi, care au ţinut să-şi marcheze, prin intermediul unor simplu autografe sau încercări de peniţă, accesul la tipăritura ieşeană, aşa cum lasă

[11] Exemplar păstrat la Arhivele Naţionale Deva.

www.inst-puscariu.ro

să se întrevadă acest succint onomasticon: Gheorghie diacul şi Suciul din Rapolt, „lăcuitori în Râpaş“, popa Daniil, Ionaşcu din Râpaş, Faur Pavel, Faur Ştefan, popa Pătru din Spini, protopopul Lazăr Ştefan din Orăştie, popa Gheorghie Popovici din Toplița, Aron Popovici din Măgură, popa Constantin din Rapolt.

Un alt cronicar pe care mersul istoriei nu îl lasă indiferent îl descoperim în persoana lui Iosif Popovici, parohul neunit al Tătărăştilor, din judeţul Hunedoara, care îşi trece autograful pe filele unui exemplar din *Chiriacodromionul* din 1699, fiind în acelaşi timp receptiv la evenimentele care se derulează sub ochii săi. Ce narează acesta? Ca şi preotul omonim din Simeria, mai întâi reţine: „*Când au umblat Horea în Ţara Ardealului de au spart-o ţara au fost la 26 octomvrie 1784*“. El surprinde apoi un ecou al războiului ruso-austro-turc din 1787-1792, sub impresia căruia notează: „*Când au fugit oamenii di peste Mureş toţ dincoaci la noi de frica păgânilor turci au fost în 14 zile, septemvrie 1788*“. Peste aproape un secol, este rândul unui alt cronicar ocazional să fixeze într-un calendar al memoriei date ieşite din comun, chiar dacă acestea s-au desfăşurat cu mai multe decenii în urmă: „*Când s-au şters iobăgia au fost ano 1849, în 6 avgust. Scris-am eu, Alecsie Olaru, în 18 fevruarie 1886*“. Adnotările pe marginile cărţii de la Tătărăşti i-au mai imortalizat pe popa Ion *ot* Recea, popa Lazăr din Tătărăşti, Ghedeon, „cu mila lui Dumnezeu, pravoslav Ardealului“, şi pe Popovici Matei, „scolariu“ din Petreşti, care îşi încheie însemnarea cu

www.inst-puscariu.ro

formula plastică a mai vechilor copişti: „*Aicea s-au scris cu mână de ţărână şi cu pană de găină*".

Cât valora o carte „bătrână"?

Răsfoită cu venerație, legată prin înfricoşătoare blesteme de cel ce a avut privilegiul să o procure sau, mai ades, de colectivitatea care, prin nu puține sacrificii, a ajuns în posesia ei, o carte „bătrână" se înfățişa ca o neprețuită comoară. Cinstită cum se cuvine, aidoma unui inefabil blazon de înțelepciune, cartea era privită, mai mult decât ca expresie a unei simple proprietăți, ca un bun inestimabil care să dăinuiască peste timp, moştenit din generație în generație. Nu întâmplător, adnotările de pe filele unei vechi tipărituri au configurația unor verdicte testamentare care trebuie duse neapărat la îndeplinire. Astfel, pe forzațul anterior al *Tetraevanghelului* lui Coresi, Braşov, 1560-1561, popa Ionaşcu, care îşi exersase de mai multe ori semnătura în decursul anilor, conchide lapidar[12]: „Pis(ah) *popa Ionaşcu* rož. H(ri)s(tova) *1694. Asta carte easte a lui Pătru Bruzan* ot *Ocoliş şi neamul şi rămaşița lui* slava. *Să nu o vânză, cu limbă las să nu o vânză*".

Actul de cumpărare care consfințea dreptul de proprietate este enunțat în formule seci, dar definitive („cum să se ştie..."), în înscrisuri care mai păstrează, ici-colo, elemente slavone, ca în această însemnare din 1672, aflată pe un exemplar din

[12] Exemplarul se păstrează la Arhivele Naționale Deva.

www.inst-puscariu.ro

Evanghelia învăţătoare (Mănăstirea Deal, 1644), identificat de noi în biserica din satul Gothatea, judeţul Hunedoara: „*Cum să să ştie că am cumpărat eu, popa Matei, aceasta carte, anume Mărgărit, de la popa Radu, fratele lu Mihail, răspopitu de la Vorţa, dereptu ban ughi 4. În luna lu martie,* dnĭ *25,* lĕt *7180.* Pisa az erei *Matei*" (Fig. 9). O *Evanghelie* de la Bucureşti, din 1697, ajunge în 1711 în satul Banabic (azi Vâlcele) din judeţul Cluj[13], după mărturia pe care ambele părţi, atât cumpărătorul, cât şi vânzătorul, o depun conştiincios pe marginea filelor. Mai întâi, întâlnim menţiunea ardeleanului, care a bătut un drum lung pentru a-şi procura, cu „bani drepţi", o carte de dincolo de munţi: „*Să se ştie că această sfântă Evanghelie o am cumpărat de la diaconul Manea eu, Simion din Banabic,* sna *lui Neagă Ion şi am dat bani drepţi a mei ca să fie pentru treaba mea. Şi am scris când au fost domn în Ţara Rumânească Io Costantin Basarab voievod, fiind episcop la Râmnicul de Sus chir Damaschin. Şi au fost crugul anilor de la zidirea lumii* lĕt *7219*". La sfârşitul cărţii, apare şi consemnarea scurtă, dar precisă, a celeilalte părţi: „*Să se ştie că această sfântă Evanghelie am vândut-o eu, diac Manea, drept bani gata t<a>l<eri> 9,* lĕt *7219,* m(e)s(ca) *mai, 3* dnĭ".

Preţurile de achiziţie, văzute la felurite date şi locuri, dau măsura exactă a unei valori perene, care să reziste mai presus de vitregia vremurilor. Cumpărarea unei cărţi constituia pentru obşte un titlu de mândrie, sumele fiind strânse de multe ori prin con-

[13] Cartea se păstreză în prezent în BAR, filiala Cluj, cota CRV 1009.

www.inst-puscariu.ro

tribuţia întregului sat. Pe forzaţul posterior al *Evangheliei* scoasă de Antim Ivireanul la Snagov, în 1697, exemplar găsit la biserica din Romos, judeţul Hunedoara, protopopul Ioan din Orăştie consemnează, în 5 noiembrie 1762, cumpărarea „*de pe 11 zloţi dari din mâna sătenilor din Romos*".

Prin asocierea mai multor localnici este adjudecat şi un exemplar din *Mărgăritare* (Bucureşti, 1746), pentru biserica din Stănija, în Zarand: „*Această sfântă carte, anume Zlataust, o cumpăratu cu 11 florinţi di la dascărul Dumitrie din Buceş, cu nume Bota Ion, Iancu Mărian, Iancu Pătru, Onăş Adam în fericea în anul 1769, să le fie pă viţă, pă sămânţă pomană. Cine s-ar întinde să o înstrineze di la besearica nostă din Stănijă să fie anatema. Anul ca acela. Amin. 1769*". În urma unei colecte la care participă mai mulţi săteni, cu condiţia de a fi pomeniţi din neam în neam, *Cazaniile* apărute la Râmnic, în 1748, intră, după numai câţiva ani, în posesia bisericii din Surduc, de lângă Turda: „*În* vŭ lĕt *1756 facem în ştire toturoru cui să cuvine a şti, deregătorilor din lontru şi din afară, pentru rându aceştii sfinte cărţi Păocenie, cum că or cumpărat vua câţiva oameni, anume Farcaş Toma, 3 măriеş, ficiorii lui Geană Oanea, 7 măriеş, Farcaş Gheorghie, 3 măriеş, Farcaş Niculae, un măriеş, Farcaş Blag, 3 măriеş, Mat Ion, 3 măriеş, Mat Simion, un măriеş, Birţă Macavei, 4 şi 2 potori, Dibă Ion, 4 şuştaci, Man Veselie, 5 măriеş, Huiş Dan, 2 şuştaci, Geană Simion, un pătac, Sarăcuţ Ion, 3 măriеş, a satului, 7 măriеşi. Şi cine să va afla să o fure sau să o înmute de la besearеca Surducului sau să o înstreineze acela om să*

www.inst-puscariu.ro

fie blăstămat şi afurisit de 318 de părinţi care au fost la soborul de la Nicheia şi el şi toată casa acelui om, că aceştia o au cumpărat să le fie pomană lor şi părinţilor lor şi pruncilor lor şi a tot neamul lor şi dat besearecii din Surduc. Amin. Scris-am popa Alecsă din Indol, giuratul soborului mic, al doilea reghiuş, popa Gavrilă din Petrid, popa Avram din Măgură, luna lui fevruarie, 13 zile". Prin aceleaşi eforturi conjugate, un exemplar din *Penticostarul* de la Bucureşti, din 1768, ajunge, după numai un an de la apariţie, în Sălaj, la Cizer: „*Această carte o au cumpărat fecerii satului din Ţiziariu şi au dat 21 de mărieşi să le fie pomană tuturor: Cărste Ion, 4 mărieşi, Rus Lucă, 3 mărieşi, Barbăş Diordiiusă, 3 mărieşi, Cărste Găvrilă, 1 mărieş, Tode Lupuţului, 1 mărieş, Creţu Văsiiu, 1 mărieş, Bărbătoie, 1 petac, Oana Aleschii, 1 petac, Filip Ioneasă, 2 potore, Flore a lu Iepure, 2 potore, să le fie pomană tuturora. Gliga, un mărieş.* Mesica *mai, 10 zile, 1769*". Desfacerea cărţilor venite, în pofida oricăror oprelişti, de peste munţi, se făcea, aşadar, cu aceeaşi promptitudine. O *Liturghie* de la Râmnic, din 1767, găsită la Sălciva, pe Valea Mureşului, este achiziţionată cu cinci taleri la trei ani după imprimarea ei: „*Această sfântă şi dumnezeiască Leturghie easte a popii lui Costandin Purcureanu şi am cumpărat-o eu în bani gata, taleri 5, să fie a mea şi a filorilor miei, iară cine ar zice că easte a lui sau o va fura să fie aforisit şi supt blestemul a trei sute şi 18 sfinţi părinţi. Şi am scris eu, popa Costandin Purcureanu,* lět *7278*".

Ceremonioşi, doi mici cronicari maramureşeni devin martori ce asistă şi, totodată, înregistrează, pe

www.inst-puscariu.ro

30 de file ale *Molitvenicului*[14] de la Râmnic, din 1730, atestarea unui drept de proprietate, formulat într-o manieră categorică: „*An Domnului 1757. Fiind în sat în Cărpiniş în casa unde au săluit popa Moiseiu, viind înainte noaste oameni de omănie şi giupănul fătul Sandor Lupşor spoind că aceaste carte ou cumpărat Cooiț Tomă din aceăşt sat cu 12 florinți şi dat în besearică în Cărpiniş să i fie pomană lui şi tot neamului său şi oricine o are afla să înstrăienieze sau să o fure sau să oă vâneze unul ca acela să fie blăstămat şi afurisit de tri sute şi opt 18 de părinți sfinți de la Nicheia. Scris-am în luna lui iunie în 4 zile. Popa Toader de la Cerneşti, giurat şi aşuşră săborului mic şi popa Moiseiu din Cărpiniş*". La fel procedase şi un preot de pe Valea Mureşului, care scria pe filele *Cazaniei lui Varlaam*, după ce, în prealabil, chemase doi confrați din satele vecine să asiste la încheierea tranzacţiei[15]: „*Scris-am eu, popa Giurgiu din Dănuleşti, în anu Domnului 1707,* m(ĕ)sca *iunie. Să se ştie când am cumpărat această Păucenie de la popa Sima din Brănicica, dirept zece zloți şi o am cumpărat dinaintea lui popa Pătru din Pojoga şi mealui popa Groze din Căprioara. Şi alți oameni de omenie au fost, cumu-i Histeariu Ion din Bacea şi Bal Mihocu din Pojoga. Şi mi ou dat să hie moşie mie şi pruncilor miei. Şi din zece zloți mi-au iertat 2 să pomenescu pân voiu custa eu şi feciorul meu Ianăş. Aceste suflete* pomni *(...) Ionaşco, Rahila, Ianăş, Tămaş, Mladin, Brânduş, Mag-*

[14] Exemplar aflat în colecția Castelului Corvineştilor din Hunedoara.

[15] Exemplarul se păstrează în biblioteca Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj, cota V 298.

www.inst-puscariu.ro

da, Anna, Mărie, Mărie, Iovan, Mătiaş, Mărtin, Cătălin, Pătru, Iovan, Mărie, Mărie, Avram Sima. Scris-am eu, popa Petru din Pojoga. Scris-am eu, popa Groze din Căprioara".

Cărţile de căpătâi ale comunităţii se aflau încă la mare căutare chiar dacă se scursese mai mult timp de la apariţia lor. La peste un veac de la tipărire, este cumpărat un alt exemplar din *Cazania lui Varlaam* pentru biserica din Ţarăţel, de lângă Brad, aşa cum se menţionează pe foaia de gardă a cărţii, într-o elegantă grafie cu semiunciale: „*Această sfântă carte, anume Păucenie, s-au luat în besearică în Ţărăţel pentru 21 de florinţ şi 2 mărieşi cu legătură cu tot, anume Gal Măriian, cu soţu său, cu Ilona, au dat 9 şi a doao Gal Dănilă, cu soţu său, cu Mărinca, au dat 9 forinţi, a treia Gal Florea au iarăşi au dat cu soţu său, cu Mărie, 6 mărieşi şi un petac. Să le fie pomană lor şi părinţilor lor. Şi popa va fi la besearica Ţărăţălului să pomenească aceste suflete la sfintele liturghii şi la celelalte utrenii cari sânt peste tot anul. Şi pentru cădelniţă iarăşi au dat un mărieş, iară mărieş. Această sfântă carte, anume Păucenie, nime nicidecum să nu o mute sau să o vânză pe bani. Cine o are vinde să fie afurisit de cei 318 părinţi sfinţi de la Nicheia. Şi s-au luat în priuţie lui Popa Ioan din Criştior, fiind popă în Ţărăţăl.* Pomni *(...) Măriian, Ilona, Dănilă, Mărinca, Florea, Mărie, Mihai, Anuţa, Pătru şi Gal Ilie şi Ioniţă, părinţii lui Măriian şi a lui Dănilă şi a celorlalţi fraţi.* Vŭ lĕt *1757. Scris-am eu, popa Alixandru, în zilele Terezii Maria, chesara crăiasă*".

Chiar şi la începutul secolului al XIX-lea, unele cărţi de cult continuau să fie cumpărate prin contri-

www.inst-puscariu.ro

buţia mai multor persoane sau a întregii obşti, cele tipărite în Moldova fiind aduse, probabil, în condiţii dificile. O adnotare de pe *Mineiul lunii ianuarie*, scos la Mănăstirea Neamţ, în 1830, existent la Haţeg, însemnare care este reluată, cu mici variaţiuni, pe aproape întreaga serie de mineie, relatează amănunţit modul în care s-a făcut achiziţia. Sancţiunea spirituală din final este la fel de drastică, precum în urmă cu un secol, dar are şi un element de noutate, prin care „ira Dei" îi vizează şi pe cititorii care, „cu nebăgare de samă", ar rupe cumva cărţile: „*La anu 1832 la 14 noiembrie s-or cumpărat aceste 12 Mineie de luni cu toată strădania protopopului şi paroh Ioan Maximilian cu 200 două sute de zloţ hârtia, arjint fac 80 optzeci de zloţi. Andriş Cişmaşu pentru că l-am pus crâznic la Sfânta Bisearica noastră neunită a Haţegului a dat o sută de zloţ hârtia, ce fac arjint 40 patruzeci de zloţ hârtia, ce fac 20 douăzeci de arjint. Şi titori sf. bisearici domnu hotnogu Teodor Stanislav şi Gheorghe Apostol şi ceilalţ titori or dat 15 cinsprezece zloţ hârtia ce fac 6 şasă zloţ. Şi protopopu Ioan Maximilian o dat 35 trizeci şi cinci de zloţ hârtia, ce fac arjint 14 patrusprazeci zloţ şi când s-or cumpărat aceaste cărţi de la tipografie 200 de zloţ hârtia, ce fac arjint 80 optzeci de zloţi, protopopu au pus bani şi cu strădania lui s-or cumpărat şi adus. Şi dacă or venit toate 12 mineie, apoi o căpătat protopopu bani 165 o sută şaizeci şi cinci hârtia înapoi, ce fac arjint ce fac 66 de zloţ. Aşa aceaste 12 mineie de luni cumpărate cu bani de pomană ca în veci să fie Sf. Bisearici neunite a Haţăgului, şi cine s-ar ispiti de Satana a le fura sau altă bisearică, bisearică unită, a le da să fie afurisit de Dumnezeu şi de soboru Sf. Apostoli*

www.inst-puscariu.ro

12 şi la judecata Domnului Hristos a toată lumea să se trimită în munca iadului cu diavoli în veci să se muncească. Şi ceteți şi cântăreți cari nu vor griji aceste cărți, ci cu nebăgare de samă ca leneş vor fi de le rupe să fie judecați de Dumnezeu ca pe un vrăjmaş acestor cărți ce cu mare greotate li-am adus de la o tipografie de cei ce le vor griji să le primească Dumnezeu rugăciunea lor. Amin".

Tranzacțiile cu cărți erau însoțite uneori de inevitabile neînțelegeri, aşa cum reiese din această însemnare fragmentară pe care un anume Costandin Stănculescu o trece pe marginile filelor unui *Chiriacodromion*, apărut la Bucureşti, în 1732, exemplar păstrat la Almaşul Mic de Munte, în județul Hunedoara: „*În luna lui august, în 27 de zile, scriem şi facem în ştire tuturor sătenilor din Almăşele: au adus un popă din Abrud şi popa adus această carte şi satul tocmita 29 de florinți şi dată 23 florinți şi 6 florinți nu i-au dat şi popa au cerut bani la sat şi de 20 de ori satul nu i-au dat şi satul au zis: părinte, du cartea...*".

Tot prin intermediul unor asemenea colportori, anonimi răspânditori de slovă românească în această parte a țării, ajunge şi *Penticostarul* de la Bucureşti, din 1782, la Romoşel, lângă Orăştie, după cum se specifică pe spatele ultimei file: „*Această sfântă carte sau cu nume Penticostariu s-au cumpărat cu banii sfintei besearici din Romoşel 16 zloți, din care bani Arion Nasta au adus 10 şi 6 au rămas răştanție să să plătească cei 6 rămaşi cât mai cu grabă pe care Arion Nasta stă bun platnic. S-au scris în Orăştie, la 9 martie <1>794. Acum această care easte a sf. besearici neunite din Romoşel. Lazăr Ştefan*". Puțin mai jos este

www.inst-puscariu.ro

amintit posibilul negustor de la care romoşenii au cumpărat cartea: „*De la Simeon Dafin din Orăştie*".

În fine, o altă achiziţie este făcută prin intermediul unui meşter legător, stabilit lângă tiparniţă, abia după 27 de ani de la apariţia cărţii, un *Triod* de Blaj, din 1771, în prezent la Silvaşul de Jos: „*Această sfântă carte s-au cumpărat de la compactor prin Ioj. Para Mojăşu din Silvaşu de Jos cu 9, adecă noao zloţi, neaflându-se alta legată aşa pe omenie, ci văzând fratele compactor dorirea ac<elor> poporeni prin Ioj. Mojăşu au voit a o da să fie de spăsănie ac<elor> săteni din Silivaşu, fiind eu de faţă pentru încredinţare. Blaj, 13 zile nov. 1798, Ianoş Popa*".

Pe o altă *Liturghie*, scoasă la Blaj, în 1775, îşi pun semnătura mai mulţi posesori sau lectori, precum Nicolae Stoianovici de la Balşa, în 1810, Gheorghe Bulzan, paroh în Lăsău, Ioan Popovici, parohul Gurasadului, cartea ajungând în final, prin schimb, la Sălciva: „*Această carte am luat de la popa Nicolae de la Dobra în schimb pe alta Liturghie şi-am şi mai dat 10 zloţi la anu 1814. Am cheltuit pentru preoţie 100 de zloţi şi am mai cheltuit până la Sibii ...*".

O carte putea fi cumpărată deci de un sat întreg, de o familie spre „înveşnicire" sau prin efortul neştiuţilor cărturari ai satelor, de la dieci şi dascăli la călugări şi preoţi. La Silvaşul de Sus, o însemnare aflată pe primele şapte pagini numerotate ale *Evangheliei* de la Blaj, din 1765, îi aminteşte pe cei doi călugări, Varlaam şi Nichita, din ctitoria domniţei Zamfira de la Prislop, lăcaş de iradiere culturală pentru românii din ţinutul Hunedoarei şi din împrejurimi: „*Această sfântă Evanghelie easte cumpărată de smeritul Ieromo-*

www.inst-puscariu.ro

naş Varlaam Toplița şi Nichita Ieromonah pe seama sfintei mănăstiri de la Silvaş ce se chiamă Prislop, 1773". Trimişi la Prislop încă din 1749, unde Varlaam ajunge egumen, aceştia sunt implicaţi apoi în mişcarea lui Sofronie, după care se reîntorc la mănăstire cu misiunea de a deschide o şcoală pentru copiii din districtul Haţegului[16].

Alte însemnări olografe descifrate la Silvaşul de Sus aduc noi dovezi asupra intensei activităţi cărturăreşti interromâneşti, cu largi ecouri în mediul cultural transilvănean, concomitent cu circulaţia cărţilor făcându-se în permanenţă un schimb de copişti, dascăli sau zugravi. Pe un număr de cinci cărţi, popa Simeon din Piteşti, care se subintitula de fiecare dată şi zugrav, îşi certifică prezenţa sa activă aici, în Ţara Haţegului, legându-şi numele de înzestrarea bisericii din Silvaşul de Sus. Iată ce scria acesta, în 1767, pe *Cazaniile lui Ilie Miniat*, apărute la Bucureşti, în 1742: „*Această Ilie Miniat este al meu, popa Simeon zugrafu,* sin *popa Simeon, protopop* ot *Piteşti, şi cumpărat cu 10 zloți de mine. An Dom<nului> 1767,* mesica *iunie, zile 29. Scrisu în Silvaş de Sus*" (Fig. 10). Cu un preţ apreciabil de trei galbeni, prin contribuţia mai multor săteni dar şi a unui descendent al familiei de nobili români Nopcea, originară de aici, el cumpără apoi şi *Penticostarul* de la Blaj, din 1768: „*[În anul] Domnului Hristos 1774, luna lui mai, în 4 zile, s-au cumpărat acestă <carte> Penticostar pe sama a sfintei*

[16] Vezi Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, p. 321, 329; Ştefan Meteş, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 120.

www.inst-puscariu.ro

bisearici a Slivaşului de Sus cu 3 galbeni, cu colduirea lui tot satul <ş>i cu ajutorul jupânului Dragota Lascu a lui Mihoc [...] şi cu strădania smeritului [între] preoţi popa Simeon zugraful, paroh din Slivaşi de Sus, la anul luna scris mai sus şi cu osteninţa crăsnicilor a cinstitului numit satu J<upân> Macra Mihai şi a dumnisale Drăghici Mihai şi cu ajutor domnului Nopce Ioja, preţiptor din Deva". În anul următor, el participă la procurarea *Triodului* de la Blaj, din 1771: „*Anii lui Hristos 1775, luna lui martie, zile 18, am cumpărat acest Sf<ânt> Triod cu bani gata 17 florinţi cu colduitu din sat, dar mai ales de la fiii mei cei de dohovnicie de domnul perţiptor Nopcea Ioja din Deva şi de jupân Danila Ioja şi jupânul Stoica Lascu caprari şi de jupânu Giura Ianoşi prin strădania smeritului între preoţi popa Simeon zugraful parohul* ot *Piteşti şi este cumpărat pa sama a sfintii bisearici a Slivaşului de Sus pentru pomenire în* veci". Ultimele sale achiziţii sunt două cărţi blăjene, *Apostolul*, din 1767, şi ediţia a doua a *Octoihului*, din 1770, după cum reiese din următoarea notiţă succintă: „*Ast Apostol este cumpărat de fiii mei cei de duhovnicie prin colduiala şi a smeritului popa Simeon zugraf parohul a Slivaşului de Sus pă sama bisearicii. 1777, februarie, 2 zile*".

Dacă adăugăm la aceasta şi o glosă semnalată anterior[17], datând de la 1772, de pe *Evanghelia* de la Blaj, din 1765, sfera atestărilor sale documentare s-a lărgit considerabil. Venit de peste munţi, acest meşter zugrav, stabilit la Silvaşul de Sus încă din 1765,

[17] Iacob Radu, *Istoria Vicariatului greco-catolic al Haţegului*, Lugoj, 1913, p. 429.

www.inst-puscariu.ro

şi-a legat numele de multe lăcaşuri de cult din jurul Haţegului, el pictând, între 1776-1785, uşile împărăteşti de la biserica din Haţeg, iconostasele de la mănăstirea Prislop, de la Densuş şi Paroşeni, precum şi bisericile din Subcetate, Nucşoara, Ciula Mare şi Barul Mic[18]. Împreună cu realizările sale de ordin iconografic, adnotările de pe filele unor cărţi vechi pe care le-a cumpărat întregesc imaginea unui cărturar mai puţin cunoscut din veacul al XVIII-lea.

Constatăm că preţuri mai ridicate au îndeobşte cazaniile, antologhioanele sau mineiele, adică tipăriturile de dimensiuni mai mari. Pe un *Antologhion* de la Râmnic, din 1776, existent la Cârneşti, popa Cosma din Ghelari menţionează o sumă apreciabilă la acea vreme: „*Această carte easte a sf<intei> mănăstiri a Slivaşului de sus cumpărată cu 25 de florinţi vonaş*". Nici evaluarea de pe marginea unei foi din *Antologhionul* de la Râmnic, din 1745, pe care l-am întâlnit la Crişcior, lângă Brad, nu este de neglijat: „*Eu, popa Pătru din Crişcior, am dat 28 de florinţi pe această carte*". Şi tot la Crişcior, pe ultima filă albă a *Penticostarului*, apărut la Bucureşti, 1743, se specifică înnoirea, după peste 50 de ani, a legăturii, la un meşter ce pare deja unul profesionist, şi nu doar ocazional: „*S-au legat această carte a bisearicii satului Crişcior în luna fevruar în ziua 28 anu 1807. Prin mine,*

[18] Vezi Ştefan Meteş, *Din istoria artei religioase române. Zugravii bisericilor române.* Extras din „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secţia pentru Transilvania", I, 1929, p. 117; Iacob Radu, *op. cit.,* p. 326; Vasile Drăguţ, *Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976, p. 276.

www.inst-puscariu.ro

Nicolaevici Ghiria din Hinedoara, legă<tor> şi diregător de cărţi".

A doua oară era legată în nordul Moldovei, însă după mai bine de un veac, şi o *Liturghie* tipărită la Buzău, în 1702, de Gherasim monahul, pentru ca, pe nebănuite căi, să ajungă pe Valea Crişului Alb, la Ribiţa: „*Această sfântă carte ce să numeaşte Liturghie pe rusie tipărită easte a sfântului schit Brazi din ţinutul Putnii la paraclisul cu hramul Schimbarea la faţă a Domnului nostru Iisus Hristos şi am scris când s-au legat de Gherasim monah sm<erit> de la schit la anul 1828. Dimitrie Ieroshi<m>, monah*".

Procurate anevoios, urmând drumuri întortocheate, neţinând cont de hotare, aceste cărţi „călătoare" erau păzite şi îngrijite pe măsura utilităţii sau a rarităţii lor. Un alt legător din satul Cinciş, redat într-o formă arhaică, notează pe un *Triod-penticostar* sârbesc, scos la mănăstirea Mrkşina, în 1566, exemplar păstrat în prezent la Biserica cu hramul „Sf. Nicolae" din Hunedoara: „*Această sfântă carte, anume Penticostar, l-au legat părintele popa Stan din Cilniciş. Domnul să-l pomenească pre dumnealui că l-au legat de pomană*".

Pe aceeaşi veche tipăritură, într-o confesiune care se distinge printr-o expresivitate aparte, sentimentul de înstrăinare al unui diac răbufneşte printre rânduri: „*Scris-am eu, diac Petru* ot *Delari, de aceast încă rog pre dumneata ca preot voi tare în domnul Hristos tot silesc cu nevoinţă ca să fac cu dumneata bun cunoştinţă, dar fiind omul în ţară străină nu i sa face inima senină, că fiind în străinătate, n-are nici o*

www.inst-puscariu.ro

bunătate într-însa. Când grăiaşte bine să protivesc cu rău".

Evoluţia preţurilor este simptomatică pentru puterea economică a localităţilor şi, implicit, pentru studiul circulaţiei monetare din aceste ţinuturi. Cu un preţ relativ mare este luat, la 1805, un *Penticostar*, tipărit la Sibiu în acelaşi an: „*Acest Penticostar l-au cumpărat Crişan Mihai din Şăuleşti cu optsprezece florinţi şi l-au dat pe sama bisericii de pomană în anul 1805*".

Ca urmare a inflaţiei de bancnote, emise prin patenta din 15 ianuarie 1762, dar pătrunse pe piaţa Transilvaniei abia spre sfârşitul secolului al XVIII-lea[19], preţurile au urcat brusc. La Ormindea, pentru o *Evanghelie*, scoasă la Buda, în 1812, se dă, de asemenea, un preţ destul de ridicat. Cumpărătorul, Ştefan Lazăr, figurează în conscripţia urbarială a satului, din 1820[20], ca iobag pe domeniul baronului Iosif Nalatzi, având în posesia sa doar un iugăr de pământ arabil şi o jumătate de iugăr de fânaţ, dar suficient de motivat pentru a susţine un act caritabil de acest gen: „*Această sfântă şi dumnezeiască Evanghelie au cu<m>părat Ştefan Lazăr, cumpărătura 22 de zloţi şi cu soţia Agripa ca să le fie pomenire, ci de la sine ar sluji cu dânsa, iara cine s-or apuca a depărta de la besearica Ormindea să fie afurisit de cei trei sute şi optsprăzece de părinţi sfinţi, fiind preot Ioan. Martie 28, 1821*".

[19] Costin C. Kiriţescu, *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1964, p. 126.

[20] Arhivele Naţionale Deva, fond Prefectura judeţului Hunedoara, dos. 2/1820.

www.inst-puscariu.ro

O altă carte apărută în oficina de la Buda, *Octoihul cu catavasier*, din 1826, ajunge pe Valea Mureşului, la Pojoga, după ce a fost plătit cu 15 florini: „*Cum că s-au predat banii pe această carte din casa sf<intei> bisearici Pojoga 15 fl. v. ca să fie a bisearicii noastre eu aceasta cunosc şi mărturisesc. Pojoga, în 30 septem<brie>, anu 1833. Ioan Curuţ, preotul bisearicii Pojoga*".

Nu de puţine ori, aşadar, fie că se specifica sau nu preţul exact al cărţii, apare menţiunea că este luată cu „bani buni" sau cu „bani drepţi". Pe foaia de gardă a unui exemplar din renumita *Carte românească de învăţătură*, apărută la Iaşi, în 1643[21], care provine din Zarand, este scris: „*Această sfântă Păuce<nie> easte a satului Bucureşcilor, luatu cu bani drepţi şi cine să va ispiti a o înstrăina să fie afurisit de 318 de părinţi sfinţi de la Nicheia şi anatema*". În interior, pe o filă albă, este specificat totuşi şi preţul în valoare de 20 de florini. Într-o altă notiţă de proprietate aflată pe forzaţul anterior al primei ediţii a *Strastnicului* de la Blaj, din 1753, identificat la Sălciva, se precizează: „*Această sfântă carte easte a lui popa Sava din Sălciva cumpărată pe bani buni*". Tot la Sălciva, în Hunedoara, pe ultima filă albă a *Penticostarului*, tipărit la Blaj, în 1768, se arată: „*Această sfântă carte easte cumpărată pre bani buni. Luna lui mai, 29, <1>803*". Această distincţie conferea cărţii statutul unui bun cu o valoare ridicată, la a cărui tranzacţie nu erau luate în considerare, de regulă, monedele mici, uzuale (denar, creiţar, groş, poltura, şustac), aşa-numiţii

[21] Cartea se află în prezent în colecţia Muzeului din Deva.

www.inst-puscariu.ro

„bani răi“, cu o largă circulaţie în rândul populaţiei transilvănene. Pentru a putea fi utilizate la cumpărarea unui bun de preţ, deci şi a unei cărţi, aceste piese divizionare erau preschimbate în „bani buni“, cu o valoare sigură (florini, taleri, galbeni imperiali, zloţi)[22]. Se explică astfel de ce preţul cărţilor este indicat în însemnări, de cele mai multe ori, prin astfel de unităţi monetare, cu toate că există şi cazuri, după cum am văzut, în care se exprima aceeaşi valoare prin subdiviziuni echivalente.

Pentru echivalenţele existente la un moment dat între bancnote şi florinii de argint sunt semnificative socotelile pe care protopopul Ioan Maximilian din Haţeg, pe care l-am întâlnit mai sus, le aşterne de astă dată pe un *Octoih*, tipărit la Buda, în 1811. Cronicarul nu uită să-i îndemne din nou pe cititori să aibă grijă de carte, anatema fiind deopotrivă pentru cei ce ar cuteza să o distrugă sau să o înstrăineze: *„Această sfântă carte ce se cheamă Octoih mare s-o cumpărat de la Buda cu douazeci de zloţ hârtia, ce fac arjint optu zloţ 8 z., la care popa Nicolae Muntianu au dat patru zloţ hârtie. Şi cantoru Petru Novac a dat doi zloţi hârtia. Crâznicu Andriş Cişmaşu un zlot, adecă 12 zloţ*

[22] În circulaţia monetară din Transilvania se întâlnesc curent în secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea *galbenul imperial*, monedă de aur echivalentă cu 250 de creiţari sau 500 dinari, *florinul imperial* (= 50 creiţari sau 100 dinari), *florinul renan* (= 60 creiţari sau 120 dinari), *talerul imperial* (= 2 florini renani), *vonás forint* (= 51 creiţari), *florinul unguresc* (= 50 creiţari sau 100 dinari), *talerul cu coroană* (= 2 florini şi 12 creiţari), *talerul simplu* (= 2 florini ungureşti); era admis la început şi *zlotul românesc* (= 1,40 florini ungureşti, sau 1,10 florini renani), dar mai târziu, prin analogie, denumirea de zlot era dată în popor şi florinului.

www.inst-puscariu.ro

banii Paştilor hârtia. Şi protopopu Ioan Maximilian şi paroh sf<intei> bisearici au dat trisprăzece zloţ hârtia şi cu strădania lui s-o adus aşa această carte să fie a sfintei bisearici neunite din Haţeg. Şi rugăciunile ce să fac din sf. cartea aceasta să fie primite pentru sufletele celor ce o dat bani pentru ea şi cetitoriu bine să o grijească să nu o rupă ca să le fie primită rugăciunea, iară care nu vor griji-o sau o ar fura-o sau la o bisearică unită o ar da-o să fie afurisit de sf<ântul> sobor a 12 apostoli şi la judecata Domnului Iisus Hristos să se osândească în munca iadului cu diavoli să se muncească în vecii vecilor. Amin".

Faţă de inflaţia crescândă, în care banii de hârtie au început să aibă disagio în comparaţie cu monedele de argint, s-a recurs, în urma patentei din 1811, la o scădere a valorii bancnotelor de la 100 de florini la 20, iar prin patentele din 1816 şi 1817 li se reducea valoarea la 2/5; prin aceste devalorizări s-a ajuns ca o bancnotă de 100 de florini să fie preschimbată în 8 florini[23]. Această redresare este ilustrată printr-o achiziţie din 1820, de la Beriu, a *Octoihului* apărut la Bucureşti, în 1730: „*În anul 1820, eu, popa [...] acest Oftoic eu, popa Gheorghie Popovici l-am cumparat cu bani 6 zloţ de-o filă*".

Tranzacţiile în jurul unor cărţi îmbrăcau, uneori, o formă mai puţin obişnuită, plata făcându-se în natură. Astfel, pe un *Triod*, apărut la Bucureşti, în 1769, s-a plătit la Vaţa de Sus, lângă Brad, în acelaşi an, „o sută de cupe de vinars la Manea Todor Văceanul, cu îndemnarea lui popa Ignatie", în timp

[23] C. C. Kiriţescu, *op. cit.*, p. 127.

www.inst-puscariu.ro

ce *Chiriacodromionul* din 1699 era răscumpărat în 1830, la Frata, în judeţul Cluj, cu „24 de mierţe de cucuruz".

După patru ani de la apariţia sa, *Antologhionul* tipărit la Râmnic, în 1766, este cumpărat pentru biserica din Ocolişel, judeţul Cluj, în urma vânzării unor terenuri agricole, ceea ce ne arată că un bun spiritual prevala nu de puţine ori în mentalitatea oamenilor: „*Această sfântă carte, anume Mineiu, ou cu<m>părat satul Ocolişul Mic, fiind curator Faur Irimie, şi fiind şi eu Nistor popa Toader, şi Trica Veselie fiind curator, şi Vlad Mihăilă fiind şi el curatăr, şi am dat pe dânsa 20 şi 8 de vonaşi la protopop Gheorghie de la Agreş. Scris-am eu, popa Toader, şi am scrisu la casa dumisale Faor Irimie, anii Domnului 1770,* mesica *iunie, 24 de zile. Iar cine să va afla să o fure sau să o mute din besereca Ocolişului Mic să fie afurisit şi blăstămat de 318 părinţi sfinţi cari au făcut săbor. Şi având besereca o luncă de fânaţ în capul satului din sus şi având şi on pământ în Stână, în Pleşe, păstă şes şi cu aceste am ajutorat la luare cărţii. Şi o pădure este a beserecii, anume în Părăol Trestiii, şi cu acest s-au zidit sfânta beserecă şi iară om lăsat să rămâie la sfânta beserecă în veacul veacului. Iară cine să va afla hulitor şi lăpădat de lege, de va strica pomana beserecii, să fie supt anatema şi să margă la on loc cu Arie necredinciosul şi cu cei ce vor asculta de dânsul*".

Pentru a ne forma o imagine a nivelului preţurilor înregistrate în timp la achiziţionarea cărţilor, să urmărim, comparativ, costul unor produse agricole sau meşteşugăreşti, a unor mărfuri şi a

www.inst-puscariu.ro

unor tarife pentru plata unor simbrii, convinşi că o valoare poate da etalonul celeilalte valori. La mijlocul secolului al XVII-lea, în satele din Transilvania se plăteau pentru o vacă 8 florini renani şi 20 creiţari, un viţel costa 1 florin şi 40 creiţari, iar o pereche de boi între 12 şi 30 de florini. În fine, o casă cu toate acareturile era evaluată în medie cu 12 florini şi maximum cu 30 florini. La 1774, confecţionarea unei trăsuri era răsplătită cu suma de 11 florini ungureşti, iar plata a 6 hamuri pentru cai era de 13 florini. În aceeaşi perioadă, simbria unui călăreţ era de 20 de florini, iar a unui vizitiu se ridica până la 24 de florini[24]. Raportat la aceste valori, preţul cărţilor era destul de ridicat, ceea ce ilustrează, o dată în plus, eforturile pe care le făcea omul medieval pentru a deţine aceste bunuri spirituale. Glosele aflate pe filele îngălbenite ale unor vechi monumente de limbă rămân undeva în memoria latentă a unei colectivităţi umane, ca mărturii relevante despre veacurile trecute, în care lectura era, în acelaşi timp, un pretext pentru meditaţii asupra micului univers al fiecărui prezumtiv cititor.

[24] Vezi, în acest sens, *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, Budapest, 1895, p. 188, 193; Gh. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului*, Arad, 1940, p. 123; Gr. Popiţi, *Mişcări de rezistenţă şi răzvrătire în Banat în anii 1774-1775*, în *Arhivele Statului. 125 de ani de activitate*, Bucureşti, 1957, p. 243; Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *Carte şi tipar în societatea românească şi sud-est europeană (secolele XVII-XIX)*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1985, p. 116-120; Florian Dudaş, *op. cit.*, p. 66-68.

www.inst-puscariu.ro

Elemente ale limbii vorbite

Examinate în general dintr-o perspectivă pur factologică, prin relevarea aproape în exclusivitate a aspectului conţinutistic, însemnările existente pe filele cărţilor vechi româneşti au rămas la periferia cercetării lingvistice. Dacă istoricul le creditează ca nişte izvoare documentare deloc neglijabile, el le reţine cu precădere „numai pe acelea care aduc o contribuţie cât de mică la cunoaşterea trecutului nostru, cu alte cuvinte numai acelea care au în ele o notă de istoricitate“[25].

Încă din secolul trecut, deşi ne aflăm într-o perioadă de ecloziune a curentului istoric, acest gen de texte începe să fie valorificat şi sub raport lingvistic. Între cele 32 de documente pe care B. P. Hasdeu le inserează în primul volum al monumentalei sale culegeri *Cuvente den bătrâni* (1878-1879), se află şi o *Notiţă pe o carte*, din 1571, interesul editării unor asemenea texte fiind, pentru savant, unul preponderent lingvistic, întrucât „scriitorii, lipsiţi de orice cultură ortografică, îşi dedeau silinţa de a transcrie întocmai pronunciaţiunea cea poporană“[26]. Conştient de valoarea acestui tezaur de date închis între scoarţele vechilor cărţi şi manuscrise, N. Iorga îl evidenţia, la rândul său, nu numai ca document istoric, ci şi lingvistic, căci „limba în care sunt scrise aceste

[25] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. VI-VII.

[26] B. Petriceicu Hasdeu, *Cuvente den bătrâni. Limba română vorbită între 1550-1600.* Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă, tom. I, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1983, p. 72.

www.inst-puscariu.ro

inscripţii, din vremea când se obişnuieşte întrebuinţarea şi la prilejuri solemne şi pentru scopuri socotite ca veşnice, în marginea veşniciei omeneşti, a graiului nostru, această limbă bogată, vie, cumpătată e un îndreptar nestrămutat pentru toate timpurile. În ea, apoi, cercetătorul dialectelor, al schimbărilor încete ale limbii, poate găsi lămuriri din cele mai preţuite"[27].

Incluse în categoria textelor neliterare, însemnările manuscrise furnizează, într-un grad mai ridicat decât textele traduse, informaţii preţioase privind răspândirea în trecut a unor fenomene de limbă, care pot deseori compensa penuria de documente din unele zone ale domeniului dacoromânesc. Dualismul sintactic pe care l-a sesizat în limba primelor texte româneşti i-a permis lui O. Densusianu[28] să pună în evidenţă dihotomia existentă între traduceri, marcate de influenţa originalelor, şi redactările originale (acte de cumpărare sau de vânzare, scrisori oficiale sau particulare etc.), apropiate de limba vorbită în perioada respectivă. Pe de altă parte, şi în textele neliterare apar anumite convenţii de exprimare, după modelul textelor slave similare, ceea ce nu le diminuează însă valoarea din punctul de vedere al limbii. Cu toate acestea, cele dintâi au prevalat în câmpul cercetărilor lingvistice, şi datorită faptului că, până la excelentul corpus de *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea,* absenţa unor ediţii riguroase de texte neliterare s-a repercutat asupra studiilor de istorie a limbii române şi de dialectologie istorică.

---

[27] *Inscripţii din bisericile României,* fasc. I, Bucureşti, 1905, p. VII.
[28] *Histoire de la langue roumaine,* tom. II, Paris, 1938, p. 372-375.

www.inst-puscariu.ro

Deşi provin dintr-o perioadă relativ târzie, în funcţie de sporirea tirajelor şi o mai intensă circulaţie a cărţii româneşti începând de la mijlocul secolului al XVII-lea, notiţele olografe se impun atenţiei nu atât prin vechimea atestării unor fonetisme sau lexeme, cât prin autenticitatea şi varietatea formelor înregistrate, în comparaţie cu cele întâlnite în documentele oficiale.

Dacă în cazul actelor de cancelarie, cu precădere al celor transilvănene, sunt sesizabile frecvente inadvertenţe de grafie şi oscilaţii de adaptare fonetică datorate originii străine a scribilor, notiţele la care ne referim, fiind documente particulare scrise de localnici, cu un simţ al normei mai atenuat, sunt în măsură să reflecte mult mai fidel limba vorbită în epoca consemnării lor şi chiar în intervale anterioare.

Aceste glose conţin, prin urmare, indicaţii privind atestarea unor fenomene fonetice dialectale, cuvinte şi variante dispărute din limba actuală, puţin cunoscute sau regionale, conservarea unor forme, a unor toponime şi antroponime în forma lor populară[29]. Înregistrarea cât mai adecvată a rostirii reale dintr-un anumit spaţiu geografic – însemnările fiind de regulă localizate şi datate cu exactitate – este probată de evidenţierea unor trăsături ale limbii vorbite[30],

[29] A se vedea şi Mihai Mitu, *Între bibliologie şi lingvistică (însemnările pe cărţi şi manuscrise – izvor pentru cercetarea etimologică),* în „Studii şi cercetări lingvistice“, XXXVII, 1986, nr. 3, p. 198-203; Eugen Pavel, *Témoignages onomastiques dans les anciennes notes manuscrites roumaines*, în *Onomastik*, Band I, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2002, p. 153-156.

[30] Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române. De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, ediţie definitivă, vol. I, Bucureşti,

www.inst-puscariu.ro

printre care reluarea şi repetarea subiectului şi a predicatului, anticiparea şi reluarea complementelor direct şi indirect, frecvenţa conjuncţiei coordonatoare *şi,* deasa întrebuinţare a demonstrativelor, anacolutul, o oralitate a stilului, în pofida convenţiilor de redactare, prin trecerea de la adresarea directă la cea mijlocită. Sunt texte care stau sub incidenţa normei uzuale, care rezidă de fapt în raportul existent între norma ideală, impusă de tradiţia literară, şi norma limbii vorbite[31].

Prin ilustrarea unora dintre aceste fenomene nu ne propunem decât să atragem atenţia asupra importanţei care trebuie acordată laturii formale în transcrierea însemnărilor, căci orice literarizare, tipizare sau eludare a unor forme fonematice dialectale îngustează sfera de interes a acestor texte şi le face practic inutilizabile pentru lingvişti, în special sub raport fonetic.

Unele dintre cataloagele de manuscrise sau de carte veche românească publicate în anii din urmă sunt defectuoase tocmai sub acest aspect, şi anume al metodologiei de lucru, printr-o transcriere ezitantă, cu lecţiuni eronate sau discutabile, în care se face de fapt un compromis între transcrierea interpretativă a însemnărilor şi transliteraţia lor. Aceste inconveniente, adăugate faptului că însemnările sunt mult dispersate, risipite pe filele unui mare număr de cărţi şi

Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, p. 440, 526-527; Ion Gheţie, *Localizarea textelor vechi româneşti după criterii lingvistice,* în „Limba română", XVI, 1965, nr. 3, p. 394.

[31] Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare,* Bucureşti, Editura Academiei, 1975, p. 75.

www.inst-puscariu.ro

manuscrise, fiind redactate de scribi cu deprinderi ale scrisului mai mult sau mai puţin exersate, pun cu acuitate problema editării lor critice, pe baza unor criterii judicios stabilite.

Din parcurgerea unor însemnări inedite provenite din diferite zone ale Transilvaniei, remarcăm, de la bun început, că structura acestora urmează îndeaproape formularul simplificat al documentelor oficiale, îndeosebi al actelor de proprietate. În cadrul stereotipiilor de exprimare sesizăm, astfel, prezenţa unor elemente diplomatice definitorii[32]: notificaţia (*să se ştie*), intitulaţia *(eu, popa Ionuţu de la Vidicul Chioarul)*; naraţia sau expoziţia, cu precizarea titlului cărţii, deseori plasată în faţa intitulaţiei, precum şi a amănuntelor legate de preocuparea sau de dania acesteia; dispoziţia *(să fie de folosinţă acestor suflete)*; clauza prohibitivă *(cum să fie neclătită den svântă besearică)*; sancţiunea *(cine o va fura să fie afurisit de 318 părinţi sfinţi)*; coroboraţia, cu numele scribului, care coincide uneori cu cel al persoanei specificate în intitulaţie; data, de obicei, în final sau, în unele cazuri, la începutul însemnării.

O notiţă semnificativă pe care o redăm de pe paginile *Evangheliei învăţătoare,* tipărită la Mănăstirea Deal, în 1644[33], este validată în final de autograful mitropolitului Simion Ştefan, precedat de semnul invocaţiei simbolice: „Vŭ lĕ(t) *1646. Au cumpărat această carte jupânul Ştefan den Belgrad şi o dat la*

[32] Cf. Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română din secolele XIV şi XV,* Bucureşti, 1938, p. 64-162; Aurelian Sacerdoţeanu, *Introducere în diplomatică*. Extras din „Hrisovul“, I, 1941, p. 14-19.

[33] Exemplar existent la BAR, filiala Cluj, cota CRV 277.

www.inst-puscariu.ro

svânta besearica unde easte hramul Svânta Troiță cea den gios să fie de slujbă svintei besearicii şi drept spăsenia lui şi derept pomană sufletul soției sale jupâneasa Marina şi fiiul lui Nicola şi Constantin, Nastasica şi Costadin, să fie de folosință acestor suflete împărăția cerului şi o dat în ziele mitropolitului Ştefan şi protopop Neacşul ot *Belgrad, cum să fie neclătită den svântă besearică. Iară cine să va ispiti să o ia de la svântă besearică sau să o vândză să fie procleat de Dumnezeu şi de la svinții* o(te)ci *318. Ştefan arhiepiscop. Amin*".

Textul ilustrează particularități ale graiurilor vorbite în sud-vestul Transilvaniei, din zona Mureşului mijlociu, printre care notăm nesincoparea lui *e(i)* în *direpţ, derept*, conservarea diftonguluui *i̯u* în *fiiul*, păstrarea africatei *ğ* în *gios*, folosirea formei iotacizate la un verb cu radicalul în *d*: *vândză*.

O tipică însemnare de proprietate, care are configurația unei liste de subscripție, este redactată pe filele unui exemplar din *Chiriacodromionul* de la Bălgrad, din 1699, existent la Ciuleni, judeţul Cluj: „*Cu mila lui Dumnedzău, această carte, anume Poucenie, o au cumpărat direptu 21 de florinți, giumătate am dat eu, Handra Toma, 11 florinți dat protopop Mihaiu din Călata, Handri<i> Ioță 3 mărieşi, Jolda Antonie 3 horgoşi, Nadre Gligă 6 crivaci, Dan Ion un florint, Tudzeale Lucă 100 de bani, Nedea Toaderii 1 mărieş, Cord Creciun 2 mărieşi, Dărăcioaie 1 mărieş. Şi să fie titoru Handra Toma, să poarte de grije răzmiriţe şi în mână de preuți streini să u vadză cum ținu. Dară cine or cumpăra, să or vinde, să or fura trecleat şi procleați să fii de 318 părinți din Nechiie. Pi viță, pe sămânță Handrea să să u grijească. Scris-am în Ciula,* m(sc)a,

www.inst-puscariu.ro

iul., 1 zi, ai<i> Domnului 1700. Protopop Mihaiu ot *Călata*".

Printre fenomenele pe care le consemnăm sunt păstrarea lui *e* în *streini* şi a lui *u* aton în *preuţi*, conservarea africatelor *dz* în *Dumnedzău* şi, respectiv, *ğ* în *giumătate*, menţinerea rostirii moi a lui *j* în *grije*, precum şi forma rotacizantă *mâră*. Textul mai conţine, de asemenea, la fel ca însemnările de la Surduc şi Cizer, din subcapitolul precedent, un eşantion reprezentativ de nume de persoană, concludent pentru stadiul consolidării numelui dublu şi coexistenţa formulelor antroponimice oficiale şi a celor populare.

Tot pe filele unui *Chiriacodromion* din 1699[34], protopopul Iancul din Geomal, judeţul Alba, consfinţeşte dania cărţii către Mănăstirea Mănăştur de la Cluj: „*Eu, popa Ionuţu de la Vidicul Chioarul, de la Prislop, am cumpărat aciste Poocinie în bani gata 20 de florinţi ungurişti şi om dat la Mănăstirea Mănăşturu de la Cluj într-acista chip să-i fie la mănăstire până va trăbui feciorului miu Simion sau fetii mile, Petcă, atunci, să se poate luo de la besărecă la mărăducul mi<u>, c-am dăt cui mână va fie să ne pomenească la svânta leturghie. Ionuţu, Ion, Simion, Petcă, Lucaciu, Ion, Toma, Şimion, Todură, Glogorie. Scris-am 1701, fevruar, în 3 zile. Protopop Iancul de la Geomal*".

Notiţa este edificatoare pentru expansiunea unor fenomene de limbă, printre care conservarea rostirii etimologice cu *v* netrecut la *f* în *svânta*, păstrarea laringalei *h* în forma verbului *pohti*, durificarea lui *r*

[34] Exemplar păstrat la BCU Cluj, cota BRV 115 A.

www.inst-puscariu.ro

în *trăbui*, amplificarea cu *-a* deictic a adjectivului demonstrativ de apropiere: *acista chip*. Menţionăm şi o variantă lexicală diferită de cea înregistrată în DLR: *mărăduc*, cu sensul de 'urmaş, descendent'.

Ultima glosă pe care o transcriem de pe un *Chiriacodromion* bălgrădean aparţine preotului Simion din Călăţele, judeţul Cluj, care notează în 25 aprilie 1709, într-un stil asemănător cu cel pe care l-am întâlnit mai sus în însemnările de la Obârşia şi Hunedoara: *„Această sfântă carte îi cumpărat de Ştefănuţ din Călăţea pentru că i-au omorit un fecior o fată a lui Vitcă Crăciun, anume Nastea, adecă pentru dilcoşie şi dat la besearecа din Călăţele şi un clopot. Deci cine va citi pre ea să dzică să iarte Dumnădzău păcatele. Cine o va fura să fie afurisit de 318 părinţi sfinţi. Scris-am eu, popa Simion din Călăţele. Ai<i> Domnului 1709,* m(s)ca *april, 25* dnĭ".

Observăm prezenţa în text a unor fonetisme ca *besearecă*, în care *e* medial aton s-a conservat, fără să evolueze încă la *i*, prin disimilare, fenomen întâlnit şi în însemnările anterioare, păstrarea lui *e* etimologic în *adecă*, ocurenţa africatei *dz* în *dzică*, *Dumnedzău*, precum şi un arhaism fonetic în *omorit*, cu o formă apropiată de etimon; pe de altă parte, însă, nevelarizarea vocalei anterioare *i* după *r* forte se poate datora încadrării în grupa verbelor de conjugarea a IV-a terminate în *-i*. Sub aspect lexical, consemnăm forma *dilcoşie*, o variantă a lui *ghilcoşie*, cu sensul de 'omucidere', un derivat, neînregistrat în dicţionare, de la *ghilcoş*.

Sunt argumente suficiente, credem, în favoarea alcătuirii unui corpus cât mai complet al însemnărilor

www.inst-puscariu.ro

româneşti din secolele al XVI-lea – al XIX-lea, conceput după rigorile criticii textuale[35], care să se poate constitui în acel gen de lucrări capabil să deschidă noi orizonturi studiilor de istorie a limbii române, precum şi unor discipline conexe.

[35] Vezi şi Eugen Pavel, *Pentru un corpus al însemnărilor manuscrise româneşti*, în „Cercetări de lingvistică", XXXIV, 1989, nr. 1, p. 53-58.

www.inst-puscariu.ro

Cartea cărţilor: *Biblia* lui Samuil Micu (1795)

Modele şi izvoare

Elaborarea unei noi versiuni a *Bibliei* reprezintă, fără îndoială, o piatră de încercare pentru destinul cultural al lui Samuil Micu, o operă prin care este egalată şi, deseori, chiar depăşită traducerea pe care spătarul Nicolae Milescu, secondat de „oamenii locului", o realizase cu un secol mai devreme[1]. Ideea de a se angrena la o asemenea lucrare de amploare i-a fost sugerată ieromonahului polihistor de către protectorul său, Ignatie Darabant, pe atunci vicar general la Blaj[2]. Micu se decide să traducă *Biblia* începând din anul 1783, pe vremea când era prefect de studii la Colegiul Sf. Barbara din Viena. Unele dintre fazele lucrării sunt consemnate în prima variantă, incompletă, din protograful traducerii *Vechiului Testament*[3]. Potrivit însemnărilor lui

[1] Studiul de faţă a apărut, iniţial, în „Dacoromania", V-VI, 2000-2001, p. 277-307.

[2] Zenovie Pâclişanu, *Un vechi proces literar (Relaţiile lui I. Bob cu S. Klein, Gh. Şincai şi P. Maior),* în „Analele Academiei Române, Mem. secţ. ist.", seria III, tomul XVI, mem. 12, 1935, p. 231.

[3] Ms. rom. 70 (Fc, Iş), ms. rom. 71 (Lv, Nm, Dt) şi ms. rom. 64 (1 Rg, 2 Rg, 3 Rg), păstrate la BAR Cluj.

www.inst-puscariu.ro

Micu, *Cartea Facerii* a fost tradusă din 1783 până în 19 ianuarie 1784, *Cartea Ieşirii*, *Leviții*, *Cartea Numerilor* şi *A doao Leage* au fost încheiate în 18 decembrie 1784, *Cartea întâi a împăraților* a fost începută în martie 1785, iar *Cartea a doao a împăraților* a fost terminată în 26 iulie 1785. Chiar şi numai după aceste date parțiale se poate aprecia ritmul de lucru al traducătorului, mai lent la început şi care s-a intensificat, desigur, pe parcurs. Nu credem că întreaga traducere a *Bibliei* era încheiată încă din 1785, după cum susțin I. Modrigan[4] şi Z. Pâclişanu, ultimul aducând ca argument solicitarea de către Micu, în octombrie 1785, a unui împrumut de la stat de 4 000 de florini în vederea tipăririi cărții[5]. Cărturarul blăjean făcea, probabil, aceste demersuri pe măsură ce ajungea într-un stadiu avansat al traducerii. Cert este că abia în 13 iunie 1786 manuscrisul, probabil doar *Vechiul Testament*, a fost trimis spre lectură episcopului greco-catolic de la Oradea, Moise Dragoş. Acesta se va pronunța, nefavorabil, în data de 17 noiembrie 1786, criticând faptul că noua versiune este diferită de celelalte cunoscute până atunci, întrucât „nu seamănă nici cu Biblia veche românească, nici cu cea rusească, cu atât mai puțin cu Vulgata", deoarece conține lucruri noi, care nu s-ar afla în codicele *Sf. Scripturi*, pentru ca, în final, să-i propună lui Micu „să o scrie încă o dată, mai legibil"[6]. La fel de nedrept în apre-

[4] Ioan Modrigan, *Cum a apărut Biblia lui Clain? Pe bază de documente inedite*, în „Cultura creştină", VIII, martie 1919, nr. 5-6, p. 97.

[5] Z. Pâclişanu, *art. cit.*, p. 231.

[6] I. Modrigan, *art. cit.*, p. 98.

www.inst-puscariu.ro

cierea traducerii va fi şi mitropolitul sârb Moise Putnik de la Carlovăţ[7], poziţii care îl vor determina pe Micu să încerce, în decursul anilor 1787-1788, să-şi tipărească lucrarea pe cont propriu. Într-o scrisoare din 9 noiembrie 1787, el îl anunţa pe Samuil Vulcan, pe atunci vicerector la seminarul din Lemberg, că a terminat traducerea *Sf. Scripturi* după *Septuaginta*, pe care doreşte să o dea la tipar pentru folosul întregii comunităţi, făcând un apel pentru a obţine contribuţia unor prenumeranţi[8]. Cererea de abonamente este repetată, fără succes, şi în anul următor, după care nu se mai înregistrează decât tentativa hazardată, din 1790, de a edita *Biblia* cu sprijinul episcopului ortodox Gherasim Adamovici[9].

Detalii privitoare la durata tipăririi ne oferă notiţa semnată de ieromonahul Gherman, de fapt un epilog din care rezultă că prefectul de atunci al tipografiei, cunoscut sub numele de Gherman Peterlachi sau Petru Gherman de Peterlaca, îşi asumase, totodată, calitatea de diortositor. Anterior, el mai efectuase corectura la *Liturghiile* din 1775 şi la *Evanghelia* din 1776, ambele apărute la Blaj. Din menţiunea lui Peterlachi reiese că tipărirea *Bibliei* a durat doi ani, eşalonându-se între 1 noiembrie 1793 şi 15 noiembrie 1795.

---

[7] *Ibidem*; vezi şi Iosif Pervain, *Studii de literatură română*, Cluj, Editura Dacia, 1971, p. 34.

[8] Iacob Radu, *Doi luceferi rătăcitori: Gheorghe Şincai şi Samoil Micu Clain*, în „Analele Academiei Române, Mem. secţ. lit.“, seria III, tomul II, mem. 3, 1924, p. 202-203.

[9] Z. Pâclişanu, *art. cit.*, p. 231-232.

www.inst-puscariu.ro

În anii anteriori, tentativele lui S. Micu de a tipări *Biblia* pe cont propriu eşuaseră, astfel că, la solicitarea sinodului din 24 septembrie 1791, manuscrisul este vândut tipografiei blăjene cu suma de 600 de florini[10]. Tot în aceste faze pregătitoare se înscrie demersul făcut de episcopul Bob în vederea obţinerii aprobării de tipărire, printr-o scrisoare adresată guberniului ardelean, la 1 noiembrie 1792, în care afirmă că ediţia veche a *Bibliei* este depăşită, fiind plină de „cuvente neacomodate evului nostru şi preste totul de scăderi multe"[11].

Câteva amănunte referitoare la sursele şi metoda traducerii noii versiuni a *Bibliei* sunt furnizate în succintul prolog al cărţii, intitulat *Către cetitoriu,* semnat de Samuil Micu. Cărturarul mărturiseşte, la început, cu probitate, izvoarele pe care le-a utilizat, între care se află *Biblia* „cea veachie românească", apărută la Bucureşti, în 1688, cu precizarea că „mai ales Testamântul cel Vechiu, mai mult de Nou, de pre cel elinesc a celor şeaptezeci de dascali l-am tălmăcit".

Ediţia critică de mare autoritate la care credem că a apelat, în primul rând, Samuil Micu, ediţie ce reflecta stadiul hermeneuticii biblice din primele decenii ale secolului al XVIII-lea, aparţine lui Lambert Bos (1670-1717), un elenist de marcă de la Universitatea din Franeker: Η ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΓΕ ΕΒΔΟΜΗΚΟΝΤΑ. *Vetus Testamentum*

---

[10] *Ibidem,* p. 232.

[11] I. M. Moldovanu, *Documente pentru biografia lui S. Clain,* în „Archivu pentru filologia şi istoria", nr. XXXIV, 20 aprilie 1870, p. 676.

www.inst-puscariu.ro

ex versione Septuaginta interpretum, secundum exemplar Vaticanum Romae editum, Franequerae, Excudit Franciscus Halma, 1709. O reeditare a acestei versiuni va apărea la Amsterdam, în 1725, sub îngrijirea lui David Millius, însă cu un aparat critic mai simplificat. Textul ediţiei olandeze fusese stabilit pe baza unuia dintre cele mai preţioase manuscrise unciale, *Codex Vaticanus* (B), datând din secolul IV, ca şi prin confruntarea, în subsidiar, a variantelor din *Codex Alexandrinus* (A), a versiunilor lui Aquila, Symmachos şi Theodotion, preluate din *Hexapla* lui Origen, printr-o paralelă critică între *Biblia Complutensis,* editată la Alcalá de Henares între 1514 şi 1517, *Biblia Aldina,* din 1518, de la Veneţia, cu ediţia derivată, tipărită la Frankfurt, în 1597, şi între *Biblia Romana,* apărută, sub auspiciile lui Sixtus al V-lea, în 1587, aceasta din urmă fiind luată ca etalon. Aparatul critic înregistra, astfel, numeroase lecţiuni şi variante care îi permiteau traducătorului român să elucideze, în mare parte, sensurile unor pasaje dificile şi să găsească echivalenţele potrivite. Modelul acestui tip de critică textuală este preluat şi aplicat de către Micu, care, urmând în linii mari *Biblia* de la Bucureşti, traduce din nou după *Septuaginta* multe porţiuni, consemnând în notele de subsol atât diferenţele faţă de ediţia din 1688, cât şi alte lecţiuni din scoliile ample alcătuite de Lambert Bos în ediţia de la Franeker.

Referirile comparative la *Biblia* de la Bucureşti sunt frecvente în *Biblia* de la Blaj, chiar dacă nu

www.inst-puscariu.ro

sunt întotdeauna conforme cu originalul, uneori având o explicitare suplimentară[12]:

BBl *Să nu meargeți la cei ce (g) vrăjesc şi de descântători să nu vă lipiți* (Lv 19, 31); nota g, p. 111: *Bibliia cea veachie are: băznuitoriu de pântece, prin care se înțeleg vrăjitorii aceia carii din mațele dobitoacelor spunea ceale viitoare;* cf. BB *Să nu urmați celor ce băsnuiesc den pântece şi cătră vrăjâtori să nu vă lipiți;*

BBl *ispravnici (a) judecătorilor voştri;* nota *a*, p. 158: *În cea veachie easte: purtători de cărți în loc de ispravnici* (Dt 1, 15); cf. BB *aducători de cărți judicătorilor voştri;*

BBl *şi au zidit cetatea împregiur, din margine şi primpregiur (a)* (1 Par 11, 8); nota *a*, p. 360: *În cea veachie se află şi aceastea: iară Ioav au păzit ceaealaltă cetate carea rămăsease, şi au dat războiu şi au luat cetatea;* cf. BB *şi Ioav au cruțat rămăşița cetății, şi au dat războiu şi au luat cetatea;*

BBl *şi până la mai-marele puterii s-au mărit (g)* (Dn 8, 11); nota g, p. 696: *În cea veachie easte: şi până la voivod va mântui robiia;* cf. BB *şi până unde voivodul va mântui robiia*.

Diferențele apar şi în versetele în care ediția din 1688 este revendicată drept model exclusiv pentru contextul respectiv: BBl *Veniți să bem vin şi să ne îmbătăm, şi să fie această zi, mâne, mare mai mult foarte (a)* (Is 56, 12); nota *a*, p. 588: *Acest verş în unele Biblii nu să află, iară în cea veachie easte;* cf. BB

[12] Utilizăm, în continuare, abrevierile consacrate la noi pentru cărțile *Sf. Scripturi*.

www.inst-puscariu.ro

Veniţi să luăm vin şi să ne îmbătăm beţie, şi va fi ca această zi, mâine, mare împrejurul tău.

Există situaţii în care soluţiile de traducere sunt comune ediţiilor din 1688 şi 1795, însă S. Micu adnotează, minuţios, unele locuri aparent obscure:

BB *să rădicară asupra lui rădicare* (2 Par 25, 27); cf. BBl *s-au sculat asupra lui sculare (a);* în nota *a*, p. 394, se explică această construcţie intensivă: *Adecă: au făcut sfat cu tiranie asupra lui ca să-l omoară;*

BB *om şi arma lui, la apă* (Ne 4, 23); cf. BBl *şi arma lui, la apă (a);* nota *a*, p. 418: *Adecă, nici când să spăla după obiceaiu nu ţipa armele;*

BB *şi întrară în blestem şi jurământ* (Ne 10, 29); cf. BBl *şi au întrat (a) în blăstăm şi jurământ;* nota *a*, p. 423: *Au făcut, adecă au făgăduit cu blăstăm şi jurământ;*

BB *Cu buzele va paşte împăratul* (Pr 22, 1); cf. BBl *Cu buzele va paşte împăratul (a);* nota *a*, p. 532: *Adecă: împăratul cu vorbele gurii sale paşte pre norod*;

BB *pentru necertarea limbilor* (Os 7, 15); cf. BBl *pentru nepedepsirea limbii lor (a)*; nota *a*, p. 704: *Că nu şi-au învăţat limba sa*.

Propunând alţi termeni echivalenţi, concomitent cu modernizarea vocabularului, Micu lărgeşte în cadrul gloselor paleta sinonimică:

BB *Iată, 7 ani vine ieftenătate multă în tot pământul Eghipetului* (Fc 41, 29); cf. BBl *Iată, în şeapte ani va fi îndestulare (b) multă în tot pământul Eghiptului;* nota *b*, p. 41: *Îndestulare, prisosinţă, ieftinătate, bucate destule.*

www.inst-puscariu.ro

Aparatul critic al *Bibliei* din 1795 conține, de asemenea, o serie de trimiteri la alte izvoare, ilustrând, în bună măsură, orizontul cultural şi modul doct de lucru al traducătorului. Se fac dese referiri la *Biblia* de la Alexandria (i. e. *Codex Alexandrinus*), la cea de la Complutum, la textul masoretic, la *Vulgata* sau la versiunile aramaice şi siriace. Spicuim câteva dintre aceste note, pe care le confruntăm cu sursa citată:

Fc 1, 11: *să fie sămânța lui într-însul, după fealiu (e);* nota *e*, p. 1: *Bibliia grecească cea de la Alexandriia are: după fealiu şi după asemănare;* cf. ed. Bos, p. 1, nota 21: *Ms. Alex. γένος, ἕις ὁμοιότητα, ἐπί;*

Fc 37, 7: *Mi să părea că voi (b) legați snopi în mijlocul câmpului;* nota *b*, p. 36: Jido., sir., arăb., lat., hald., samar. *are: că noi legam snopi în țarină;* cf. Vg: *Putabam nos ligare manipulos in agro;*

Iş 38, 8: *temeiul ei de aramă întră (a) oglinzile muierilor;* nota *a*, p. 89: *Întră am luat din Bibl. sirienească, cea românească şi latinească are:* din *în loc de* întră; cf. BB: *den oglinzile celor ce-au postit;* Vg: *de speculis mulierum;*

Lv 19, 26: *Să nu mâncați pre munți (b);* nota *b*, p. 110: *Cea jido., latinească, arăbească, persească au: să nu mâncați sânge sau cu sânge*; cf. ed. Bos, p. 154, nota 53: *sic O.C. et Ald. sed Ms. A. οἰωνιεῖσθε οὐδε ὀρνιθοσκοπηθήσεσθε*;

Nm 11, 25: *Iară deaca s-au odihnit duhul într-înşii, au prorocit şi apoi nu au mai adaos (a);* nota *a*, p. 132: *Bibliia letinească Vulgata are: Şi după ce au odihnit întru ei Duhul, au prorocit, şi mai mult nu*

www.inst-puscariu.ro

au încetat; cf. Vg: *Cumque requievisset in eis Spiritus, prophetaverunt, nec ultra cessaverunt;*

Jd 8, 13: *Şi s-au întors Ghedeon, feciorul lui Ioas, de la războiu, de la suirea Aresului (a);* nota *a*, p. 221: *Vulgata are: înainte de răsăritul soarelui;* cf. Vg: *Revertensque de bello ante solis ortum;*

1 Rg 15, 4: *şi din Iuda treizeci de mii de pedestraşi (a);* nota *a*, p. 252: *Bibli. cea de la Vatican are: patru sute de mii de rânduri. Cea de la Complut: doao sute de mii de rânduri. Şi cea letinească: zeace mii pedestri;*

1 Rg 24, 4: *şi Saul au întrat ca să se gătească (a);* nota *a*, p. 262: *Sirul are: şi Saul au întrat ca să doarmă. Latinul are: ca să-şi deşearte pântecele;* cf. Vg: *ut purgaret ventrem;*

Ezr 10, 12: *Mare easte cuvântul acesta preste noi, ca să facem (b);* nota *b*, p. 414: *Iară în cea grecească de la Complut, aşea să ceteaşte: După cuvintele tale, care ne-ai zis, aşea vom face;* cf. ed. Bos, p. 649, nota 26: C. *κατὰ τοὺς λόγους σου, οὕς εφις οὕτως ποιήσομεν.*

Exemplele pe care le-am selectat sunt concludente pentru procedeul savant prin care Micu adnotează o serie de lecţiuni, preluate din *Biblia* de la Bucureşti, apelând, în multe cazuri, la aparatul critic al *Septuagintei* editate de către Lambert Bos, precum şi la alte izvoare. Întrucât filologul olandez nu a redat corespondenţele din textul masoretic şi din *Vulgata*, credem că traducătorul român a mai consultat şi o ediţie a *Bibliei* poliglote, de tipul celor îngrijite de Gui-Michel le Jay, apărută la Paris, în 1645, sau de Brian Walton, la Londra, între 1653

www.inst-puscariu.ro

şi 1657, alcătuite după modelul instituit de *Biblia Regia*, editată de Arias Montanus şi tipărită de Plantin, la Anvers, în opt volume, între 1569 şi 1573, în limbile ebraică, greacă, latină, aramaică şi siriacă.

Există o mărturie documentară inedită, aparţinând lui Timotei Cipariu, care face o referire expresă la utilizarea de către Micu a ediţiei greco-latine a lui François Vatable. Menţiunea apare în Actele Conferinţei episcopilor Provinciei bisericeşti de Alba Iulia şi Făgăraş, ţinută la Blaj, în 1858. La întrebarea Nunţiului Apostolic de Viena, Antonio de Lucca, în legătură cu fidelitatea traducerii *Sfintei Scripturi* în limba română şi după ce codice a fost realizată, canonicul blăjean face un succint excurs privind transpunerea textului biblic: „Prima totius S<acrae> Scripturae versio facta fuit in Valachia super Francofurtensi aliqua editione, cuius annus non allegatur; et ex Graeco textu, edita Bucaresti anno 1688 in folio sed, quia et rarior est lingua paululum a moderna discrepante facta est, in usu fere non est. Alia versio super versione Latina facta fuerat ab Episcopo Petro Paulo Aaron sed, quae edita non fuit. Tertia denique et ultima, quae hic Blasii anno 1795 in folio auctoritate et cum Prolegomenis Episcopi Ioannis Bobb edita fuit, auctorem habet Samuelem Klein Ordinis Divi Basilii Magni et ex Vatabli editione Graeco-latina fluxit“[13].

[13] Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, Fond Episcopia Greco-Catolică de Cluj-Gherla, pachet nr. 36, dosar nr. 4701-5054/1858, doc. A, f. 64^{v}. Documentul original se află în Arhivele Vaticanului, Fond Austria, Rapporti delle sessioni, Sess.

www.inst-puscariu.ro

Este posibil ca Samuil Micu să fi comparat, într-o anumită fază, mai multe izvoare, parcurgând ediţiile poliglote care fructificau adnotările atribuite cunoscutului ebraist François Vatable (?-1547), respectiv cele apărute la Heidelberg (1586, 1599, 1616), sub îngrijirea lui Corneille-Bonaventure Bertram, text reeditat, la Paris, în 1729-1745. La fel ca ediţiile plantiniene anterioare, acestea se distingeau prin aplicarea unor principii filologice riguroase: dispunerea textului biblic pe patru coloane (ebraică, greacă, *Vulgata* lui Ieronim şi noua traducere din ebraică în latină a lui Sante Pagnini), un aparat critic cu ample note infrapaginale, precum şi redarea titlurilor ebraice ale cărţilor *Vechiului Testament*. Întrucât varianta greacă publicată în cuprinsul acestor ediţii se revendica de la *Poliglota* din Alcalá *(Complutensis),* există, după cum vom vedea, unele concordanţe în traducerea blăjeană, fără a fi însă generalizate. Acest tip de ediţii poliglote, cu glose în latină şi cu explicaţii ale textului ebraic, nu dispuneau, însă, de un aparat critic similar celui din ediţia olandeză a lui Bos, în care

354, vol. XXV, fasc. 4, ann. 1859, Appendix nr. IV, f. 256^{v}-258^{v}. Redăm traducerea pasajului respectiv: „Prima traducere a întregii *Sfinte Scripturi* a fost făcută în Muntenia după o ediţie de la Frankfurt, al cărei an nu este menţionat, şi după textul grecesc, fiind editată la Bucureşti în anul 1688, in folio, dar, fiindcă este mai rară şi este făcută într-o limbă puţin diferită de cea actuală, aproape că nu este folosită. Altă traducere după versiunea latină a fost făcută de episcopul Petru Pavel Aron, dar aceasta nu a fost editată. În fine, cea de-a treia şi ultima, care a fost editată, aici, la Blaj, în anul 1795, in folio, cu încuviinţarea şi cu prolegomenele episcopului Ioan Bob, îl are drept autor pe Samuil Klein din Ordinul Sfântul Vasile cel Mare şi a decurs din ediţia greco-latină a lui Vatable".

www.inst-puscariu.ro

scoliile şi lecţiunile greceşti din principalele versiuni ale *Septuagintei* să aibă aceeaşi extensie.

O notă izolată la Lv 6, 31 indică şi consultarea unui izvor slavon, identificabil în ediţia de la Moscova, din 1663, o retipărire a *Bibliei* de la Ostrog, din 1580-1581. Redăm cuprinsul notei *a*, p. 97: *Toate alte limbi aici încep cap 7, numai cea grecească nu; încă şi ruşii, carii amintrilea urmează după cea grecească, aici pun cap 7.*

Tot pe baza unei singure note (Iona, 4, 5), putem deduce că Micu apelase, pentru confruntarea textului, şi la *Parimiile preste an* ale lui Dosoftei, apărute la Iaşi, în 1683, din care citează însă din memorie: *Şi au zis Domnul către Iona: „Foarte te-ai supărat tu (a)?“;* nota *a*, p. 717: *În Parimie: Şi au zis: „Foarte m-am scârbit Eu până la moarte“;* cf. *Parimii*, f. 53[r]: *Şi dzisă Domnul Dumnedzău către Iona: „Oare foarte te scârbişi tu pentru tigvă?“ Şi dzisă: „Foarte m-am măhnit până către moarte“.*

Elocvente pentru spiritul erudit în care S. Micu a editat textul *Bibliei* sunt notele în care se consemnează echivalenţele unor termeni în greacă şi latină. Termenul *cumplit* (Fc 49, 3) este glosat printr-o serie sinonimică extinsă: *Grece.* scliros, *latin.* durus, *adecă vârtos, greu, aspru, cumplit* (p. 49). Semnificativă este şi explicaţia care se conferă, într-o adnotare minuţioasă, cuvântului *desişurile* (Iş 34, 13): *Era la păgâni pădure unde jertvea, apoi juca într-acea pădure, carea greceaşte* alsi, *latineaşte* lucus *să zice* (p. 85).

www.inst-puscariu.ro

Maniera de traducere a lui S. Micu este expusă, în mod programatic, în prologul său *Cătră cetitoriu*, în care el argumentează avantajele şi, mai ales, dezavantajele transpunerii literale, cuvânt cu cuvânt, în funcţie de rigorile fidelităţii maxime impuse prin tradiţie pentru orice echivalare a textului biblic, potrivit principiului hermeneutic *Ordo verborum mysterium est*, enunţat de Ieronim: „Iară, o, iubite, cucearnice cetitoriu, am voit a-ţi aduce aminte că doară şi acum întru unele locuri ţi să va părea întunecat graiul, ci pentru aceaea să nu te sminteşti, nici să te pripeşti a vinovăţi şi a defăima lucrul, că întunecarea aceasta şi dintru aceasta vine, că noi nici pentru mai luminat înţeles nu am vrut de la noi nici măcar un cuvânt cât de mic să băgăm în S. Scriptură, ci ne-au fost voia ca întru toate să rămâie întru curăţeniia sa şi întru tot adevărul său, după cum easte în cea elinească. Aceasta easte pricina întunecării întru unele locuri, că foarte anevoie easte luminat şi cu chiiar înţeles de pre o limbă a tălmăci pre altă limbă, nici un cuvânt adăogând şi ţiind idiotismii limbii ceii dintâiu, că fieştecare limbă are osibiţi ai săi idiotismi“. Conformându-se, în principiu, acestui filon conservator, cărturarul nu va adopta însă, în mod mecanicist, un servilism de ordin lingvistic.

El pledează, cu multă apetenţă filologică, pentru unitatea stilistică a unui asemenea gen de lucrare: „Deci, ca stilul şi aşezarea graiului întru aceaeaşi Biblie să nu fie osibit, puindu-se unele dintru acea tălmăcire [i.e. traducerea lui Petru Pavel Aron], al-

www.inst-puscariu.ro

tele dintru a altuia, s-au socotit ca toată Bibliia de unul cu aseamenea stil şi aşezare a graiului să se tălmăcească".

Câteva comparații între varianta manuscrisă şi textul tipărit sunt relevante pentru atelierul traducătorului. Din examinarea protografului traducerii, păstrat parțial atât într-o primă redactare, cât şi în cea definitivă, surprindem variantele unor lecțiuni, căutările pentru descifrarea sensurilor şi a conotațiilor unor cuvinte polisemantice în original. Menționăm câteva dintre modificările survenite în bruionul traducerii *Vechiului Testament* (ms. rom. 70, 71, 64), prin introducerea unor sinonime sau chiar a unor lexeme diferite în versiunea manuscrisă definitivă (ms. rom. 111, 115), transpuse şi în cea tipărită, în care raportările la BB sunt oscilante: *să scoată* este înlocuit cu *să rodească* (Fc 1, 24); cf. BB *să scoață; şi-l domniți pre el – şi-l stăpâniți pre el* (Fc 1, 28); cf. BB *şi domniț pre dânsul; cunoştinții – ştiinții* (Fc 2, 9); cf. BB *a şti conoştința; pântecele – zgăul* (Fc 20, 18); cf. BB *zgăul; ceale din pântece – măruntaiele* (Lv 1, 9); cf. BB *ceale den pântece; pogăci – turte* (Lv 2, 4); cf. BB *turte; azime – nedospite* (Lv 2, 4); cf. BB *nedospite; din început – din pârgă* (Lv 2, 12); cf. BB *de-nceput; praporul – peliția cea de pre ficat* (Lv 3, 4); cf. BB *seul ce easte preste ficați; mai-marele oastei – mai-marele puterii* (3 Rg 1, 19); cf. BB *boiarenul puterii; lucrul – cuvântul* (3 Rg 1, 27); cf. BB *cuvântul; om bun – fiiul vârtutei* (3 Rg 1, 52); cf. BB *fiiu de puteare; groapă – iad* (3 Rg 2, 9); cf. BB *iad; s-au culcat – au murit* (3 Rg 3,

www.inst-puscariu.ro

19); cf. BB *au murit; au cuptuşit – au zidit* (3 Rg 6, 16); cf. BB *au clădit; coşul carului – sânul carului* (3 Rg 22, 35); cf. BB *sânul carului*.

Se observă, totodată, tendinţa constantă a lui Micu de a se debarasa pe parcurs de cuvintele cu o circulaţie regională sau populară, preferând termenii care aduc în plan semantic un plus de exactitate şi de plasticitate.

Pe lângă calitatea traducerii, *Biblia* de la Blaj ilustrează o manieră superioară de editare, care se distinge prin complexitatea aparatului critic, alcătuit în cea mai mare parte de către S. Micu, având colaborarea acelor „bărbaţi învăţaţi" pe care episcopul Bob i-a numit în comisia de revizie. Spre deosebire de *Biblia* de la Bucureşti, noua ediţie este înzestrată cu mai multe texte complementare cu un bogat conţinut isagogic, între care se înscriu un scurt cuvânt *Cătră cetitoriu*, semnat de către Micu, urmat de un amplu excurs teologic privind semnificaţia *Sfintei Scripturi*, la care se adaugă introducerile la grupuri de cărţi şi la fiecare carte în parte, precum şi rezumatele de la toate capitolele. Neuzitată în editările clasice ale *Septuagintei*, metoda prolegomenelor şi a gloselor detaliate fusese introdusă pe scară largă în ediţiile critice din *Biblia Sacra* realizate de exegeţii umanişti, începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Modelul este asimilat şi în cultura română, *Noul Testament* din 1648 şi *Psaltirea* din 1651, ambele apărute la Bălgrad, fiind cele dintâi texte editate după aceste principii filologice, perpetuate şi în *Biblia* din 1795. În privinţa

www.inst-puscariu.ro

textului intitulat *Cuvânt înainte la S. Scriptură*, facem precizarea că Micu redactase iniţial o variantă mai lărgită[14], revăzută şi modificată tot de către el în cadrul versiunii definitive. Un alt element de critică textuală frecvent folosit în ediţia de la Blaj constă în notele de subsol, redactate de către Micu, pe care le-am menţionat deja în legătură cu izvoarele traducerii, dar care ne pot releva şi alte amănunte privind căutările sale în vederea găsirii unor echivalenţe lexicale cât mai adecvate şi expresive. Urmărind protograful traducerii, constatăm că aceste note sunt redactate numai în varianta finală.

Trimiterile marginale la locurile paralele din *Biblie,* inexistente în ediţia din 1688, completează, în mod riguros, aparatul critic al cărţii. Câteva observaţii se cuvin a fi făcute pe marginea rezumatelor aflate la începutul fiecărui capitol. Redactările lui Micu din prima variantă sunt mult mai concise, preluate apoi şi în versiunea finală, fiind corectate şi extinse, în ultima fază, cu un alt scris, aparţinând, probabil, canonicului prepozit Dimitrie Căian, şi publicate astfel sub forma amplificată. Intervenţiile revizorului sunt apropiate însă, în multe pasaje, de redactările similare din *Biblia* manuscrisă a lui Petru Pavel Aron[15], după cum reiese din următoarea paralelă:

---

[14] Ms. rom. 497 BAR Cluj.

[15] La BAR Cluj se păstrează protograful traducerii (ms. rom. 18, 21, 22, 23, 25, 30, 68) şi o versiune definitivă incompletă (ms. rom. 19, 20, 28, 29).

www.inst-puscariu.ro

Fc 3:

Cădearea şi pedeapsa oamenilor (ms. rom. 70);

Prin vicleniia şarpelui, strămoşii calcă porunca Domnului. Mesia lumii să făgăduieşte şi, spuindu-se fieştecăruia pedeapsa, din raiu să gonesc (B Aron, ms. rom. 29);

Prin viclenia şearpelui, strămoşii calcă porunca Domnului. Mesiia lumii să făgăduiaşte şi, spuindu-se fieştecăruia pedeapsa, să gonesc din raiu (ms. rom. 111; BBl).

Iş 9:

Ciumă, rane, grindină (ms. rom. 70);

A cincea rană easte boala în dobitoace, a şeasa, bubele, a şeaptea, grindină, tresniturile şi fulgerile; pentru carea să făgăduiaşte Faraon că va slobozi norodul, de va înceta, însă nice aceasta plineaşte; şi iarăş să învărtoşază; iară dintre fiii lui Israil nimene din toate acestea nice un rău pătimeaşte (B Aron, ms. rom. 29);

A cincea pedeapsă, boala în dobitoace, a şeasa, rane, a şeaptea, grindină; la carea să făgăduiaşte Faraon că va slobozi norodul, de va înceta, carea nici aceasta plineaşte. Iară din toate aceastea fiii lui Israil nimic nu au pătimit (ms. rom. 111; BBl).

Lv 1:

Arderea de tot din boi şi din oi şi din capre şi din turtureale şi din porumbi (ms. rom. 71);

Leagea şi modrul cum să să aducă spre jărfire dobitoacele şi paserile (B Aron, ms. rom. 29);

www.inst-puscariu.ro

Leagea şi modru cum să se aducă jertva carea să chema ardere de tot din boi, din oi, din capre, din turtureale şi din porumbi (ms. rom. 111; BBl).

Traducerea lui Petru Pavel Aron nu a fost, de fapt, valorificată propriu-zis de către S. Micu, aşa cum s-a sugerat la un moment dat[16], regăsindu-se, parţial, doar în rezumatele modificate de către ceilalţi colaboratori în urma reviziei *Bibliei*.

Anunţând încă din prolog intenţia sa de a perfecta traducerea anterioară a *Bibliei*, publicată în 1688, S. Micu recunoaşte implicit unul dintre izvoarele ediţiei sale, la care se raportează în permanenţă, fie prin adoptarea soluţiilor comune de echivalare a unor pasaje, fie prin înregistrarea în cadrul notelor a lecţiunilor diferite aparţinând predecesorilor săi. Cu toate că există puncte de convergenţă între cele două texte, versiunea din 1795 reflectă, în multe privinţe, o prelucrare substanţială a traducerii anterioare, pe baza unei noi lecturi a „izvodului elinesc". Vom ilustra raportul dintre cele două versuri printr-o simplă paralelă:

4 Rg 19, 22-28

BB	BBl
22. Pre cine ai defăimat şi pre cine ai blestemat şi asupra cui ai înălţat glas şi ai rădicat întru înălţime ochii tăi? La Sfântul lui Israil!	22. Pre cine ai ocărât şi pre cine ai hulit? Şi asupra cui ai înălţat glas şi ai rădicat spre înălţime ochii tăi? Asupra Sfântului lui Israil.

[16] Ioan Bălan, *Limba cărţilor bisericeşti. Studiu istoric şi liturgic*, Blaj, 1914, p. 168-169.

www.inst-puscariu.ro

23. În mâna solilor tăi ai defăimat pre Domnul şi ai zis: „Întru mulțimea carălor meale eu mă voiu sui întru înălțimea munților, partea Livanului! Şi am tăiat mărimea chedrului lui şi ceale alease ale chiparoşilor lui şi am venit la partea săvârşirii lui, dumbrava Carmilului lui. Eu am păzit

24. Şi am băut ape striine şi am pustiit cu urma piciorului mieu toate râurile îngrădirii".

25. Au n-ai auzit că de departe pre dînsa am făcut, de la zile de-nceput am ziditu-o pre ea? Şi am adus pre ea şi să făcu la rădicările nemerniciei războinici, cetăț tari.

26. Şi ceia ce lăcuiesc întru dânsele slăbiră cu mâna, spământară-se şi să ruşinară, să făcură ca iarba țarenii şi vearde buruiană, pajişte de case şi călcări denaintea celuia ce stă.

27. Şi şădearea ta, şi întrarea ta, şi ieşirea ta am cunoscut, şi măniia ta. Pentru căci te-ai măniiat asupra Mea.

28. Şi trufa ta s-au suit întru urechile Meale, şi voiu pune undețile Meale în nările tale şi frâu în buzele tale şi te voiu întoarce în calea carea ai venit întru ea.

23. Prin mâna solilor tăi ai defăimat pre Domnul şi ai zis: „Cu mulțimea carălor meale eu mă voiu sui întru înălțimea munților în partea Livanului, şi am tăiat chedrii cei mari şi chiparoşii lui cei aleşi, şi am întrat până la mijlocul dumbrăvii Carmilului.

24. Eu sap şi beau ape străine, şi am pustiit cu urma piciorului mieu toate râurile îngrădite".

25. Au nu ai auzit că aceasta de departe o am făcut, din zilele ceale din început o am zidit şi o am adus pre ea, şi am venit de partea săvârşirii lui, dumbrava Carmilului o am păzit, şi au fost rădicările nemerniciei războinici cetăți tari.

26. Şi cei ce lăcuiesc într-însele au slăbit cu mâna, spăimântatu-s-au şi s-au ruşinat, şi s-au făcut ca iarba țarinei şi ca iarba ce creaşte pe coperişul casii, călcare înaintea celui ce stă.

27. Şi şedearea ta, şi întrarea ta şi ieşirea ta am cunoscut, şi măniia ta, că te-ai măniiat asupra Mea.

28. Şi trufiia ta s-au suit în urechile Meale, şi voiu pune bel-ciugul Mieu în nările tale şi zăbale în buzele tale, şi te voiu abate în calea pre carea ai venit.

Fragmentele comparate se caracterizează printr-o serie de elemente lexicale şi frazeologice identice sau foarte apropiate, care, neaparţinând, în general, vocabularului curent, nu pot fi explicate pe baza

www.inst-puscariu.ro

unor coincidenţe întâmplătoare: *ai înălțat glas; ai rădicat / râdicat întru / spre înălțime ochii; mâna solilor; mulțimea carălor; urma piciorului; cetăți tari; iarba țarenii / țarinii; trufa / trufia ta s-au suit întru / în urechile*. Făcând abstracţie de variantele fonetice şi lexicale din pasajele respective, relaţia de dependenţă relativă a versiunii din 1795 este sesizabilă. În acelaşi timp, însă, elementele divergente, deşi într-un număr mai redus în această porţiune, sunt esenţiale, punând în evidenţă efortul de prelucrare şi de retraducere depus de către Micu: *ai defăimat – ai ocărât; ai blestemat – ai hulit; undețile – belciugul; frâu – zăbale; te voi întoarce – te voi abate*. O discordanţă lexicală mai pronunţată din versetul 4 Rg 19, 23 (24) se explică prin lecţiunile diferite ale textului grecesc şi ale celui latin: verbului *φυλάσσω*, cu forma de aorist sigmatic *ἐφύλαξα*, prezent în unele versiuni (A, Comp., Ald., Franc.), tradus în BB prin *eu am păzit*, i se opune în *Vulgata* verbul *succīdo, -ĕre*, cu sensul 'a tăia, a reteza (de jos)', transpus de S. Micu într-o formă apropiată: *ego succidi – eu sap*. Echivalenţa respectivă se păstrează în majoritatea ediţiilor româneşti ulterioare[17]: *eu sap* (B 1819, BBz, BŞag, B

[17] În noua versiune românească a *Bibliei*, apărută recent, colaționată după *Septuaginta* lui A. Rahlfs de Bartolomeu Valeriu Anania, este adoptată, în acest context, varianta din Codex B *ψύχω*, aor. *ἔψυξα*, cu sensul de 'a răci, a (se) răcori': *Şi m-am răcorit bând ape străine*; la o soluție asemănătoare s-a recurs şi în *Septuaginta*, ediția Cristian Bădiliță ş. a., vol. II, Iaşi, Editura Polirom, 2004, p. 598: *M-am răcorit şi am băut ape străine*. Pentru corespondențele din versiunile greceşti, a se vedea şi Edwin Hatch, Henry A. Redpath, *A Concordance to the Septuagint and the Other Greek Versions of the Old Testament*, vol. II, Michigan, Baker Book House, 1989, p. 1442.

www.inst-puscariu.ro

1914), *am săpat* (B 1936, B 1938); cf şi BJ: *j'ai creusé et j'ai bu des eaux étrangères*.

Intervențiile cărturarului blăjean sunt şi mai pronunțate în unele porțiuni de text. Un pasaj corupt din *Biblia* de la Bucureşti este emendat de Micu, potrivit *Septuagintei:* BB *După aceaea vine ție, ca un râu curătoriu, sărăciia* (Pr 6, 11); BBl *Ca apoi îți va veni ție, ca un călătoriu rău, sărăciia*; cf. ed. Bos: *κακὸς ὁδοιπόρος ἡ πενία*; cf. şi Vg: *Et veniet tibi quasi viator, egestas*.

O altă lecțiune aberantă, rezultată din transcrierea defectuoasă a unui context cu *scriptio continua,* apare în Iş 40, 13: BB *Şi va fi casile fiilor ungere de preoție;* pasajul este segmentat corect în BBl: *Şi va fi ca să le fie lor ungere de preoție;* versetul apare nealterat şi în manuscrisele care au stat la baza ediției din 1688: *Şi va fi ca să le fie lor ungere de preuție* (ms. rom. 45); *Şi va fi ca să fie lor ungere de preoție* (ms. rom. 4389).

Tot din *Biblia* de la Bucureşti este reprodusă cartea *A lui Iosif Flavie,* un insolit tratat filosofic despre „sângurul-țiitoriul gând"[18], absent din ediția lui L. Bos, precum şi din diverse versiuni în latină, greacă şi slavonă ale *Bibliei*. Tradusă de Nicolae Milescu prin intermediul ediției de la Frankfurt, din 1597, scrierea apocrifă a lui Pseudo-Iosephus descinde din *Codex Alexandrinus*[19]. Iată cum moti-

[18] Vezi Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc,* Cluj, Editura Dacia, 1979, p. 172-214.

[19] Édouard Montet, *Histoire de la Bible,* Paris, Payot, 1924, p. 97; vezi şi Rahlfs, I, p. 1157; textul este cuprins şi în *Codex Sinaiticus* (א), manuscris uncial din secolul IV, descoperit în 1852, la mănăstirea Sf. Caterina de pe muntele Sinai, de Constantin von Tischendorf, care

www.inst-puscariu.ro

motivează Samuil Micu, în preambulul acestei cărţi, alegerea sa: „Cartea aceasta, carea să zice *A lui Iosip*, pentru că de Iosip Flavie ar fi scrisă, nici S. S. Părinţi nu o cunosc dumnezeiască, nici în toate bibliile greceşti să află, nici în canonul cărţilor jidoveşti, nici în bibliile latineşti nu easte, pentru aceaea nici întru această biblie nu am voit de nou a o tălmăci, ci precum să află în bibliia cea veachie românească o am lăsat şi numai pentru aceaea o am pus aici, că s-au aflat în cea veachie românească, amintrilea loc întră cărţile Sfintei Scripturi nu poate să aibă".

Transpunerea onomasticii biblice reflectă, în multe privinţe, opţiunea lui Micu pentru variantele din *Codex Vaticanus* şi, implicit, din ediţia lui L. Bos, al cărei aparat critic prezintă un tablou cvasicomplet al corespondenţelor din celelalte versiuni ale *Bibliei*. Câteva exemple:

Ilaal (Nm 13, 7); cf. Bos *Ἰλαὰλ;* Alex., C. *Ἰλάλ;* Ald. *Ἰγάδ;* BB *Igad;*

Defrona (Nm 34, 9); cf. Bos *Δεφρωνὰ;* O. *Ἔφρωνὰ;* Alex., C. *Ζεφρωνὰ;* BB *Zefrona;*

Arava (Ios 11, 2); cf. Bos *Ἄραβα;* Alex., Ald. *Ῥαβάθ;* BB *Ravath;*

Tafod (Ios 12, 16); cf. Bos *Ταφοὺτ*[20]*;* C. *Ταπφοῦ;* Alex. *Θαρφοὺ;* Ald., Franc. *Απφοῦ;* BB *Apfu*.

Preferând formele numelor proprii potrivit lecţiunilor lui L. Bos, cărturarul ardelean se distanţează,

---

l-a repus în circuitul ştiinţific în 1862.

[20] Formă emendată în ediţia Rahlfs prin *Ταφουγ;* cf. şi *Αταφουτ* în codicele B.

www.inst-puscariu.ro

după cum se observă din aceste exemple, de *Biblia* de la Bucureşti, fidelă variantelor din *Biblia Aldina* şi, respectiv, din ediţia *Septuagintei* din 1597.

S. Micu înclină, uneori, pentru variantele antroponimelor şi toponimelor stabilite în *Biblia Complutensis,* pe care le preia, probabil, tot din notele ediţiei de bază din 1709, fără să excludem utilizarea, în subsidiar, a unei ediţii derivate din cea de la Complutum[21]. Exemplificăm prin câteva situaţii:

Daar (Ios 10, 3); cf. C. *Δαάρ;* Bos *Δαβὶν;* Alex. *Δαβείρ;* Ald. *Δαβρεί;* BB *Davri;*

Iesan (Ios 13, 18); cf. C. *Ἰεσσὰν;* Bos *Βασὰν;* Ald., O. *Ἰασσὰ;* BB *Iasa;*

Samarim (Ios 18, 22); cf. C. *Σαμαρὶμ;* Bos *Σαρὰ;* O. *Σαμεὶρ;* Alex., Ald. *Σεμρὶμ;* BB *Semrim*.

Soluţiile de traducere şi de stabilire a textului, adoptate după *Biblia Complutensis* a cardinalului Francisco Ximenes de Cisneros, sunt vizibile şi în alte porţiuni, printre care se înscriu pasajele suplimentare din cartea *Înţelepciunea lui Isus, fiul lui Sirah,* unde, în unele exemplare, capitolul 26 are 34 de versete în loc de 25. Versetele 22-30, din versiunea extinsă, apar în varianta definitivă a protografului lui Micu, tipărite iniţial, epurate însă ulterior dintr-o parte a tirajului nedifuzat.

[21] Avem în vedere, de pildă, *Sacra Biblia hebraice, graece et latine,* Heidelberg, Ex officina Commeliniana, 1616, menţionată anterior. Nu întâmplător, această ediţie poliglotă, alături de *Septuaginta* lui Lambert Bos, din 1709, pe care am presupus-o ca sursă principală a *Bibliei* lui Samuil Micu, se află în fondurile provenite din vechea bibliotecă a Blajului (BAR Cluj).

www.inst-puscariu.ro

Redăm cele nouă versete suplimentare, pe care le-am identificat numai în unele exemplare ale *Bibliei* lui Samuil Micu[22], pasajele respective lipsind din edițiile româneşti dinainte şi de după 1795[23]:

Sir 26, 22-30

22. *Când vei afla țarina roditoare, samănă sămânțele tale, nădăjduind întru neamul tău cel bun.*

23. *Şi aşea, pruncii tăi, carii vor trăi având luminarea neamului bun, să vor mări.*

24. *Muiarea curvă aseamenea scroafei să va socoti; iară cea măritată, carea umblă după curvie, turnul morții să va judeca a fi celor ce să apropie de ea.*

25. *Muiarea cea fără de frica lui Dumnezeu parte să va da celui fără de leage; iară cea cu frica lui Dumnezeu să dă celui ce să teame de Domnul.*

26. *Muiarea cea de necinste nu va băga samă de ocară; iară fata cea de cinste şi de bărbat să va sfii.*

27. *Muiarea cea făr' de ruşine ca o cățea să va socoti; iară ceaea ce are ruşine să va teame de Domnul.*

28. *Muiarea carea cinsteaşte tuturor să va părea înțăleaptă; iară carea nu-l cinsteaşte trufaşă, fără de frica lui Dumnezeu, la toți să va cunoaşte.*

29. *Muiarea strigătoare şi limbută ca gonirea vrăjmaşilor să va socoti.*

30. *Şi sufletul fieştecărui om, carele cu de aceste obiceaiuri s-au obicinuit, întră gâlcevi de războiu îşi va petreace viiața.*

---

[22] Exemplarul primat de la BCU Cluj (BRV 595) cuprinde atât varianta inițială, extinsă, cât şi cea „cenzurată", având retipărite paginile 811/812, legate însă greşit la sfârşitul *Vechiului Testament*.

[23] În ediția sa, Bartolomeu Valeriu Anania reintroduce versetele controversate într-o echivalare proprie.

www.inst-puscariu.ro

Întregul pasaj adiţional, marcat cu sigla ediţiei de la Complutum, este redat, în orginal, în subsolul ediţiei lui Bos, realizate, în general, în conformitate cu *Codex Vaticanus,* dar care nu a eludat în aparatul critic fragmentul respectiv[24].

Pe lângă aceste izvoare, S. Micu nu a ignorat nici tradiţia literară locală, reproducând psalmii lui David, cu o mare fidelitate, din *Psaltirea* apărută la Blaj, în 1764 (reeditată în 1773, 1780 şi 1786), care preia, cu mici modificări, textul ediţiilor munteneşti similare[25].

Redăm, comparativ, primele zece versete din psalmul 18:

BB	*Psaltire*, Râmnic, 1746
1. Ceriurile povestesc mărirea lui Dumnezeu, şi facerea mânilor Lui povesteaşte întărirea.	1.Ceriurile povestesc mărirea lui Dumnezeu, şi facerea mâinilor Lui o vesteaşte tăriia.
2. Zioa zilei va izbâcni cuvânt şi noaptea nopţii povesteaşte minte.	2. Zioa zilei spune cuvânt şi noaptea nopţii vesteaşte ştiinţă.
3. Nu-s graiuri, nici cuvinte, cărora nu să aud glasurile lor.	3. Nu sânt graiuri, nici cuvinte, ale cărora să nu să auză glasurile lor.
4. La tot pământul ieşi răspunsul lor, şi la marginile lumii cuvintele lor.	4. În tot pământul au ieşit veastea lor, şi la marginile lumii cuvintele lor.
5. În soare au pus lăcaşul Lui; şi El, ca un ginere ieşind den cămara lui.	5. În soare au pus lăcaşul Său; şi El, ca un ginere ce iase din cămara sa.

[24] A se vedea şi ediţia lui A. Rahlfs, în care versetele suplimentare, care corespund versiunii din codicele ℵ, numerotate între 19 şi 27, sunt redate numai în aparatul critic.

[25] Vezi şi Alexandra Roman, *Psaltirile româneşti din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Probleme de filiaţie,* în „Limba română", XXIII, 1974, nr. 3, p. 234.

www.inst-puscariu.ro

6. Bucura-se-va ca un uriiaş să alearge cale; den marginea ceriului ieşirea lui.

7. Şi istovul lui pănă în marginea ceriului; şi nu easte cel ce să ascunde de căldura Lui.

8. Leagea Domnului fără prihană e, întorcând suflete; mărturiia Domnului credincioasă e, înțelepțind pruncii.

9. Direptățile Domnului direapte-s, veselind inema; porunca Domnului lucie easte, luminând ochii.

10. Frica Domnului curată e, rămâind în veacul veacului; judecățile Domnului adevărate-s, îndireptate deodată.

6. Bucura-să-va ca un uriiaş să alearge cale; din marginea ceriului ieşirea lui.

7. Şi întimpinarea lui până la marginea ceriului; şi nu easte cine să se ascunză de căldura Lui.

8. Leagea Domnului fără prihană, carea întoarce sufletele; mărturiia Domnului credincioasă, carea înțelepțeaşte pruncii.

9. Dreptățile Domnului dreapte, ceale ce veselesc inima; porunca Domnului strălucită, carea luminează ochii.

10. Frica Domnului curată, carea rămâne în veacul veacului; judecățile Domnului adevărate, îndreptate împreună.

Psaltire, Blaj, 1764

1. Ceriurile spun mărirea lui Dumnezeu, şi facerea mâinilor Lui o vesteaşte tăriia.

2. Zioa zilii spune cuvânt şi noaptea nopții vesteaşte ştiință.

3. Nu sânt graiuri, nici cuvinte, ale cărora să nu să auză glasurile lor.

4. În tot pământul au ieşit veastea lor, şi la marginile lumii cuvintele lor.

5. În soare au pus lăcaşul Său; şi El, ca un mire ce iase din cămara sa.

6. Bucura-să-va ca un uriiaş să alearge cale; din marginea ceriului ieşirea lui.

7. Şi întimpinarea lui până la marginea ceriului; şi nu easte cine să se ascunză de căldura Lui.

BBl

1. Ceriurile spun mărirea lui Dumnezeu, şi facerea mâinilor Lui o vesteaşte tăriia.

2. Zioa zilii spune cuvânt şi noaptea nopții vesteaşte ştiință.

3. Nu sânt graiuri, nici cuvinte, ale cărora să nu să auză glasurile lor.

4. În tot pământul au ieşit veastea lor, şi la marginile lumii cuvintele lor.

5. În soare au pus lăcaşul Său; şi El, ca un mire ce iasă din cămara sa.

6. Bucura-să-va ca un uriiaş să alearge cale; din marginea ceriului ieşirea lui.

7. Şi întimpinarea lui până la marginea ceriului; şi nu easte cine să se ascunză de căldura Lui.

www.inst-puscariu.ro

8. Leagea Domnului fără prihană, carea întoarce sufletele; mărturiia Domnului credincioasă, carea înţelepţeaşte pruncii.

9. Dreptăţile Domnului dreapte, ceale ce veselesc inima; porunca Domnului strălucită, carea luminează ochii.

10. Frica Domnului curată, carea rămâne în veacul veacului; judecăţile Domnului adevărate, îndreptate împreună.

8. Leagea Domnului fără prihană, carea întoarce sufletele; mărturiia Domnului credincioasă, carea înţelepţeaşte pruncii.

9. Dreptăţile Domnului dreapte, ceale ce veselesc inima; porunca Domnului strălucită, carea luminează ochii.

10. Frica Domnului curată, carea rămâne în veacul veacului; judecăţile Domnului adevărate, îndreptate împreună.

Încorporând, fără rezerve, în corpul *Bibliei* textul *Psaltirii* apărute la Blaj, în anii anteriori, Samuil Micu acceptă, implicit, normele literare muntene, care pătrunseseră, deja, în jurul anului 1750, în tipăriturile ardeleneşti, la fel ca în cele moldoveneşti, determinând anularea diferenţelor de ordin dialectal[26].

O altă legătură de filiaţie pe care am stabilit-o are în vedere ultima carte a *Vechiului Testament*, absentă atât din *Septuaginta* de la Franeker, cât şi din *Biblia* de la Bucureşti, dar inclusă în *Biblia* de la Blaj: *Rugăciunea lui Manasi, împăratului Iudei, când era rob în Vavilon*. Textul descinde din *Codex Alexandrinus*[27] – acest uncial din secolul V fiind singurul care îl conţine – şi face parte dintre cărţile

[26] Vezi Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, p. 406-415.

[27] Versiunea greacă integrală a codicelui A a fost editată, mai întâi, de J. E. Grabe, la Oxford, în 1707–1720, reprodusă apoi la Zürich, în 1730–1732, şi la Leipzig, în 1750–1751. Textul grec al rugăciunii cu titlul *Προσευχὴ Μανασσῆ Βασιλέως τῶν Ἰουδαίων* este publicat şi în apendicele *Septuagintei* editate de Christianus Reineccius, la Leipzig, în 1730 (ed. a II-a, 1757).

www.inst-puscariu.ro

necanonice (deuterocanonice, apocrife sau *anaginoscomena*), considerate „bune de citit", respectiv cele care se găsesc în *Septuaginta* în plus faţă de canonul iudeilor, recomandate însă pentru lectura catehumenilor. Potrivit unor exegeţi veterotestamentari, această carte didactică este, de fapt, un supliment la un text canonic *(Cartea a doua Paralipomena / 2 Cronici),* având însă în multe ediţii ale *Sf. Scripturi* un statut de sine stătător[28]. Textul a fost repus în circulaţie în ediţia revizuită a *Vulgatei*, apărută la Roma, în 1592, aşa-numita *Biblie* a Papei Clement al VIII-lea *(Sixtina-Clementina),* devenită, în urma corecturilor efectuate în cuprinsul ediţiilor din 1593 şi 1598, *textus receptus* al bisericii catolice. Prototipul rugăciunii în limba latină se află în apendicele ediţiilor revăzute ale *Vulgatei,* alături de cărţile 3 şi 4 din *Ezdra*. În *Cuvânt înainte la cărţile care să zic Apocrifa,* S. Micu îşi motivează includerea cărţilor deuterocanonice în *Biblie*, pe care „le pune şi le cinsteaşte şi Besearica Apusului, carea şi săborniceaşte au hotărât că aceaste cărţi sânt de Dumnezeu însuflate şi parte a Sfintei Scripturi". El

[28] Vezi, în acest sens, T. Cipariu, *Scientia S. Scripture,* Blaj, 1854, p. 10; Ilarion Puşcariu, *Isagogia, adecă Introducere în cunoştinţa cărţilor Sântei Scripturi,* Sibiu, 1878, p. 73; Constantin Chiricescu, *Introducere în sfintele cărţi ale Testamentului Vechi,* Bucureşti, 1903, p. 114; Mircea Chialda, *Cărţile anaginoscomena ale Vechiului Testament în Biserica Ortodoxă,* în „Ortodoxia", XIV, 1962, nr. 4, p. 498; Mircea Basarab, *Cărţile anaginoscomena – bune de citit – în bibliile româneşti,* în „Studii teologice", XXIV, 1972, nr. 1-2, p. 59-69; idem, *Atitudinea teologilor români faţă de cărţile anaginoscomena – bune de citit – ale Vechiului Testament,* în „Mitropolia Ardealului", XXIV, 1979, nr. 7-9, p. 617.

www.inst-puscariu.ro

se prevalează, astfel, de clarificările doctrinare ale Conciliului de la Trento (1545-1563), care adoptase, prin decretul din 8 aprilie 1546, versiunea *Vulgatei* ca singura autentică, acordând majorității cărților aşa-zis apocrife un statut egal cu al celor protocanonice.

Acțiunea de traducere şi de editare exhaustivă a textelor biblice, extinsă şi asupra celor zece cărți *anaginoscomena*, precum şi a adaosurilor la cele cinci cărți canonice, era în consonanță, aşadar, atât cu tradiția bisericii catolice, cât şi a celei ortodoxe. Cu toate că Nicolae Milescu, ca şi cei care au revizuit textul *Bibliei* de la Bucureşti, împărtăşeau aceeaşi concepție privind fructificarea integrală a cărților „ascunse", mai mult chiar, acordând credit şi unor apocrife propriu-zise (pseudo-biblice), *Rugăciunea regelui Manase* nu şi-a găsit locul în cuprinsul ediției din 1688.

S. Micu introduce, într-adevăr, pentru prima oară, această rugăciune în structura unei *Biblii* care a văzut la noi lumina tiparului, fără a avea însă prioritatea absolută. Cu câteva decenii înainte, în 1760, episcopul Petru Pavel Aron realiza, tot la Blaj, o primă traducere a *Vulgatei*, rămasă în manuscris, în care se regăseşte şi *Rugăciunea lui Manase*[29]. Un paralelism între textul latin şi traducerea românească poate fi elocvent:

[29] BAR Cluj, ms. rom. 18, f. 317^{v}-319^{r}; ms. rom. 20, f. 234-235^{r}.

www.inst-puscariu.ro

Vg

Oratio Manassae, regis Iuda, cum captus teneretur in Babylone

Domine omnipotens, Deus patrum nostrorum, Abraham, et Isaac, et Iacob, et seminis eorum iusti, qui fecisti caelum et terram cum omni ornatu eorum, qui ligasti mare verbo praecepti tui, qui conclusisti abyssum, et signasti eam terribili et laudabili nomine tuo; quem omnia pavent, et tremunt a vultu virtutis tuae, quia importabilis est magnificentia gloriae tuae, et insustentabilis ira comminationes tuae super peccatores; immensa vero et investigabilis misericordia promissionis tuae, quoniam tu es Dominus altissimus, benignus, longanimis, et multum misericors et poenitens super malitias hominum. Tu Domine, secundum multitudinem bonitatis tuae, promisisti poenitentiam et remissionem iis, qui pec-caverunt tibi, et multitudine miserationum tuarum decrevisti poenitentiam peccatoribus in salutem. Tu igitur, Domine Deus iustorum, non posuisti poenitentiam iustis, Abraham, et Isaac, et Iacob, iis qui tibi non peccaverunt; sed posuisti poenitentiam propter me peccatorem; quoniam peccavi super numerum arenae maris; multiplicatae sunt iniquitates meae Domine, multiplicatae sunt iniquitates meae, et

B. Aron (ms. rom. 20)

Rugăciunea lui Manasie, împăratului Iudei, când rob să ținea în Vavilon

Doamne Atotputearnice, Dumnezeul părinților noştri, a lui Avraam, şi a lui Isaac, şi a lui Iacov, şi a sămințiii lor cei dreapte, Care ai făcut ceriul şi pământul, cu toată podoaba lor, Cel ce ai legat marea cu cuvântul poruncii Tale, Cel ce ai închis adâncul şi l-ai pecetluit cu înfricoşat şi lăudat numele Tău, de Carele toate să spăimintează şi să cutremură de cătră fața puterii Tale, că nesuferită e mărimea slavii Tale şi nerăbdată mâniia pornirii Tale asupra păcătoşilor. Iară nemăsurată şi necercetată e mila făgăduinții Tale. Că Tu eşti Domnul cel Preaînalt, bun, îndelung răbdătoriu şi mult milostiv, şi-Ț pare rău de răotățile oamenilor. Tu, Doamne, după mulțimea bunătății Tale, ai făgăduit pocăință şi iertare celor ce au păcătuit Ție şi după mulțimea milelor Tale ai rânduit pocăință păcătoşilor spre mântuire. Tu, dară, Doamne, Dumnezeul celor drepți, n-ai pus pocăință drepților, lui Avraam, şi Isaac, şi Iacov, celor ce n-au greşit Ție, ci ai pus pocăință pentru mine, păcătosul, că am păcătuit preste numărul năsipului mării. Înmulțitu-s-au strâmbătățile meale, Doamne, înmulțitu-s-au strâmbătățile meale şi nu sânt vreadnic a privi şi a

www.inst-puscariu.ro

non sum dignus intueri et aspicere altitudinem caeli, prae multitudine iniquitatum mearum. Incurvatus sum multo vinculo ferreo, ut non possim attollere caput meum, et non est respiratio mihi, quia excitavi iracundiam tuam, et malum coram te feci; non feci voluntatem tuam, et mandata tua non custodivi; statui abominationes, et multiplicavi offensiones. Et nunc flecto genu cordis mei, precans a te bonitatem. Peccavi Domine, peccavi, et iniquitates meas agnosco. Quare peto rogans te, remitte mihi Domine, remitte mihi, et ne simul perdas me cum iniquitatibus meis, neque in aeternum iratus, reserves mala mihi, neque damnes me in infima terrae loca; quia tu es Deus, Deus, inquam, poenitentium; et in me ostendes omnem bonitatem tuam, quia indignum salvabis me secundum magnam misericordiam tuam, et laudabo te semper omnibus diebus vitae meae; quoniam te laudat omnis virtus caelorum, et tibi est gloria in saecula saeculorum. Amen.

vedea înălțimea ceriului, pentru mulțimea strâmbătăților meale. Împilat sânt cu multă legătură de fier, cât nu pociu rădica capul mieu şi nu-mi easte răsuflare că am întărâtat mâniia Ta şi rău înaintea Ta am făcut, n-am făcut voia Ta şi poruncile Tale nu le-am păzit, făcut-am urâciuni şi am înmulțit sminteale. Şi acum plec genunchiul inimii meale, cerând de la Tine bunătate. Greşit-am, Doamne, greşit-am, şi strâmbătățile meale le cunosc. Pentru aceaea, rugându-mă cer de la Tine: Iartă-mă, Doamne, iartă-mă şi să nu mă pierzi împreună cu strâmbătățile meale, nici în veac mâniindu-Te, să ții realele mie, nici să mă osândeşti spre locurile ceale de supt pământ. Că Tu eşti Dumnezeul, Dumnezeul, am zis celor ce să pocăiesc. Şi spre mine vei arăta toată bunătatea Ta, că, nevreadnic fiind, mă vei mântui după mare mila Ta. Şi te voiu lăuda pururea în toate zilele vieții meale, că pre Tine Te laudă toată putearea ceriurilor şi a Ta easte mărirea în veacii veacilor. Amin!

Traducerea lui P. P. Aron denotă o mare fidelitate față de modelul latin, fiind aproape literală în unele pasaje: *conclusisti – ai închis, benignus – bun, decrevisti – ai rânduit, Deus iustorum – Dumnezeul celor drepți, iniquitatis – strâmbătățile, remite mihi – iartă-mă, virtus caelorum – putearea ceriurilor.*

www.inst-puscariu.ro

Comparativ, seriile de echivalențe pe care le propune S. Micu se distanțează, în numeroase locuri, după cum vom vedea, de cele ale predecesorului său. La fel ca în cazul psalmilor, Micu nu a optat pentru o nouă traducere după *Vulgata* sau după o ediție derivată din A, ci a ales varianta vehiculată deja în tradiția locală. Rugăciunea face parte, potrivit tipicului celor şapte laude, din *Pavecerniţa mare,* o primă versiune românească fiind publicată în *Ceasloveţul* de la Bălgrad din 1686, text care nu a fost însă urmat de cărturarul blăjean. Începând cu *Ceaslovul* apărut la Târgovişte, în 1715, în traducerea lui Antim Ivireanul, se impune o nouă versine a *Rugăciunii lui Manasi, împăratului jidovesc,* reprodusă cu exactitate în ediţiile *Ceaslovului* de la Rădăuţi, din 1745, în care persistă fonetismul moldovenesc, de la Bucureşti, din 1748, şi de la Iaşi, din 1750, cu numeroase alte reeditări. În ediția publicată la Râmnic, în 1724, sub îngrijirea episcopului Damaschin, traducerea lui Antim Ivireanul este fructificată cvasiintegral, textul având o singură deosebire notabilă, care constă în înlocuirea primei sintagme a versetului *mai presus decât numărul năsipului mării,* din *Ceaslovul* din 1715, cu forma adverbială *mai mult*. Această soluție textuală se menține în toate ediţiile tipărite ulterior la Râmnic, fiind transpusă întocmai şi în ceasloavele apărute la Blaj, începând cu cel din 1751. Pe filiera Târgovişte–Râmnic–Blaj, textul rugăciunii pătrunde, într-o configurație foarte apropiată, în *Biblia* din 1795, după cum rezultă din următorul paralelism:

www.inst-puscariu.ro

Ceaslov, Râmnic, 1724	*Ceaslov*, Blaj, 1786	BBl
Rugăciunea lui Manasi, împăratului jidovesc	*Rugăciunea lui Manasi, împăratului jidovesc*	*Rugăciunea lui Manasi, împăratului Iudei, când era rob în Vavilon*
Doamne Atotputearnice, Dumnezeul părinţilor noştri, al lui Avraam, şi al lui Isaac, şi al lui Iacov, şi al seminţiei lor ceii dreapte, Carele ai făcut ceriul şi pământul, cu toată podoaba lor, Cela ce ai legat marea cu cuvântul poruncii Tale, Cela ce ai încuiat adâncul şi l-ai pecetluit pre el cu înfricoşat şi slăvit numele Tău, de Carele toate să tem şi să cutremură de faţa puterii Tale, că nesuferită e mare cuviinţa măririi Tale şi nerăbdată mâniia îngrozirii Tale ceii asupra păcătoşilor. Şi nemăsurată şi neurmată e mila făgăduinţii Tale. Că Tu eşti Domnul cel Înalt, milosârd, îndelung răbdătoriu şi mult milostiv, şi-Ţ pare rău de răotăţile oamenilor. Tu, Doamne, după mulţimea bunătăţii Tale, ai făgăduit po-	Doamne Atotutearnice, Dumnezeul părinţilor noştri, al lui Avraam, şi al lui Isaac, şi al lui Iacov, şi al seminţiei lor ceii dreapte, Carele ai făcut ceriul şi pământul, cu toată podoaba lor, Cela ce ai legat marea cu cuvântul poruncii Tale, Cela ce ai încuiat adâncul şi l-ai pecetluit pre el cu înfricoşat şi slăvit numele Tău, de Carele toate să tem şi să cutremură de faţa puterii Tale, că nesuferită e mare cuviinţa măririi Tale şi nerăbdată mâniia îngrozirii Tale ceii asupra păcătoşilor. Şi nemăsurată şi neurmată e mila făgăduinţii Tale. Că Tu eşti Domnul cel Înalt, milosârd, îndelung răbdătoriu şi mult milostiv, şi-Ţi pare rău de răutăţile oamenilor. Tu, Doamne, după mulţimea bunătăţii Tale, ai	Doamne Atotputearnice, Dumnezeul părinţilor noştri, al lui Avraam, şi al lui Isaac, şi al lui Iacov, şi al seminţiei lor ceii dreapte, Carele ai făcut ceriul şi pământul, cu toată podoaba lor, Cel ce ai legat marea cu cuvântul poruncii Tale, Cel ce ai încuiat adâncul şi l-ai pecetluit pre el cu înfricoşat şi slăvit numele Tău, de Carele toate să tem şi să cutremură de faţa puterii Tale, că nesuferită e mare cuviinţa măririi Tale şi nerăbdată măniia îngrozirii Tale ceii asupra păcătoşilor. Şi nemăsurată şi neurmată e mila făgăduinţii Tale. Că Tu eşti Domnul cel Înalt, milosârd, îndelung răbdătoriu şi mult milostiv, şi-Ţi pare rău de răutăţile oamenilor. Tu, Doamne, după mulţimea bunătăţii Tale, ai făgăduit pocăinţă

www.inst-puscariu.ro

căință şi iertare celor ce greşesc Ție şi cu mulțimea îndurărilor Tale ai hotărât pocăință păcătoşilor spre mântuire. Tu, dară, Doamne, Dumnezeul puterilor, n-ai pus pocăință drepților, lui Avraam, şi lui Isaac, şi lui Iacov, celor ce n-au greşit Ție, ci ai pus pocăință asupra mea, păcătosului, pentru că am greşit mai mult decât numărul năsipului mării. Înmulțitu-s-au fărdelegile meale, Doamne, înmulțitu-s-au fărdelegile meale şi nu sânt vreadnic să privescu şi să văzu nălțimea ceriului, pentru mulțimea nedreptăților meale. Împilat sânt de multă legătură de fier, cât nu-m pociu râdica capul mieu şi nu easte slăbire pentru că am întărâtat mâniia Ta şi rău înaintea Ta am făcut, nefăcând voia Ta şi nepăzind poruncile Tale. Şi acum plec genunchile inimii, trebuindu-m bunătate de la Tine. Greşit-am, Doamne, greşit-am, şi fărdefăgăduit pocăință şi iertare celor ce greşesc Ție şi cu mulțimea îndurărilor Tale ai hotărât pocăință păcătoşilor spre mântuire. Tu, dară, Doamne, Dumnezeul puterilor, n-ai pus pocăință drepților, lui Avraam, şi lui Isaac, şi lui Iacov, celor ce n-au greşit Ție, ci ai pus pocăință asupra mea, păcătosului, pentru că am greşit mai mult decât numărul năsipului mării. Înmulțitu-s-au fărădelegile meale, Doamne, înmulțitu-s-au fărădelegile meale şi nu sânt vreadnic să privesc şi să văz nălțimea ceriului, pentru mulțimea nedreptăților meale. Împilat sânt de multă legătură de fier, cât nu-mi pociu rădica capul mieu şi nu easte slăbire pentru că am întărâtat mâniia Ta şi rău înaintea Ta am făcut, nefăcând voia Ta şi nepăzind poruncile Tale. Şi acum plec genunchele inimii, trebuindu-mi bunătate de la Tine. Greşit-am, Doamne, greşit-am, şi fărădelegile şi iertare celor ce greşesc Ție şi cu mulțimea îndurărilor Tale ai hotărât pocăință păcătoşilor spre mântuire. Tu, dară, Doamne, Dumnezeul puterilor, n-ai pus pocăință drepților, lui Avraam, şi lui Isaac, şi lui Iacov, celor ce n-au greşit Ție, ci ai pus pocăință asupra mea, păcătosului, pentru că am greşit mai mult decât numărul năsipului mării. Înmulțitu-s-au fărădelegile meale, Doamne, înmulțitu-s-au fărădelegile meale şi nu sânt vreadnic să privesc şi să văz nălțimea ceriului, pentru mulțimea nedreptăților meale. Împilat sânt de multă legătură de fier, cât nu-mi pociu rădica capul mieu şi nu easte slăbire pentru că am întărâtat mâniia Ta şi rău înaintea Ta am făcut, nefăcând voia Ta şi nepăzind poruncile Tale. Şi acum plec genunchele inimii, trebuindu-mi bunătate de la Tine. Greşit-am, Doamne, grăşit-am, şi fărădelegile

www.inst-puscariu.ro

legile meale eu le ştiu. Ci mă cuceresc rugându-mă: Slăbeaşte-m, Doamne, slăbeaşte-m şi nu mă piiarde pre mine cu fărdelegile meale, nici în veac ţiind mânie, să nu Te uiţ la răotăţile meale, nici să mă osândeşti întru ceale mai de jos ale pământului. Pentru că Tu eşti, Dumnezeule, Dumnezeul celor ce să pocăiesc. Şi întru mine să arăţ toată bunătatea Ta, că, nevreadnic fiind, să mă mântuieşti, după multă mila Ta. Şi te voiu lăuda totdeauna în zilele vieţii meale, că pre Tine Te laudă toată puterea îngerilor şi a Ta easte mărirea în veacii veacilor. Amin!
(p. 289-293)

gile meale eu le ştiu. Ci mă cuceresc rugându-mă: Slăbeaşte-mi, Doamne, slăbeaşte-mi şi nu mă piiarde pre mine cu fărădelegile meale, nici în veac ţiind mânie, să nu Te uiţi la răotăţile meale, nici să mă osândeşti întru ceale mai de jos ale pământului. Pentru că Tu eşti, Dumnezeule, Dumnezeul celor ce să pocăiesc. Şi întru mine să arăţi toată bunătatea Ta, că, nevrednic fiind, să mă mântuieşti, după multă mila Ta. Şi te voiu lăuda totdeauna în zilele vieţii meale, că pre Tine Te laudă toată puterea îngerilor şi a Ta easte mărirea în veacii veacilor. Amin!
(p. 291-295)

meale eu le ştiu. Ci mă cuceresc rugându-mă: Slăbeaşte-mi, Doamne, slăbeaşte-mi şi nu mă piiarde pre mine cu fărădelegile meale, nici în veac ţiind mănie, să nu Te uiţi la răutăţile meale, nici să mă osândeşti întru ceale mai de jos ale pământului. Pentru că Tu eşti, Dumnezeule, Dumnezeul celor ce să pocăiesc. Şi întru mine să arăţi toată bunătatea Ta, că, nevreadnic fiind, să mă mântuieşti, după multă mila Ta. Şi te voiu lăuda totdeauna în zilele vieţii meale, că pre Tine Te laudă toată puterea îngerilor şi a Ta easte mărirea în veacii veacilor. Amin!
(p. 893-894)

Pe lângă particularităţile de traducere pe care le prezintă această variantă faţă de aceea a lui P. P. Aron, constatăm şi omisiunea generalizată a unui segment de text: cf. *statui abominationes et multiplicavi offensiones* (Vg) – *făcut-am urâciuni şi am înmulţit sminteale* (B Aron). Textul este lacunar şi în *Ceasloveţul* din 1686, precum şi în versiunea slavonă a rugăciunii din *Ceaslovul* tipărit la Bucureşti, în 1731. În unele dintre reeditările *Bibliei* de

www.inst-puscariu.ro

la Blaj se perpetuează această lacună (BBz, B 1914), fiind însă completată în altele: *am adaos pângărăciunile şi am înmulțit smintelile* (B 1819, BŞag); cf. *ci am pus urâciuni şi am înmulțit smintele* (B 1936).

Deşi Samuil Micu mărturisea, la începutul cărții, că *Vechiul Testament* i-a prilejuit o tălmăcire mai asiduă, textul *Noului Testament* ne dezvăluie aceeaşi acribie a traducătorului, care dispunea, în această secțiune, de mai multe modele consacrate deja în biserica românească. *Biblia Sacra*, cu versiunile paralele din greacă şi din *Vulgata*, sau cu traducerile şi prelucrările succesive în latină realizate de Erasmus de Rotterdam[30], Robert Estienne şi Théodore de Bèze, precum şi cu traducerea din siriacă a lui Immanuel Tremellius, îi ofereau, pe de altă parte, un etalon pentru controlul traducerilor mai vechi, dintre care a cunoscut, desigur, *Tetraevanghelul* lui Coresi, din 1561, şi *Noul Testament* de la Bălgrad, din 1648. Să urmărim comparativ câteva scurte fragmente ilustrative din aceste posibile surse pentru ediția lui Micu, într-un tablou sinoptic în care am mai inserat, pe lângă *Biblia* de la Bucureşti, şi *Biblia* manuscrisă a lui Petru Pavel Aron[31]:

[30] Un exemplar acefal din *Novum Testamentum*, cu versiunea în greacă şi latină a lui Erasmus, pe care l-am identificat în BAR Cluj (cota B 1630), poartă la începutul *Epistolei întâi către corinteni* autograful cărturarului blăjean, sub forma *M. Samuil*.

[31] BAR Cluj, ms. rom. 22, care conservă cele patru Evanghelii.

www.inst-puscariu.ro

Mt 8, 1-3

CT

1. Şi destinse El den codru, pre urmă-i mergea gloate multe.

2. Şi, iată, stricat vine şi închină-se Lui, grăi: „Doamne, să veri, poţi să mă curăţeşti".

3. Şi tinse mâna Iisus, pipăi El, grăi: „Voiu, curăţeaşte-te". Şi aciia se curăţi lui stricăciunea.

NT

1. Iară pogorindu-Să El den munte, mearseră după El mulţime multă.

2. Şi, iaca, un bubos, venind, să închina Lui, zicând: „Doamne, de vei vrea, poţi-mă curăţi".

3. Şi, tinzând Iisus mâna, atinse pre el, zicând: „Voia Mi-e, curăţeaşte-te". Şi numaidecât i să curăţi lui gubăviia.

BB

1. Şi, pogorându-Se El den munte, mearseră după El gloate multe.

2. Şi, iată, bubos, viind, să închină Lui, zicând: „Doamne, de vei vrea, poţi-mă curăţi".

3. Şi, tinzând mâna, atinse pre el Iisus, zicând: „Voia Mi-e, curăţeaşte-te". Şi numaidecât i să curăţi lui stricăciunea.

B Aron

1. Iară deacă S-au pogorât din munte, au mers după El gloate multe.

2. Şi, iată, un bubos, venind, să închina Lui, zicând: „Doamne, de vreai, mă poţi curăţi".

3. Şi întinzându Iisus mâna, l-au atins, zicând: „Vreau, curăţeaşte-te". Şi îndată s-au curăţit lepra lui.

BBl

1. Iară pogorându-Să El din munte, au mers după El noroade multe.

2. Şi, iată, un lepros [glosat: bubos], venind, să închina Lui, zicând: „Doamne, de vreai, poţi să mă curăţeşti".

3. Şi, tinzând mâna, S-au atins de el Iisus, zicând: „Voiu, curăţeaşte-te". Şi îndată s-au curăţit lepra lui.

B 1914

1. Şi pogorându-Se El din munte, au mers după Dânsul noroade multe.

2. Şi, iată, un lepros venind, se închina Lui, zicând: „Doamne, de vei vrea, poţi să mă curăţeşti".

3. Şi, tinzând Iisus mâna, S-au atins de dânsul, zicând: „Voiesc, curăţeşte-te!". Şi îndată s-a curăţit lepra lui.

www.inst-puscariu.ro

Mc 12, 38-42

CT

38. Zise Domnul: „Păziți-vă de cărtulari. Veni-vor îmbrăcați şi sărutate la târgure,

39. Şi nainte a şedea la gloate şi întăiu a şedea la cină,

40. Mânâncă casele văduolor şi vă se pare că de departe se roagă; aceia lua-vor mai mare osândă“.

41. Şi şezu Iisus naintea vistiiariului răclițeei, căuta cum nărodul aruncă bani în vistiiari în răcliță şi mulți bogați arunca mult.

42. Şi vine o văduo săracă, aruncă doi fileari, ce easte condrat.

NT

38. Iară El zicea lor întru învățătura Lui: „Socotiți-vă de cărtularii carii le place a îmbla în veşminte lungi şi închinăciune în târguri,

39. Şi şăderile întăiu la săboară şi a şădea mai înainte la ospeațe,

40. Carii înghit casele văduolor şi la arătare rugându-să cu rugăciune lungi; aceştia vor lua mai grea giudecată“.

41. Şi, şăzând Iisus derept vistiiarul surumanilor, previia cum aruncă mulțimea bani în vistiiariu, şi mulți bogați arunca mult.

42. Şi, viind o văduo săracă, aruncă doi fileari, ce easte un condrat.

BB

38. Şi zicea lor întru învățătura Lui: „Socotiți-vă de cărturarii carii le place a îmbla în podoabe şi închinăciune în târguri,

39. Şi şăderile întâiu în săboară şi şăderi mai înainte la ospeațe,

40. Carii înghit casele văduvelor şi cu prilej îndelung rugăciune făcând; aceştia vor lua mai grea judecată“.

41. Şi, şăzând Iisus dirept visterie, priviia cum aruncă mulțimea bani în vistiariu, şi mulți bogați arunca mult.

42. Şi, viind o văduo săracă, aruncă doi fileari, ce easte um condrant.

B Aron

38. Şi le zicea întru învățătura Sa: „Păziți-vă de cărturarii carii vreau în veşminte lunji a umbla şi a le să da închinăciuni prin târguri,

BBl

38. Şi zicea lor întru învățătura Sa: „Păziți-vă de cărturarii cărora le place a umbla în haine lungi şi carii iubesc întrebările de sănătate prin târguri,

B 1914

38. Şi grăia lor întru învățătura Sa: „Păziți-vă de cărturari, cari voiesc a umbla în podoabe şi iubesc închinăciunile prin târguri,

www.inst-puscariu.ro

39. Şi a şedea pre scaunele ceale dintâi în sinagoguri şi şederile dintâi la ospeaţe,

40. Carii îmbucă casele văduvelor supt arătare de rugăciune lungă; aceştia vor lua mai mare judecată".

41. Şi, şezând Iisus în preajma vistieriei, Să uita cum arunca gloata bani în vistierie.

42. Iară venind o văduvă săracă, au aruncat doi fileari, care easte un condrat.

39. Şi şederile mai sus la adunări şi a şedea mai înainte la ospeaţe,

40. Carii mănâncă casele văduvelor şi cu făţărie îndelung să roagă; aceştia vor lua mai grea judecată".

41. Şi, şezând Iisus împrotiva vistieriei, privea cum aruncă norodul bani în vistierie, şi mulţi bogaţi arunca mult.

42. Şi, venind o văduvă săracă, au aruncat doi fileari, ce easte un condrat.

39. Şi scaunele cele mai de sus în sinagoguri şi şederile cele mai întâiu la ospeţe,

40. Cari mănâncă casele văduvelor şi cu pricină îndelung se roagă; aceştia vor lua mai grea osândă".

41. Şi, şezând Iisus în preajma gazofilachiei, privea cum aruncă norodul bani în gazofilachie, şi mulţi bogaţi aruncau multe.

42. Şi, venind o văduvă săracă, a aruncat doi filiari, ce este un codrant.

Lc 6, 42

CT

Sau cum poţi zice fratelui tău: „Frate, lasă să iau ştercul ce easte în ochiul tău", însuţi fiind în ochiul tău bărna nu vezi? Făţarnice, ia întâiu bărna den ochiul tău şi atunce caută de ia ştercul den ochiul fratelui tău.

NT

Sau cum poţi zice fratelui tău: „Frate, lasă să scoţ oţapocul den ochiul tău", şi fiind bărna în ochiul tău nu o socoteşti? Făţarnice, scoate întăiu bărna den ochiul tău, şi atuncea căută să scoţi oţapocul den ochiul fratelui tău.

BB

Sau cum poţi zice fratelui tău: „Frate, lasă să scoţu aţapocul cel den ochiul tău", tu bârna cea den ochiul tău nu văzând? Făţarnice, scoate întâiu bârna den ochiul tău, şi atuncea vei căuta să scoţi aşchiia cea den ochiul fratelui tău.

www.inst-puscariu.ro

B Aron	BBl	B 1914
Au cum poți zice fratelui tău: „Frate, lasă să scoț oțapocul din ochiul tău“, nevăzând tu bârna în ochiul tău? Fățarnice, leapădă întâi bârna din ochiul tău, şi atunci vei vedea să scoți oțapocul din ochiul frățâne-tău.	Sau cum poți zice fratelui tău: „Frate, lasă să scoț gozul care easte în ochiul tău“, însuți nevăzând bârna care easte în ochiul tău? Fățarnice, scoate întâiu bârna din ochiul tău, şi atunci vei vedea să scoți gozul [glosat: ştercul] din ochiul fratelui tău.	Sau cum poți zice fratelui tău: „Frate, lasă să scot ştercul care este în ochiul tău“, însuți nevăzând bârna care este în ochiul tău? Fățarnice, scoate întâiu bârna din ochiul tău, şi atunci vei vedea să scoți ştercul care este în ochiul fratelui tău.

Sub aspectul limbii literare, versiunea evangheliilor în traducerea lui Micu se remarcă prin modernitatea expresiei, textul nefiind tributar, în mod vizibil, transpunerilor anterioare. Unele corespondențe lexicale detaşează ediția din 1795 față de celelalte versiuni: CT, BB, B Aron *gloate* – NT *mulțime* – BBl *noroade* (Mt 8, 1); CT *stricat* – NT, BB, B Aron *bubos* – BBl *lepros,* glosat prin *bubos* (Mt 8, 2); CT *nărodul* – NT, BB *mulțimea* – B Aron *gloata* – BBl *norodul* (Mc 12, 41); CT *ştercul* – NT, B Aron *oțapocul* – BB *ațapocul / aşchiia* – BBl *gozul,* adnotat, în a doua ocurență, prin *ştercul* (Lc 6, 42).

Chiar şi numai câteva dintre concordanțele textuale prezentate ne relevă dependența *Bibliei* de la Bucureşti şi, în parte, a lui P.P. Aron, de *Noul Testament* de la Bălgrad, cu care *Biblia* de la Blaj nu are atâtea elemente de convergență. De altfel, influențele ediției din 1648 asupra celei din 1688 au

www.inst-puscariu.ro

fost deja evidenţiate, regăsindu-se, de pildă, în identitatea predosloviilor la Evangheliile după Marcu, Luca şi Ioan, cu totul diferite însă în ediţia din 1795. Am remarcat, pe de altă parte, câteva puncte comune cu *Tetraevanghelul* lui Coresi, S. Micu fiind la curent, desigur, cu versiunea braşoveană din 1561.

În fine, legăturile de filiaţie pot fi extinse, aşa după cum am văzut, şi în celălalt sens, în care, luând ca arhetip ediţia de la Blaj, vom putea detecta influenţa pe care a exercitat-o, timp de peste un secol, asupra limbajului biblic românesc. Este de ordinul evidenţei că *Biblia* de la Sankt Petersburg, din 1819, *Biblia* de la Buzău, apărută, în cinci volume, între 1854-1856, apoi cea tipărită sub supravegherea şi binecuvântarea mitropolitului Andrei Şaguna, la Sibiu, între anii 1856-1858, precum şi, într-o anumită măsură, *Biblia Sinodală,* apărută la Bucureşti, în 1914, sunt îndatorate traducerii lui Samuil Micu, lucru care nu întotdeauna a fost acceptat. Cu multă onestitate, episcopul Filotei mărturisea în precuvântarea ediţiei buzoiene că „dintre Bibliile tipărite în limba noastră mai bine tălmăcită şi mai luminat la înţeles este cea de la Blaju". În reproducerile şi prelucrările ediţiei din 1795 au putut interveni, în diferite grade, unele modificări de ordin grafic, fonetic, morfologic sau lexical, însă acestea nu le conferă statutul de versiuni independente, prin care să se distanţeze de versiunea lui Micu, eventual în urma unei confruntări sistematice cu originalul străin al traducerii. Vom ilustra această

www.inst-puscariu.ro

aserțiune printr-un alt paralelism din *Vechiul Testament*, în care vom avea ca elemente de comparație *Biblia* de la București, *Biblia* de la Blaj, *Biblia* din 1819, *Biblia* de la Buzău, *Biblia* lui Andrei Şaguna şi *Biblia Sinodală* din 1914:

Iov 16, 2-14

BB	BBl	B 1819
2. Auzit-am ca aceastea multe, mângâitori de reale, toți.	2. Multe de aceastea am auzit, mângăitori celor răi sânteți toți.	2. Multe de aceastea am auzit, mângăitori celor răi sânteți toți.
3. Pentru căci? Au rânduială easte graiurile duhului? Sau ce va dodei pre tine, căci vei răspunde? Şi eu ca şi voi voiu grăi, de ar fi supus sufletul vostru în locul cestuia al mieu.	3. Că ce e? Au easte rânduială în cuvintele duhului? Sau în ce-ți va fi greu a răspunde?	3. Că ce este? Au easte rânduială în cuvintele duhului? Sau în ce-ți va fi greu a răspunde?
4. Şi apoi voiu sări întru voi cu graiuri şi voiu clăti asupra voastră capul mieu.	4. Şi eu ca voi grăiesc, de ar fi pus sufletul vostru în locul sufletului mieu, şi eu v-aş grăi voao cuvinte, aş clăti capul ca şi voi.	4. Şi eu ca voi grăiesc, de ar fi pus sufletul vostru în locul sufletului mieu, şi eu v-aş grăi voao cuvinte, aş clăti capul ca şi voi.
5. Şi fie vârtute în rostul mieu, şi pornirea buzelor nu voiu pregeta.	5. Şi să fie tărie în gura mea, şi pornirea buzelor nu o voiu pregeta.	5. Şi să fie tărie în gura mea, şi pornirea buzelor nu o voiu cruța.
6. Că de voiu grăi, nu voiu durea rana, iară de voiu şi tăcea, ce mai puțin mă voiu răni?	6. Că de voiu grăi, nu mă va durea rana, şi de voiu şi tăcea, au mai puțin mă voiu răni?	6. Că de voiu grăi, nu mă va durea rana, şi de voiu şi tăcea, au mai puțin mă voiu răni?
7. Iară acum prea trudit m-au făcut năuc, putred, şi te-ai apucat de mine.	7. Iară acum trudit şi m-au făcut nebun şi putrăd, şi te-ai apucat de mine.	7. Iară acum trudit şi m-ai făcut nebun şi putred, şi te-ai apucat de mine.

www.inst-puscariu.ro

8. Întru mărturie m-am făcut şi să sculă întru mine minciuna mea, în faţa mea au dat răspuns.

9. Cu urgie isprăvindu-ş, mă oborî, scârşni asupra mea dinţii, săgeţile bântuitoriului Lui pre mine căzură.

10. Cu ţaglele ochilor au sărit, cu ascuţit m-au lovit în genunche, şi cu toţi odată foarte au alergat asupra mea.

11. Pentru că mă deade Domnul în mânile nedireptilor, şi spre cei necuraţi mă aruncă.

12. Fiind în pace, mă răsipi, luându-mă de chică, mă zmulse.

13. Puse-mă ca pre un strajnic, încunjurară-mă cu fuştiuri, lovind în muşchii miei nemilostivindu-să, au vărsat la pământ hiiarea mea.

14. Oborâră-mă stârv preste stârv, alergară cătră mine cei ce putea.

8. Întru mărturie m-am făcut şi s-au sculat asupra mea minciuna mea, împrotiva feaţii meale au răspuns.

9. Că mănie pornindu-să m-au oborât, scârşnit-au asupra mea cu dinţii, săgeţile tiranilor preste mine au căzut.

10. Cu căutarea ochilor au năvălit, cu ascuţitul m-au lovit în genunche, şi odată au alergat asupra mea.

11. Că m-au dat Domnul în mâinile nedrepţilor, şi la cei necredincioşi m-au aruncat.

12. În pace fiind m-au răsipit şi, apucându-mă de păr, m-au smuls, pusu-m-au ca un semn.

13. Încungiuratu-m-au cu lănci, care le-au aruncat în rărunchii miei, fără de milă au vărsat pre pământ fiiarea mea.

14. Oborâtu-m-a cădeare preste cădeare, alergat-au asupra mea cei putearnici.

8. Întru mărturie m-am făcut şi s-au sculat asupra mea minciuna mea, împrotiva feaţii meale au răspuns.

9. Că mânie pornindu-să m-au oborât, scârşnit-au asupra mea cu dinţii, săgeţile tiranilor preste mine au căzut.

10. Cu căutarea ochilor au năvălit, cu ascuţitul m-au lovit în genunche, şi odată au alergat asupra mea.

11. Că m-au dat Domnul în mâinile nedrepţilor, şi la cei necredincioşi m-au aruncat.

12. În pace fiind m-au răsipit, şi apucându-mă de păr, m-au smuls, pusu-m-au ca un semn.

13. Încungiuratu-m-au cu lănci, care le-au aruncat în rărunchii miei, fără de milă au vărsat pre pământ fiiarea mea.

14. Oborâtu-m-a cădeare preste cădeare, alergat-au asupra mea cei putearnici.

www.inst-puscariu.ro

BBz

2. Multe de aceastea am auzit, mângâitori celor răi sânteți toți.

3. Că ce este? Au este rânduială în cuvintele duhului? Sau în ce-ți va fi greu a răspunde?

4. Şi eu ca voi grăiesc, de ar fi pus sufletul vostru în locul sufletului mieu, şi eu v-aş grăi vouă cuvinte ca acestea şi aş clăti capul ca şi voi.

5. Şi să fie tărie în gura mea, şi pornirea buzelor nu o voiu pregeta.

6. Că de voiu grăi, nu mă va durea rana, şi de voiu tăcea, au mai puțin mă voiu răni?

7. Iară acum trudit, m-ai făcut nebun şi putred, şi te-ai apucat pornit asupra mea.

8. Întru mărturie m-am făcut şi sculându-se asupra mea minciuna mea, împrotiva feții mele a răspuns.

9. Că mănie pornindu-se m-au oborât, scrâşnit-au asupra mea cu

BŞag

2. Multe de aceastea am auzit, mângăitori celor răi sânteți toți.

3. Că ce easte? Au easte rânduială în cuvintele duhului? Sau în ce-ți va fi greu a răspunde?

4. Şi eu ca voi grăiesc, de ar fi pus sufletul vostru în locul sufletului meu, şi eu v-aş grăi voao cuvinte, aş clăti capul ca şi voi.

5. Şi să fie tărie în gura mea, şi pornirea buzelor nu o voiu cruța.

6. Că de voiu grăi, nu mă va durea rana, şi de voiu şi tăcea, au mai puțin mă voiu răni?

7. Iară acum trudit şi m-ai făcut nebun şi putred, şi te-ai apucat de mine.

8. Întru mărturie m-am făcut şi s-au sculat asupra mea minciuna mea, împrotiva feții meale au răspuns.

9. Că mânie pornindu-să m-au oborât, scârşnit-au asupra mea cu dinții, săgețile tiranilor

B 1914

2. Multe de acestea am auzit, mângâitori de rele sunteți toți.

3. Că ce este? Oare au vreo rânduială aceste vorbe în vânt? Sau ce te împinge a răspunde?

4. Şi eu ca voi aş grăi, de ar fi pus sufletul vostru în locul sufletului meu, şi eu v-aş grăi vouă cuvinte, aş clăti capul ca şi voi.

5. Şi să fie tărie în gura mea, şi nu voiu întârzia a deschide buzele mele.

6. Că de voiu grăi, nu mă va durea rana, şi de voiu tăcea, au mai puțin mă voiu răni?

7. Iar acum trudit, m-ai făcut nebun şi istovit, te-ai pornit asupra mea.

8. Întru mărturie m-am făcut şi m-am ridicat împrotiva celui ce minteşte de mine, împrotiva celui ce-mi răspunde în față.

9. Că mânia pornindu-se m-au oborât, scrâşnit-au asu-

www.inst-puscariu.ro

dinţii, săgeţile tiranilor preste mine au căzut.

10. Cu căutarea ochilor au năvălit, cu ascuţitul m-au lovit în genunche, şi odată au alergat asupra mea.

11. Că m-au dat Domnul în mâinile nedrepţilor, şi la cei necredincioşi m-au aruncat.

12. În pace fiind m-au risipit şi, apucându-mă de păr, m-au smuls, pusu-m-au ca un semn.

13. Încungiuratu-m-au cu lănci, care le-au aruncat în rărunchii miei, fără de milă au vărsat pre pământ fierea mea.

14. Oborâtu-m-a cădere preste cădere, alergat-au asupra mea cei puternici.

preste mine au căzut.

10. Cu căutarea ochilor au năvălit, cu ascuţitul m-au lovit în genunche, şi odată au alergat asupra mea.

11. Că m-au dat Domnul în mânile nedrepţilor, şi la cei necredincioşi m-au aruncat.

12. În pace fiind m-au răsipit şi, apucându-mă de păr, m-au smuls, pusu-m-au ca un semn.

13. Încungiuratu-m-au cu lănci, care le-au aruncat în rărunchii mei, fără de milă au vărsat pre pământ fiiarea mea.

14. Oborâtu-m-a cădeare preste cădeare, alergat-au asupra mea cei putearnici.

pra mea cu dinţii, săgeţile tiranilor preste mine au căzut.

10. Cu căutarea ochilor au năvălit, cu ascuţitul m-au lovit în genunche, şi odată au alergat asupra mea.

11. Că m-au dat Domnul în mâinile celor nedrepţi, şi la cei nelegiuiţi m-au aruncat.

12. În pace fiind m-au risipit şi, apucându-mă de păr, m-au smuls, pusu-m-au ca un semn.

13. Încungiuratu-m-au cu lănci, care le-au aruncat în rărunchii mei, fără de milă au vărsat pre pământ fierea mea.

14. Oborâtu-m-a durere preste durere, alergat-au asupra mea cei puternici.

Să sintetizăm corespondenţele lexicale, discordante faţă de BB, care apar în aceste fragmente din *Cartea lui Iov:* BB *graiurile* – BBl, B 1819, BBz, BŞag *cuvintele* – B 1914 *vorbe;* BB *ce va dodei* – BBl, B 1819, BBz, BŞag *ce-ţi va fi greu* – B 1914 *ce te împinge;* BB *vârtute* – BBl, B 1819, BBz, BŞag, B 1914 *tărie;* BB *rostul* – BBl, B 1819, BBz, BŞag, B 1914 *gura;* BB, BBl, BBz *voiu pregeta* – B 1819, BŞag *voiu*

www.inst-puscariu.ro

cruța – B 1914 *voiu întârzia*; BB *năuc* – BBl, B 1819, BBz, BŞag, B 1914 *nebun;* BB *urgie* – BBl, B 1819, BBz, BŞag, B 1914 *mânie(a);* BB *bântuitoriului* – BBl, B 1819, BBz, BŞag, B 1914 *tiranilor;* BB *ţaglele ochilor* – BBl, B 1819, BBz, BŞag, B 1914 *căutarea ochilor;* BB *chică* – BBl, B 1819, BBz, BŞag, B 1914 *păr;* BB *strajnic* – BBl, B 1819, BBz, BŞag, B 1914 *semn;* BB *fuştiuri* – BBl, B 1819, BBz, BŞag, B 1914 *lănci;* BB *muşchii* – BBl, B 1819, BBz, BŞag, B 1914 *rărunchii;* BB *stârv* – BBl, B 1819, BBz, BŞag *cădeare / cădere* – B 1914 *durere;* BB *cei ce putea* – BBl, B 1819, BBz, BŞag, B 1941 *cei putearnici / puternici*.

Dihotomia lingvistică dintre *Biblia* de la Bucureşti, pe de o parte, şi *Biblia* de la Blaj, împreună cu reproducerile ei din aniii 1819, 1854-1856 şi 1856-1858, pe de altă parte, se percepe fără dificultate. În ceea ce priveşte unele neconcordanţe înregistrate în cuprinsul ediţiei din 1914, acestea ar pleda pentru încadrarea ei în categoria prelucrărilor după *Biblia* din 1795. Este nemotivată, de aceea, încercarea unor autori de a minimaliza originalitatea traducerii lui S. Micu, pe care o consideră tributară ediţiei din 1688, având „o valoare literară mai mică decât vechea traducere“[32], ca şi opinia după care reeditările ulterioare nu ar fi atât de fidele *Bibliei* de la Blaj[33].

---

[32] N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, ediţia a II-a, vol. II, Bucureşti, Editura Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice, 1930, p. 203.

[33] Nicolae I. Nicolaescu, *Scurt istoric al traducerii Sfintei Scripturi. Principalele ediţii ale Bibliei în Biserica Ortodoxă Română*, în

www.inst-puscariu.ro

Faptul că ediţia din 1795 a devenit, timp de peste un secol, un model pentru bibliile româneşti se explică, în primul rând, prin canonicitatea textului tradus sau prelucrat. Cu toate că unele dintre comentariile introductive poartă amprenta doctrinei catolice, aceste idei nu se mai reflectă în conţinutul propriu-zis al *Bibliei* de la Blaj. Micu nu se abate, în general, de la succesiunea, numărul şi structura cărţilor biblice existente în ediţia din 1688, incluzând atât *Cartea a treia a Macaveilor,* considerată apocrifă după canonul apusean, cât şi cartea *A lui Iosif Flavie*. De altfel, ultimul text apocrif, denumit şi *4 Macabei,* respins de tradiţia ortodoxă, ca şi de cea catolică, va fi republicat doar în *Biblia* de la Buzău, fiind eliminat din toate celelalte ediţii româneşti ale *Sf. Scripturi*.

Concordanţe lingvistice

O paralelă lingvistică mai amănunţită între *Biblia* de la Bucureşti şi *Biblia* de la Blaj ne oferă argumente în plus privind rolul sporit pe care ediţia din 1795 l-a jucat în procesul de unificare a limbii române literare. Mult supralicitată, comparată cu *Biblia* lui Martin Luther, *Biblia* lui Şerban Cantacuzino a fost socotită, în mod exagerat, modelul prin care s-a impus definitiv graiul muntean ca bază a limbii literare. Devenită un loc comun în istoriile noastre literare, această idee preconcepută a fost reanalizată de I. Gheţie, care a demonstrat în

„Studii teologice“, XXVI, 1974, nr. 7-8, p. 504-512.

www.inst-puscariu.ro

mod convingător că particularităţile pe care le prezintă ediţia din 1688 contravin, de fapt, normelor tradiţionale ale scrierilor munteneşti, fixate prin tipăriturile lui Coresi, şi se distanţează, totodată, de normele unice supradialectale ale românei literare, cristalizate definitiv în a doua jumătate a secolului al XIX-lea[34].

Analiza comparativă a celor două texte ne relevă, mai întâi, faptul că limba *Bibliei* de la Bucureşti este mult dominată de moldovenisme (explicabile prin intervenţia tipografilor şi a diortositorului Mitrofan), precum şi de muntenisme respinse de tradiţia scrisului literar din Ţara Românească. Afirmaţia plină de severitate a lui Samuil Micu, după care ediţia din 1688 s-ar fi tipărit „cu foarte întunecată şi încurcată aşezare şi întocmire a graiului românesc" se confirmă, după cum vom vedea, în unele situaţii. Chiar dacă verdictul său este prea categoric totuşi, Micu era în consonanţă cu câteva dintre rezervele formulate anterior pe marginea traducerii lui Milescu. Revizorul versiunii conservate în ms. rom. 45 (BAR Cluj), de pildă, este contrariat, în *Cuvântu înainte cătră cititor,* de „neîntocmirea" izvodului spătarului, încât „foarte cu greu a să înţeleage vorba tălmăcirei şi abaterea cuvintelor". La rândul său, autorul traducerii din ms. rom. 4389 (BAR Bucureşti), identificat în persoana lui Daniil Andrean Panoneanul, găsea în aceeaşi

[34] Ion Gheţie, *Biblia de la Bucureşti şi procesul de unificare a limbii române literare,* în „Studii de limbă literară şi filologie", II, 1972, p. 53-66.

www.inst-puscariu.ro

traducere „multe greşale şi prea mare învăluială". Pe de altă parte, *Biblia* de la Blaj, deşi se resimte de unele particularităţi nordice, prin câteva „ardelenisme" strecurate în unele pasaje, reflectă, în esenţă, muntenizarea masivă pe care o cunoscuse varianta literară din Transilvania de sud-vest la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Vom trece în revistă, spre edificare, câteva dintre particularităţile fonetice, morfologice şi lexicale pe care le prezintă, comparativ, *Biblia* de la Bucureşti şi *Biblia* de la Blaj:

a) Vocala *a* este înlocuită în BB cu *ea*, dar s-a păstrat în BBl: *bleastămă* – *blastămă* (Nm 22, 17).

b) S-a păstrat în ambele ediţii vechiul fonetism cu *ă*, netrecut la *a*, în *păhar* (Nm 17, 79), dar şi *pahară* – *păhară* (Nm 7, 84).

c) Este conservat *ă* în cele două texte: *fămeiască* (Lv 3, 6), *lăcuiesc* (Is 23, 2), *păreate* (Iş 14, 29), *răsipit* (2 Rg 20, 22); în multe cazuri, *ă* a trecut în BBl la *â*: *rădicaiu* – *râdicat-am* (Ps 120, 1), *răsipi* – *râsipi* (Is 24, 1); frecventă este şi trecerea lui *ă* la *o*, prin asimilare vocalică, în ed. 1795: *nărodului* – *norodului* (Sir 9, 22).

d) Fonetismele de tipul *strein*, *striin* sunt păstrate, cu predilecţie, în BB: *striin* – *străin* (Dt 14, 21, Sir 8, 23, [22]), *ne-au instreinat* – *ne-au înstrăinat* (Bar 2, 11 [14]); cf. şi, în ambele ediţii: *strein* (Pr 5, 17).

e) Formele cu *e* medial aton trecut la *i* predomină în BB, spre deosebire de BBl: *baliga* – *balega* (Lv 4, 11), *judicători* – *judecători* (2 Par 34, 13), *pântecile*

www.inst-puscariu.ro

13), *pântecile – pântecele* (Lv 4, 11), *peştira – peştera* (Fc 23, 9), *priiatinul – priiatenul* (Sir 12, 9 [11]), *scaunile – scaonele* (Idt 9, 4), *sulițile – sulițele* (Idt 7, 8), *ulițile – ulițele* (Idt 7, 20); în ambele tipărituri apare şi *priiatin* (Pr 17, 18), sau, în sens invers, izolat, *priiaten – priiatin* (Sir 6, 9).

f) Un fonetism moldovenesc cu *e* este înlocuit în BBl cu *ă: nedejdui – au nădăjduit* (Ps 90, 14).

g) Formele cu *i* menținute în BB s-au sincopat în BBl: *direapta – dreapta* (Iona 4, 12), *direptățile – dreptățile* (Bar 2, 14 [19]), *s-au îndireptat – s-au îndreptat* (Sir 49, 3).

h) În schimb, un fonetism cu *â* trecut la *i* (formă analogică) apare numai în BBl: *tânăr – tinăr* (Fc 42, 15, 43, 3, Dt 1, 39), alături de *tânărului* (Pr 22, 15). Fenomenul se mai întâlneşte în prezent în zona Banat–Hunedoara, în părțile Mureşului mijlociu şi a Târnavelor, cu ramificații până înspre Sibiu şi Braşov, precum şi în întreaga Oltenie (ALR I, vol. II, h. 179).

i) „Diftongarea" lui *â*, în cuvinte de tipul *pâine*, este oscilantă: fonetismul etimologic se menține în ambele texte, în forme precum *cânii* (3 Rg 14, 11), *mâne* (Iş 32, 5), *mânile* (Fc 39, 12, 13, 3 Rg 7, 32); formelor epentetice din BB, răspândite în Țara Românească, li se contrapun în BBl cele cu *â: câinească – câneasca* (Iş 8, 22), *câinii – cânii* (3 Rg 21, 19, 24), *câinele – cânele* (Tob 11, 3), *mâine – mâne* (Nm 14, 25, Ios 4, 6, 3 Rg 19, 11), *mâinile – mânile* (Iş 15, 17, Mc 8, 23), *pâine – pâne* (Fc 37, 25, 3 Rg 18, 13, Mc 8, 14, Lc 4, 3); este interesant că în unele

www.inst-puscariu.ro

unele forme „nediftongate“ din BB apare în BBl epenteza lui *i: mânile – mâinile* (Fc 27, 22, Iş 9, 29, 33, Lv 8, 18), intervenţie care aparţine tipografilor de la Blaj, întrucât în toate cazurile protograful traducerii (ms. rom. 70, 71 şi 111) prezintă forma *mânile;* aceeaşi inadvertenţă faţă de manuscrisul lui Micu am întâlnit-o şi în cazul formelor *pâine* (Fc 40, 1, Nm 15, 20), *pâinile* (Nm 15, 19), epentetice în ambele ediţii, dar care prezintă în manuscris fonetismul originar.

j) În cazul lui *î* etimologic din *îmbla, împlea,* păstrat parţial în BB, în BBl s-a adoptat norma literară: *s-au împlut – s-au umplut* (Dt 34, 9), *să împle – să umplă* (Is 8, 8), *îmblaţi – umblaţi* (In 12, 35).

k) Unele forme în care *u* a trecut la *o* au fost restabilite în BBl: *conoaşte – cunoaşte* (Sol 9, 13).

l) În domeniul consonantismului, menţionăm mai întâi durificarea labialelor numai în BB, o particularitate nemuntenească de limbă: *să clipască – să clipească* (Pr 4, 25), *păscarii – pescarii* (Is 19, 8), *vacul vacului – veacul veacului* (Ps 9, 18), *să vorovască – să vorbească* (Pr 6, 22); opoziţia se menţine şi în poziţia „tare“ a labialei, reflectând în BBl situaţia din graiurile locale: *băură – au beut* (Iş 24, 11).

m) Palatalizarea labiodentalei *f,* care este frecventă în BB, este normalizată, de cele mai multe ori, în BBl: *hiară – fiiară* (Lv 17, 13, Ap 13, 11), *hierul – fierul* (Ios 6, 19), *hiarăle – fiiarăle* (Iş 23, 11, Iz 34, 25), *hiarăle – fierile* (Dn 8, 4), *hiarea – fiiarea* (Pr 5, 4); sporadic, fenomenul apare şi în BBl: *hiară – hiiară* (Sol 17, 19), *hiarăle – hiirăle* (Ps 103, 12),

www.inst-puscariu.ro

herestraie (Am 1, 3), *hierestreului* – *herestreului* (Idt 3, 11).

n) În unele cuvinte de origine slavă, s-a menținut fonetismul etimologic în BB, potrivit graiului din nordul Moldovei, pe când în BBl laringala *h* a evoluat, în general, la *f: pohta* – *pofta* (Pr 6, 25), *pohteaşte* – *pofteaşte* (2 Rg 20, 11); apar şi excepții, în care fonetismul originar este comun, de pildă în *pohtă* (Sol 19, 11), în consonanță cu situația din graiurile din Muntenia şi sudul Transilvaniei; există exemple în care *f,* provenit din *h,* s-a sonorizat, trecând la *v*, în BBl: *praful* – *pravul* (Dt 9, 21, Ep Ir 1, 10 [13]), cf. şi *prah* – *prav* (Ep Ir 1, 14 [17]), *vârful* – *vârvul* (Iş 24, 17).

o) Rostirea dură a lui *s, z, ț,* dominantă în BB, se regăseşte şi în BBl, în alternanță cu rostirile moi: *sângur* (Pr 9, 12), *sămnu* – *sămn* (Lv 13, 23), *zăciuiala* (Tob 1, 7); unele forme dure devin moi în ed. 1795: *auzând* – *auzind* (Idt 14, 7), *să folosască* – *să folosească* (Ep Ir 1, 57), *să păzăşti* – *să păzeşti* (Pr 7, 5), *sara* – *seara* (Dt 16, 16), *sămn* – *semn* (Mc 8, 12), *sângur* – *singur* (Is 2, 17), *țărmure* – *țermure* (Mt 13, 2), *țăruşii* – *țeruşele* (Nm 3, 37), *țâțe* – *țițe* (Ap 1, 13), *țâțele* – *țițele* (Cânt 1, 1); BBl adoptă, în ultimele exemple, rostirea moale a africatei *ț* şi în situațiile în care vocalele se găseau în poziție „tare"; unele rostiri moi sunt comune: *înțelepciunea* (Ecc 9, 15), *țițelor* (Fc 49, 25), *au zemislit* (Cânt 8, 2); în alte situații însă, rostirile moi din BB s-au durificat în BBl, potrivit răspândirii dialectale a fenomenului: *cetățean* – *cetățanului* (Pr 24, 28), *înțelept* – *înțălept* (Pr 9, 12,

www.inst-puscariu.ro

Ecc 9, 10), *seca* – *săca* (Is 19, 5), *seminției* – *săminției* (Iş 32, 13, Dt 11, 9), *sine* – *sâne* (Nm 16, 5).

Dacă în BB grafiile hipercorecte de acest tip apar sporadic, în BBl ele sunt mai frecvente: *simbetelor* – *sâmbetelor* (Nm 28, 9); dar şi: *căzând* – *căzind* (Pr 25, 20), *deşchizând* – *deschizind* (Dt 15, 8), *învățând* – *învățind* (Mc 14, 49), *răspunzând* – *răspunzind* (Ios 24, 16, Is 3, 6), *văzând* – *văzind* (Fc 43, 18, Dt 9, 16, Mt 13, 13).

p) Faţă de durificarea lui *ş, j,* înainte de *e, i,* generalizată în BB, în BBl predomină rostirile moi, care s-au menţinut şi atunci când diftongul *ea* se afla în poziţie „moale“: *aşa* – *aşea* (Fc 50, 3), *coaja* – *coajea* (Cânt 6, 6), *deşărtăciune* – *deşertăciune* (Ecc 2, 1), *dojăneaşte* – *dojeneaşte* (Sir 11, 7), *jăluindu-se* – *jeluindu-să* (Pr 26, 24), *jârtăvnicul* – *jertvenicul* (Jd 6, 25), *jâdovii* – *jidovii* (Ezr 1, 19), *să sfârşăsc* – *să sfârşesc* (Bar 2, 13 [18]), *să slujască* – *să slujească* (Dt 29, 18), *şapte* – *şeapte* (Fc 29, 18), *şarpe* – *şearpe* (Fc 49, 17, Iş 4, 3), *şase* – *şease* (Fc 30, 20), *şăzi* – *şezi* (1 Rg 22, 23), *uşa* – *uşea* (Iş 33, 10), *vrăjâtori* – *vrăjitori* (Lv 20, 6); izolat, apare, în ambele ediții, forma *şarpele* (In 3, 14); cf. şi BBl *şapte* (Ps 78, 13), în BB numeralul fiind redat cu cifră.

r) În privinţa redării lui *j* + *o, u* latin, apar mai multe situaţii, dintre care, mai întâi, le consemnăm pe cele în care fricativa *j* este răspândită, de regulă, în ambele tipărituri: *ajutoriu* (Sir 8, 21 [20]), *împrejur* (Iş 37, 11, 12, 1 Par 10, 9); în alte cazuri, lui *j* din BB îi corespunde în BBl africata *ğ: împrejur* – *împregiur* (Iş 32, 2, 3 Rg 7, 11), *încunjurară* – *au*

www.inst-puscariu.ro

încungiurat (3 Rg 22, 32), *putrejune* – *putregiune* (Is 14, 11); uneori, aceste forme sunt comune: *încungiura* (Idt 10, 19); nu puține sunt situațiile inverse însă, în care lui *ğ* din BB îi corespunde *j* în BBl: *agiutoriul* – *ajutoriul* (Pr 21, 31), *batgiocureaşte* – *batjocoreaşte* (Pr 15, 5), *giunghiiare* – *junghiiare* (Pr 7, 22), *giurământ* – *jurământ* (Tob 8, 15 [21]), *încungiurare* – *încunjurarea* (Pr 1, 27).

s) Din analiza trăsăturilor morfologice reținem forma substantivului *tată*, care în BB este *tatul* (2 Rg 15, 7, Mc 8, 38), specifică graiurilor din Moldova, în opoziție cu forma literară din BBl; sunt comune pluralele neutre în *ă: carăle* (Iş 14, 9), *hotarăle* (Ps 147, 3); articolul posesiv *a* invariabil este normalizat în ediția de la Blaj: *pentru păcatele meale şi a părinților miei* – *după păcatele meale şi ale părinților miei* (Tob 3, 4 [5]); persistă în ambele texte formele fără desinența *-u* la persoana a III-a plural: *featele lui bea vin* (Iov 1, 13); paradigmele analitice de imperfect din BB sunt abandonate: *era păscând* – *păştea* (Iş 3, 1); o formă tare de perfect simplu din BB este transformată în perfectul compus în BBl: *mă prinset* – *m-ați prins;* se renunță în BBl la construcțiile arhaice de conjunctiv: *şi-ş adune* – *să-şi adune* (Iş 5, 7); sunt înlocuite formele perifrastice de condițional: *de nu mă vream teame* – *de nu m-am temut* (Iov 31, 36); față de imperativul *adu* din BB, în BBl apare forma particulară *ado* (Ecc 12, 1).

ş) Paragraful cel mai semnificativ privind evoluția normelor literare în *Biblia* de la Blaj îl constituie cel privitor la lexic, în care elementele de tip

www.inst-puscariu.ro

nordic sunt mai puţin numeroase ca în ediţia din 1688, concomitent cu înmulţirea celor de tip sudic. În mod paradoxal, procesul de muntenizare este mai accentuat într-o tipăritură din Transilvania, faţă de una apărută la Bucureşti, desigur, după mai bine de un secol.

Un studiu comparativ între BB şi BBl pune în evidenţă existenţa unor termeni comuni celor două versiuni: *apleca* „a alăpta“ (Fc 21, 7), *asidă* „cocostârc“ (Ir 8, 7), *brobodealnic* „văl, maramă“ (Cânt 5, 8), *finic* „curmal“ (Iş 15, 27), *gherdan* „colan, lanţ de aur“ (Is 3, 19), *hamon* „turtă“ (Ir 7, 17), *îngreca* „a zămisli, a rămâne gravidă“ (Lv 12, 2), *logofăt* „supraveghetor, slujbaş“ (Iş 5, 15, 19), *mânea* „a se adăposti, a petrece undeva noaptea“ (Iov 39, 28), *năstrapă* „vas, potir“ (2 Par 4, 8, Cânt 6, 1), *nemearnec / nemearnic* „străin“ (Iş 2, 22), *ojocitură* „tăciune“ (Ir 13, 24), *paic* „oştean“ (JFl 6), *părmăcuit* „întărit cu bârne“ (3 Rg 7, 5), *posluşnic / poslujnic* „slujitor“ (JFl 9), *price* „ceartă“ (Dt 1, 12), *proşca / proaşca* „ţintă“ (Plg 3, 12), *răpşti* „a cârti“ (Ps 58, 18), *rost* „grai, vorbire“ (Fc 11, 1), *siriman* „sărman, om sărac“ (Sir 35, 14 [15]), *târcăvire* „chelie“ (Lv 13, 42).

Diferenţierile lexicale dintre BB şi BBl sunt însă mult mai extinse: *acolisitura* – *obrăzniciia* (Lc 11, 8), *aluat* – *dospit* (Iş 34, 25), *apesteaşte* – *zăboveaşte* (Mt 24, 48), *areţii* – *berbecii* (Fc 31, 10), *ariciul* – *hirogrilionul* (Lv 11, 5), *astrucat* – *îngropat* (Tob 2, 6), *bahnă* – *bălţi* (Is 35, 7), *bântuiale* – *ispite* (1 Ptr 1, 6), *bednuiaşte* – *priveghiiază* (Cânt 5, 3), *bezna* –

www.inst-puscariu.ro

adâncul (Iov 28, 14), *blagoslovit – binecuvântat* (Fc 12, 2), *bogza – buha* (Lv 11, 15), *bozii – idolii* (Fc 31, 19), *brehnace – vulturului* (Iov 28, 7), *buzdugane – schiptruri* „seminții, neamuri" (3 Rg 11, 31, 32, 35, 36), *cantariu – cumpănă* (Dt 25, 13), *cantariu – punt* (Dt 25, 15), *cățiile – cădealnițele* (Nm 16, 37), *căuşăle – păharale* (Nm 4, 7), *câmpului – țarinei* (Fc 2, 5), *cerdac – foişor* (Mc 14, 15), *chichiță – ladă* (2 Par 24, 8), *chivot – corabie* (Fc 6, 19), *ciobotă – încălțăminte* (1Rg 12, 3, Am 2, 6), *cioplitele – idolii* (Iş 34, 13), *cirezile – ciurdele / ciurzile* (Dt 28, 4, 18), *ciutura – vadra* (Ecc 12, 6), *ciuturile – vasăle* (In 2, 7), *clicuit – strigat* (Idt 14, 9), *coconii – pruncii* (Lc 11, 7), *colțuni – încălțăminte* (Mc 6, 9), *să va conceni – să va sfârşi* (Iz 5, 13), *concenire – sfârşit* (Sof 1, 19), *copacii – arborile* (Fc 23, 17), *copilaş – prunc* (Jd 8, 14), *copilul – sluga* (Sir 33, 30), *copuzul – alăuta* (Fc 4, 21), *cori – corfe* (Nm 11, 32), *coşniță – corfă* (Iş 29, 3), *covăseala – aluatul* (Mc 8, 15, Lc 12, 1), *cuhnii – bucătării* (Iz 46, 24), *custuri – tăbli* (Nm 16, 36), *danțuri – jocuri* (Jd 9, 27), *davir – oltariul* (2 Par 5, 7), *decindea – dincolo* (Dt 1, 5, Ios 24, 2), *despuiați – goli* (Fc 3, 7), *dodeiala – îmbulzala* (Dt 28, 53), *dodiiale – ispită* (Iov 10, 17), *dosădindu-se – întristându-să* (Sol 14, 15), *dudeaile – sicomorii* (3 Rg 10, 27 [28]), *dumăi – vorbi* (Pr 15, 13 [12]), *elam – pritvorul* (2 Par 3, 4), *fătăciunile – rodurile* (Jd 6, 4), *fântâna – puțul* (Ps 68, 19 [18]), *fota – rochiia* (Rut 3, 15), *gard – păretariu* (Iş 26, 2), *gâlcevi – turburări* (Pr 6, 14), *gârlă – râu* (Iş 2, 5), *gâtul – grumazi* (1 Rg 17, 35), *ghizdavă – mândră* (Fc 29,

www.inst-puscariu.ro

17), *ginere* – *mire* (Ps 18, 5, Mt 25, 5, 6, In 2, 9), *grădină* – *raiu* (Fc 2, 8), *greşul* – *poghircitura* (Jd 8, 2), *grobnița* – *mormântul* (Dt 34, 6), *gure* – *primb* „tivitură, bordură“ (Iş 28, 28), *hadâmul* – *famenul* (Sol 3, 14), *hicleşug* – *pânditoriu* (Sir 8, 14), *istovul* – *săvârşirea* (Evr 13, 7), *împletitură* – *salbă* (Nm 31, 50), *însămără* – *au pus şeaua* (Fc 22, 3), *jâtnițele* – *cămările* (Dt 28, 5), *jiganiia* – *fiiara* (Fc 37, 33), *judeca* – *pricea* (Jd 8, 1), *lațu* – *cursă* (Pr 6, 2), *limbi* – *neamuri* (Fc 17, 6), *locul alergăturii cailor* – *ipodromului* (Fc 48,7), *lovituri* – *bolduri* (Nm 33, 55), *luoare* – *dar* (Iş 35, 23), *marghioli* – *vicleani* (Iov 5, 12), *mâlcomeaşte* – *taci* (Fc 4, 7), *mâşcoi* – *catâri* (Fc 12, 16), *merticul* – *măsură* (Lc 12, 42), *mescând* – *turnând* (Fc 40, 13), *misurcile* – *coifurile* (Iz 27, 10), *mocioriță* – *bălți* (Is 35, 7), *muzaviriile* – *cleveti-rile* (1 Ptr 2, 1), *nacealnici* – *povățuitorii* (Jd 5, 15), *naşterile* – *rodurile* (Dt 28, 11), *nărodul* – *neamul* (Pr 14, 36 [35]), *năsipul* – *arena*, glosat: *năsipul* (Ap 20, 8), *năstrapa* – *fiiala* „vas, cupă“ (Ap 16, 4, 8), *nesilie* – *pat* (Cânt 3, 9), *nevastă* – *mireasă* (Sol 8, 2), *obrezuiaşte* – *taie împregiur* (Ios 5, 2), *olăcari* – *soli* (1 Mac 5, 14), *osiile* – *căile* (Sol 2, 9), *omătul* – *zăpada* (Ps 147, 5), *păgubi* – *globi* (Dt 22, 19), *părângile* – *zăvoarăle* (2 Par 5, 8), *păsați* – *meargeți* (Ios 10, 24), *pângărit* – *întinat* (Ap 14, 4), *pârpărița* – *pietrile* (Dt 24, 6), *pelițele* – *trupul* (Iov 6, 12), *pesti-va* – *vă zăbovi* (Lc 12, 45), *plaşca* – *daruri* (1 Cor 9, 24), *pleanuri* – *prăzi* (Idt 15, 8), *vor plenui* – *vor prăda* (Iz 39, 10), *pofală* – *lăudat* (Dt 26, 19), *polcovnicul* – *căpitanul* (FAp 22, 24), *polimarele* – *aripile* (Sir 9,

www.inst-puscariu.ro

aripile (Sir 9, 18), *politia – cetățăniia* (FAp 22, 28), *polog – acoperemânt* (Idt 10, 23), *va ponoslui – va împuta* (Sir 20, 14), *posadnica – țiitoarea* (1 Par 2, 46), *poslanicilor – solilor* (1 Rg 11, 9), *posluşăşti – vei sluji* (Fc 29, 27), *posluşnicul – sluga* (Fc 15, 3), *poticală – sminteală* (Idt 12, 2), *m-ai prelestit – m-ai înşelat* (1 Rg 28, 12), *price – sfadă* (Pr 10, 13), *pristav – vestitoriul* (Fc 41, 43), *prişleți – nemearnici* (Ps 145, 8), *proaşcă – semn* (1 Rg 20, 19), *procleciune – blăstăm* (FAp 23, 14), *rădăcină – trupină* (Fc 49, 21), *răpştire – cârteală* (2 Petr 4, 9), *răveneală – umezală* (Lc 8, 6), *râvnire – pismă* (Iac 3, 16), *rojdit – scărpinat* (Jd 8, 16), *rostul – gura* (Dt 18, 18), *rudeniile – casnicii* (Pr 17, 9), *sad – tufă* (Fc 22, 13), *sahaidacele – tulbele* (Iz 27, 11), *sâlnec – putearnic* (Iov 9, 22), *sâmcea – cirtă* (Mt 5, 18), *sângifu – fimbrii* „ciucure“ (Nm 15, 38), *sicriiu – corabie* (Fc 6, 14), *smârdă – gunoiu* (Iov 9, 31), *socoteală – cercetare* (Iov 14, 3), *socotința – cugetul* (Ecc 10, 20), *spata – armul* (1 Rg 9, 24), *sudălmi – ocări* (Pr 10, 19), *şaică – corabie* (3 Mac 4, 9), *şomâcul – sobolul* (Lv 11, 30), *ştiința – cunoştința* (Sol 17, 11), *talaniță – curvă* (Sir 9, 3), *tărpi – aştepta* (4 Rg 6, 33), *toiagele – schiptrurile* (1 Rg 10, 19), *toporul – săcurea* (Dt 19, 5), *trestiia – condeiul* (Ir 8, 8), *trufă – laudă* (Idt 15, 11), *turte – pogăci* (Nm 11, 8, Jd 7, 13), *țâmbale – alăute* (1 Rg 18, 6), *țeanchiu – locul cel de priveală* (1 Cor 9, 24), *undețile de carne – furcuțele* (Nm 4, 14), *urloiu – şipot* (Sir 24, 31), *usturoiul – aiuri* (Nm 11, 5), *vase – luntri* (Dt 28, 68), *za – platoşea* (1 Rg 17, 38), *zavistiile – pizmele* (1 Ptr 2, 1), *zăpodiia – valea*

www.inst-puscariu.ro

(2 Rg 5, 22), *zbirştină – aveare* (2 Mac 12, 21), *zgău – pântece* (Fc 16, 4, Nm 3, 12).

Limitându-ne la această investigaţie frontală, suntem în măsură să caracterizăm limba *Bibliei* de la Blaj[35], care se detaşează, în mod tranşant, de aceea a tipăriturii lui Şerban Cantacuzino, puternic marcată de influenţa graiului moldovean. Ponderea cuvintelor dispărute din limba actuală, puţin cunoscute sau dialectale este, evident, mult mai mică decât în cazul *Bibliei* de la Bucureşti. Versiunea realizată cu mult discernământ de către Samuil Micu reflectă, într-adevăr, oscilaţiile variantei literare sud-vest ardeleneşti, în care vechile deprinderi de a scrie răzbăteau uneori la suprafaţă. Faţă de tipăriturile blăjene din deceniile anterioare, care adoptaseră modele munteneşti mai omogene, *Biblia* din 1795 nu a beneficiat de un prototip similar, ceea ce explică unele alternanţe fonetice, precum şi alte concesii făcute graiului local. În mare parte însă, în special prin elementele de lexic pe care le vehiculează, *Biblia* lui Samuil Micu ilustrează tendinţele de unificare a limbii române literare, ca-

[35] A se vedea, în acest sens, şi I. Bălan, *op. cit.*, p. 167-187; Jacques Byck, *Samuil Micu Klein,* în „Gazeta literară", III, nr. 20, 17 mai 1956; Perpessicius, *Scriitori români,* vol. I, Bucureşti, Editura Minerva, 1986, p. 57-80; Mario Ruffini, *La traduzione cattolica della Biblia in romeno (Biblia lui Clain, Blaj, 1795),* în „Orientalia Christiana periodica" (Roma), XXXI, 1965, fasc. I, p. 135-169; Al. Andriescu, *Elemente de stil oral în Noul Testament de la Bălgrad (1648) şi Biblia de la Bucureşti (1688), în comparaţie cu Biblia lui Micu (1795) şi Noul Testament de la Viena (1875),* în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza» Iaşi", secţ. III, Lingvistică, XXXII, 1986, p. 47-53; idem, *Biblia de la Bucureşti (1688) şi Biblia de la Blaj,* în „Dacoromania", Freiburg i. Br., VII, 1988, p. 195-201.

www.inst-puscariu.ro

re se manifestau tot mai pregnant în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Este sugestivă, de altfel, caracterizarea pe care Perpessicius o făcea *Bibliei* de la Blaj, după ce descoperea în *Glossa* lui Eminescu sonuri desprinse din *Ecleziastul* tălmăcit de Samuil Micu: „O lectură comparativă a celor două Biblii, de la 1688 şi de la 1795, apleacă cumpăna în favoarea celei de a doua. Şi nu e la Clain numai grija unei clarități cât mai explicite, dovadă argumentele inițiale ale capitolelor, glosele, explicațiile cuvintelor, cu cari e înlesnită lectura unui text bogat în arcane, dar este mai cu seamă grija unei continui rotunjiri a frazei, a expresiei, a topicei“[36]. Atingând un stadiu avansat al criticii de text de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, prin raportarea la un model consacrat în literatura noastră ecleziastică şi, în acelaşi timp, prin confruntarea cu originalul grecesc şi cu alte izvoare de notorietate, *Biblia* din 1795 constituie un moment de referință pentru redefinirea vechiului scris românesc după canonul modernității.

SIGLE

ℵ (Alef)	*Codex Sinaiticus* (cf. ed. Rahlfs).
A(lex).	*Codex Alexandrinus* (cf. ed. Bos, Rahlfs).
Ald.	*Sacrae Scripturae veteris novaeque omnia*, Venetiis, in aedibus Aldi et Andreae soceri, 1518 (cf. ed. Bos).
B	*Codex Vaticanus,* gr. 1209 (cf. ed. Rahlfs).
B Aron	*Biblia*, traducere de P. P. Aron (ms.).

[36] Perpessicius, *op. cit.*, p. 71.

www.inst-puscariu.ro

BB	*Biblia, adecă dumnezeiasca Scriptură*, Bucureşti, 1688.
BBl	*Biblia, adecă dumnezeiasca Scriptură*, Blaj, 1795.
BBz	*Biblia sau Testamentul Vechiu şi Nou*, Buzău, 1854-1856.
BJ	*La Bible de Jérusalem*, Paris, Les Éditions du Cerf, 1988.
Bos	*Vetus Testamentum, ex versione Septuaginta interpretum*, ed. Lambert Bos, Franequerae, 1709.
BŞag	*Biblia, adecă Sfânta Scriptură*, ed. Andrei Şaguna, Sibiu, 1856-1858.
B 1819	*Biblia, adecă dumnezeiasca Scriptură*, Sankt Petersburg, 1819.
B 1914	*Biblia, adică dumnezeiasca Scriptură*, Bucureşti, 1914.
B 1936	*Sfânta Scriptură*, Bucureşti, 1936.
B 1938	*Biblia, adică dumnezeiasca Scriptură*, Bucureşti, 1938.
C(omp).	*Biblia polyglotta*, ed. Fr. Ximenez de Cisneros, in Complutensi universitate, 1514–1517 (cf. ed. Bos).
CT	Coresi, *Tetraevanghelul*, Braşov, 1561.
Franc.	*Divinae Scripturae nempe Veteris et Vovi Testamenti omnia*, Francofurti ad Moenum, 1597 (cf. ed. Bos).
NT	*Noul Testament*, Bălgrad, 1648.
O(x).	*Manuscriptum Oxoniensis* (cf. ed. Bos).
Rahlfs	*Septuaginta*, ed. Alfred Rahlfs, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1979.
Vg	*Biblia Sacra Vulgatae editionis*, Venetiis, 1758.

www.inst-puscariu.ro

Between Philology and Bibliophily

Abstract

The present volume is an exploration within the book's universe, conceived as a triptych: *Old Unknown Books; Books with Manuscript Writings; The Book of Books: the Bible of Samuil Micu (1795).* The study comprises several direct investigations, which resulted in a few research discoveries that are meant to develop our knowledge of old Romanian libraries.

In the first section, a precious *ex libris* is presented, one that belonged to the High Steward Constantin Cantacuzino and was identified on a rare book, *Commentarii in octo libros politicorum Aristotelis*, edited in Paris, in 1645. This particular issue of the book speaks once again for the bibliophile preoccupations of the noble intellectual of Muntenia. He possessed an impressive collection of books, actually one of the larger to be found in Eastern Europe in the 17th century. Further, a series of completions to *The Old Romanian Bibliography* are being brought, therefore extending the repertoire of the Romanian mediaeval and early

www.inst-puscariu.ro

modern printing. Within *Addenda*, seven so far unknown books, discovered by the author, are being described: *Psaltire [Psalter]*, Râmnic, 1736; *Ceaslov [Breviary]*, Bucureşti, 1754-1755; *Catihisis mic*, Sibiu, 1807; *Proscomidia Sfintei Liturghii*, Buda, 1814; *Catihismul mic*, Sibiu, 1818; *Psaltire [Psalter]*, Sibiu, 1825; *Ceaslov [Breviary]*, Sibiu, 1826. The author also advances a series of rectifications of the bibliographic description of some books printed between 1643-1826.

In the second section, the author makes a few transcriptions of several manuscript writings and notes found on the sides of some old printings, and comments upon them extensively. The structures of the collective mental are being reflected in almost each of these glosses, where quasi anonymous scribes evoke everything that was linked to the book's destiny, to the methods of its obtaining and intact transmission over the years, as well as the events they witnessed throughout time. The important value of the manuscript writings and notes is also certified through the information they convey regarding the existence of some dialectal phonetical phenomena, words and lexical variants nowadays gone, scarcely known or having regional circulation only, and the preservation of some forms that reflect characteristics of the spoken language.

The last section is dedicated to a representative book that concerns the redefinion of the old Romanian writing in connection with the modern Canon, that is, the translation of *The Bible* published

www.inst-puscariu.ro

by Samuil Micu, in Blaj, in 1795. The first part stands for a research of the biblical sources, that reveals, along with the main model, that of the *Bible* of Bucureşti from 1688, other sources, such as the edition of *Septuaginta* published by de Lambert Bos, in Franeker, in 1709. To this edition, we should add one of the polyglot editions which made use of the notes ascribed to the well-known specialist in the Hebrew culture François Vatable, respectively those published at Heidelberg (1586, 1599, 1616) or in Paris, between 1729-1745. Beyond these sources, Samuil Micu didn't ignored the local tradition, the Psalms of David being reproduced, with high fidelity, after the edition of *Psaltirea*, published at Blaj in 1764, and *Rugăciunea lui Manase [The Prayer of Manase]* being thoroughly transposed after the breviaries published at Blaj, beginning with 1751. The filiation of texts is closely followed through parallelisms and edifying textual comparisons. Finally, the author sets under scrutiny the linguistic concordances between the *Bible* of Bucureşti and the *Bible* of Blaj. The analysis conveys further scientific arguments regarding the bigger part played by the edition of 1795 within the process of unifying the Romanian literary language, and argues for the fact that the before-mentioned edition of the *Bible* was to become, for more than a century, a model for all the Romanian bibles.

www.inst-puscariu.ro

Ilustrații

www.inst-puscariu.ro

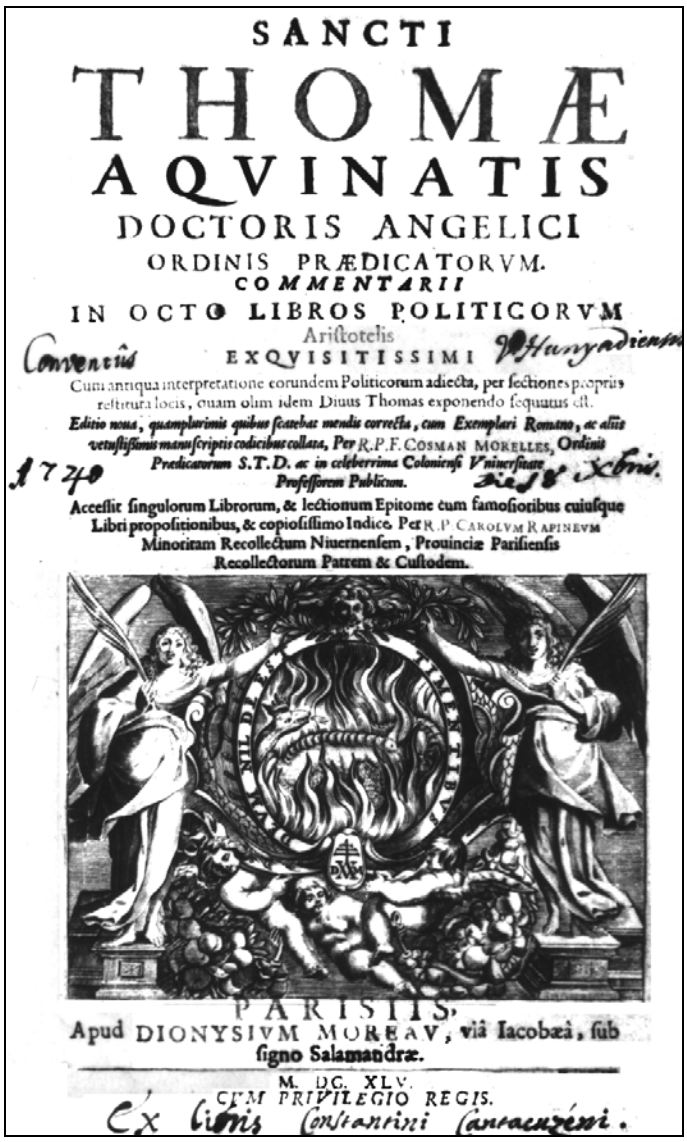

SANCTI
THOMÆ
AQVINATIS
DOCTORIS ANGELICI
ORDINIS PRÆDICATORVM.
COMMENTARII
IN OCTO LIBROS POLITICORVM
Aristotelis
EXQVISITISSIMI
Cum antiqua interpretatione eorundem Politicorum adiecta, per sectiones propriis restitutis locis, quam olim idem Diuus Thomas exponendo sequutus est.
Editio noua, quamplurimis quibus scatebat mendis correcta, cum Exemplari Romano, ac aliis vetustissimis manuscriptis codicibus collata, Per R.P.F. COSMAN MORELLES, Ordinis Praedicatorum S.T.D. ac in celeberrima Coloniensi Vniuersitate Professorem Publicum.
Accessit singulorum Librorum, & lectionum Epitome cum famosioribus cuiusque Libri propositionibus, & copiosissimo Indice. Per R.P. CAROLVM RAPINEVM Minoritam Recollectum Niuernensem, Prouinciae Parisiensis Recollectorum Patrem & Custodem.

PARISIIS,
Apud DIONYSIVM MOREAV, viâ Iacobæa, sub signo Salamandræ.
M. DC. XLV.
CVM PRIVILEGIO REGIS.

Fig. 1. Toma d'Aquino, *Commentarii in octo libros politicorum Aristotelis*, Paris, 1645. Foaia de titlu cu ex libris-ul stolnicului Constantin Cantacuzino.

www.inst-puscariu.ro

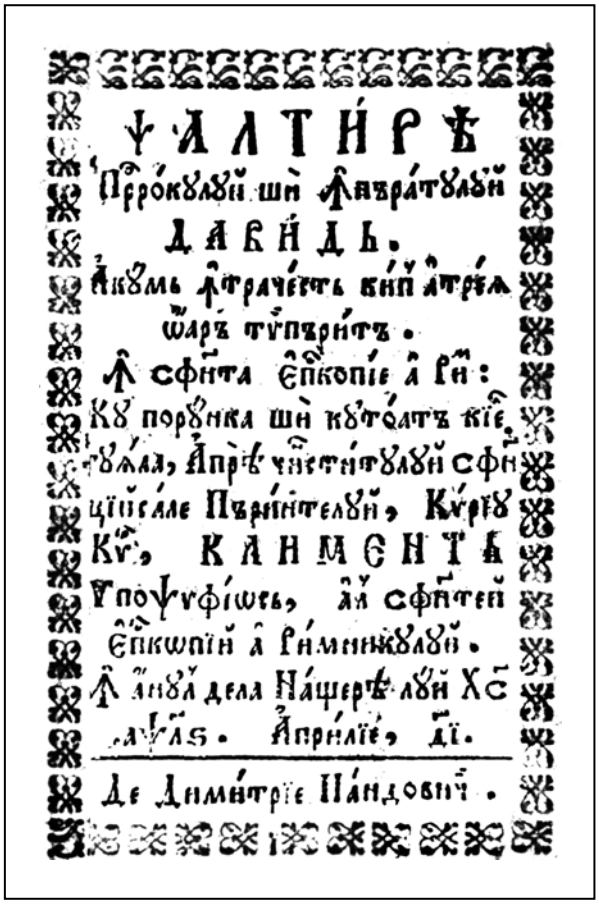

ѰАЛТИРЬ
Пророкулуй шѝ Ѧпостолуй
ДАВИДЪ.
Акумъ ѧтрачетъ кѝп ѧтрѣ
шаръ тупъритъ.
Ѧ сфнта Єпкопіе а Рн:
Ку порунка шѝ кутолтъ кіе
тулла, Апрѣ чнстнтулуй сфн
ціисале Пъринтелуй, Кургу
Ку, КАНМЄНТА
Гпоѱуфіоѣ, аѧ сфнтей
Єпкопій а Рнмникулуй.
Ѧ анулѧ дела Нашертѣлуй Хс
лѧ. Апрілїе, дї.
Де Дмнтріе Пандовнч.

Fig. 2. *Psaltire*, Râmnic, 1736. Foaia de titlu.

www.inst-puscariu.ro

Fig. 3. *Psaltire*, Râmnic, 1736. Xilogravura *Prorocul David în jilț* (f. titlu^{v})

www.inst-puscariu.ro

Fig. 4. *Psaltire*, Râmnic, 1736. Vignete.

www.inst-puscariu.ro

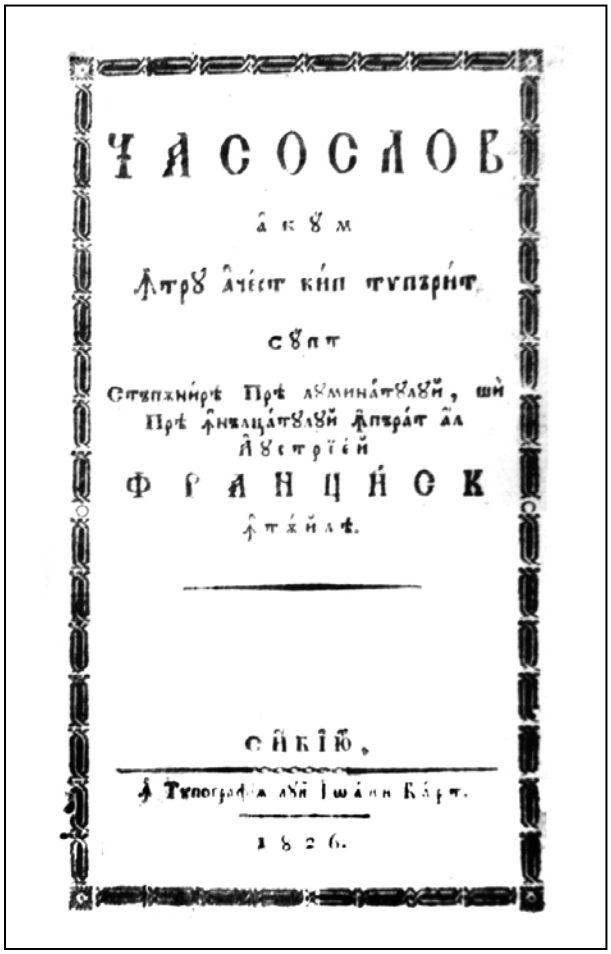

ЧАСОСЛОВ

ДЕ

ДЕ ДЕЧЕСТ КИП ТУПЗРИТ

СУПТ

СТЕПХНИРЕ ПРЕ ЛУМИНАТУЛУЙ, ШИ
ПРЕ ФИЛЦАТУЛУЙ ДИПЗРАТ ДЕ
АУСТРИЕЙ

ФРАНЦИСК

ДИ ХИЛЕ.

СИБИЮ,

Д Типографиа лУй Іоан БART.

1826.

Fig. 5. *Ceaslov*, Sibiu, 1826. Foaia de titlu.

www.inst-puscariu.ro

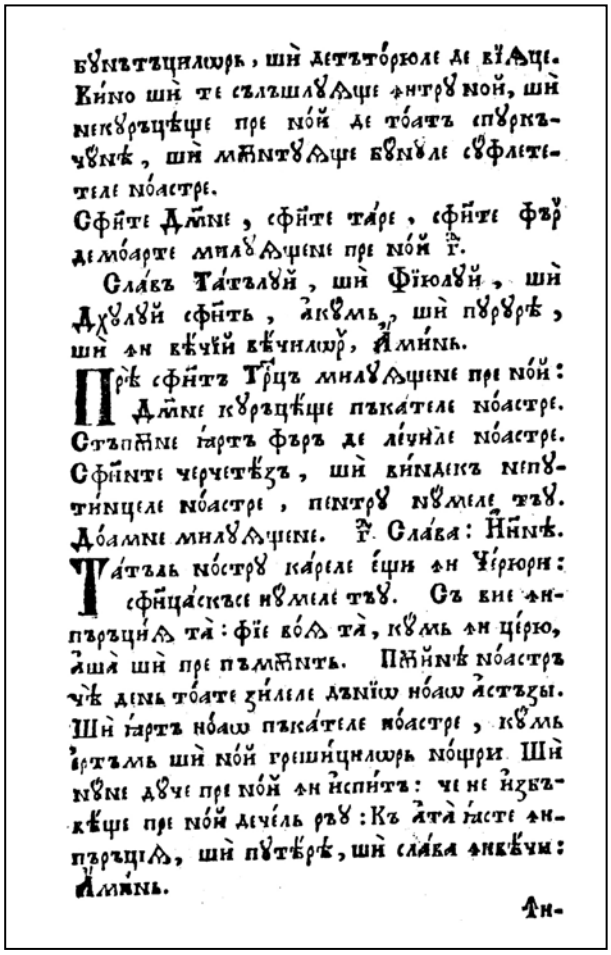

бꙋнътъцилоурь, шѝ детътóрюле де вїѧцї.
Кѝно шѝ те сълъшлꙋѧще ѧнтрꙋ нóй, шѝ
некꙋръцѣще пре нóй де тóатъ спꙋркъ-
чꙋнѣ, шѝ мѫнтꙋѧще бꙋнꙋле сꙋфлети-
теле нóастре.
Сфѝте Дм҃не, сфѝте тáре, сфѝте фър
демóарте милꙋѧщіне пре нóй г҃.
Слáвъ Тáтълꙋй, шѝ Фїюлꙋй, шѝ
Дхꙋлꙋй сфѝть, ѧ҆кꙋмь, шѝ пꙋрꙋрѣ,
шѝ ѧн вѣчїй вѣчилоур, Ѧмѝнь.
Прѣ сфѝтъ Тр҃цъ милꙋѧщіне пре нóй:
Дм҃не кꙋръцѣще пъкáтеле нóастре.
Стъп҃не ѩартъ фъръ де лѣчнѝле нóастре.
Сфѝнте чѣрчїтѣзъ, шѝ кѝндекъ нѣпꙋ-
тѝнцеле нóастре, пѣнтрꙋ нꙋмеле тъꙋ.
Дóамне милꙋѧщіне. г҃. Слáва: Нѝнѣ.
Тáтъль нóстрꙋ кáреле ѣ́щи ѧн Ѹ́ерюри:
сфѝцáскъсе нꙋмеле тъꙋ. Съ вие ѧн-
пъръцѝѧ тà: фїе вóѧ тà, кꙋмь ѧн цѣрю,
ѧ҆шà шѝ пре пъм҃нть. Пѫ́нѣ нóастръ
чѣ дѣнь тóате зѝлеле дънїѡ нóаѡ ѧ҆стъзы.
Шѝ ѩартъ нóаѡ пъкáтеле нóастре, кꙋмь
ѩртъмь шѝ нóй грешѝцилоурь нóщри. Шѝ
нꙋне дꙋче пре нóй ѧн ѝспѝтъ: чѣ не ѝзбъ-
вѣщі пре нóй дечѣль рꙋ: Къ ѧ҆тà ѩасте ѧн-
пъръцїѧ, шѝ пꙋтѣрѣ, шѝ слáва ѧнвѣчи:
Ѧмѝнь.

Ѧн-

Fig. 6. *Bucoavnă*, Cluj, 1744. Fila [6]ʳ din ediția întâi.

www.inst-puscariu.ro

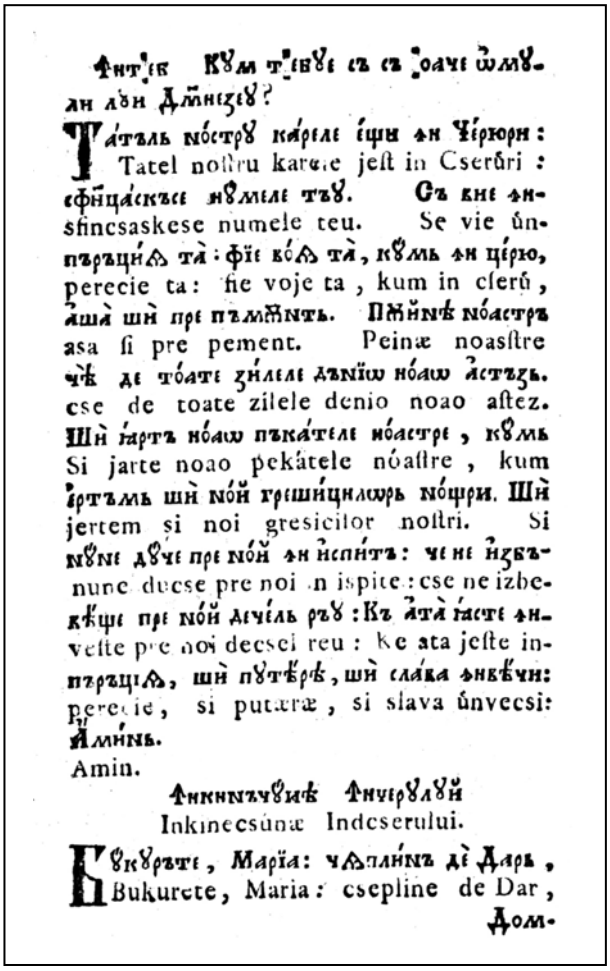

Фнтѣ́ѥ Кꙋм тѣ́нꙋѥ съ съ ѯоаче ѡ́мꙋ-
ан лꙋн Дмнѣзеꙋ?

Тáтъль нóстрꙋ кáреле éщи ан Чéрюри:
Tatel noſtru karele jeſt in Cserûri:
сфнцáскъсе нꙋмеле тъꙋ. Съ вие ан-
sfincsaskese numele teu. Se vie ûn-
пъръцúѧ тà: фїе вóѧ тà, кꙋмь ан цéрю,
perecie ta: fie voje ta, kum in cſerû,
áшà шѝ пре пъмѫнть. Пѫйнѣ нóастръ
asa ſi pre pement. Peinæ noaſtre
чѣ де тóате зúлеле дънїѡ нóаѡ áстъзь.
cse de toate zilele denio noao aſtez.
Шѝ ѩартъ нóаѡ пъкáтеле нóастре, кꙋмь
Si jarte noao pekátele nóaſtre, kum
ѩртъмь шѝ нóй грешúцилѡрь нóщри. Шѝ
jertem si noi greſicilor noſtri. Si
нꙋне дꙋче пре нóй ан úспúтъ: че не úзбъ-
nune ducse pre noi an ispite: cse ne izbe-
кѣщѥ пре нóй дечéль рꙋ: Къ áтà ѩсте ан-
veſte pre noi decsel reu: Ke ata jeſte in-
пъръцѧ, шѝ пꙋтѣрѣ, шѝ слáка анвѣчи:
perecie, si putæræ, si slava ûnvecsi:
Áмúнь.
Amin.

Анкинъчꙋинѣ Анчерꙋлꙋй
Inkinecsûnæ Indcserului.

Бꙋкꙋръте, Марїа: чѧплúнъ дѐ Дарь,
Bukurete, Maria: csepline de Dar,
Дом-

Fig. 7. *Bucoavnă*, Cluj, 1744. Fila [10]ᵛ din ediția a doua.

www.inst-puscariu.ro

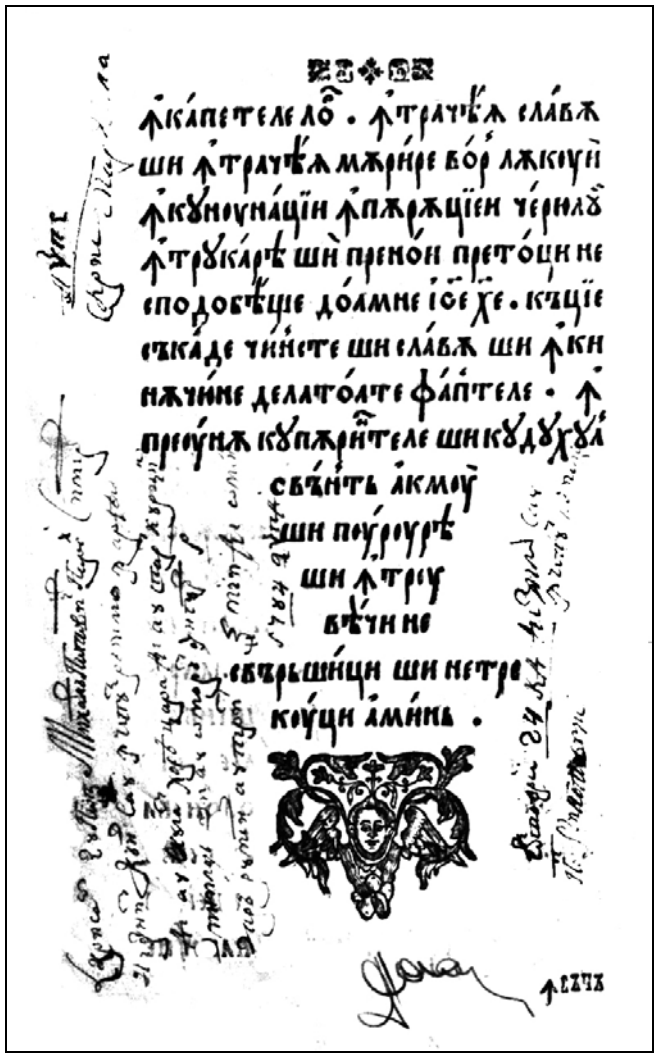

Fig. 8. *Cazania lui Varlaam*, Iaşi, 1643.
Însemnarea de la f. 131v.

www.inst-puscariu.ro

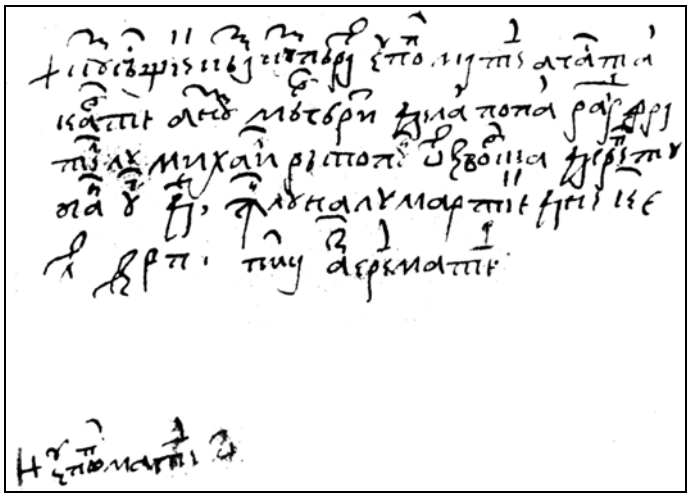

Fig. 9. *Evanghelie învățătoare*, Mănăstirea Deal, 1644.
Însemnarea de la p. 787[v].

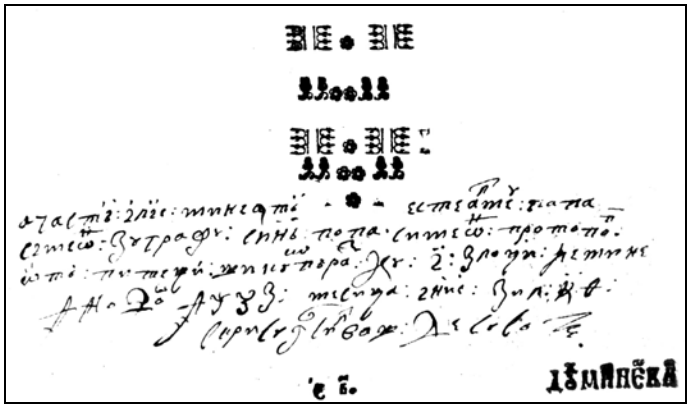

Fig. 10. *Cazaniile lui Ilie Miniat*, București, 1742.
Însemnarea de la f. 10[r].

www.inst-puscariu.ro

Editura „Biblioteca Apostrof“

400152 Cluj-Napoca
Str. I. C. Brãtianu, nr. 22
tel./fax: 0264/432444
e-mail: apostrof@revista-apostrof.ro

CARTEA DE CARE AI NEVOIE

Editura „Biblioteca Apostrof“
vă oferă următoarele titluri încă disponibile:

- **Gabriel Marcel**, *A fi şi a avea* — **3 lei**
- **Vladimir Jankélévitch**, *Să iertăm?* — **3 lei**
- **Sf. Anselm din Canterbury**, *Monologion despre esenţa divinităţii* — **3,5 lei**
- **Henry Corbin**, *Paradoxul monoteismului* — **4 lei**
- **Ion Ianoşi**, *O istorie a filosofiei româneşti* — **10 lei**
- **D.D. Roşca**, *Viaţa lui Isus. Mitul utilului* — **3,5 lei**
- **Norman Manea**, *Despre clovni* — **4 lei**
- **Norman Manea**, *Octombrie, ora opt* — **4 lei**
- **Norman Manea**, *Fericirea obligatorie* — **5 lei**
- **Florin Sicoie**, *Sâmbăta engleză şi alte povestiri* — **2 lei**
- **Ramiro de Maeztu**, *Don Quijote, Don Juan şi Celestina* — **6 lei**
- **Ludovica Rebreanu**, *Adio pînă la a doua Venire* — **5 lei**
- ***, *Procesul „tovarăşului Camil“* — **2 lei**
- **I.D. Sîrbu**, *Scrisori către bunul Dumnezeu* — **3,5 lei**
- **Arthur Dan**, *Mituri căzute* — **3 lei**
- **George Banu,** *Uitarea*, ed. a II-a — **6 lei**
- **Radu Stanca,** *Aquarium* — **5 lei**
- **Bucur Ţincu,** *Apărarea civilizaţiei* — **5 lei**
- **Radu Petrescu,** *Corespondenţă. Sinuciderea din Grădina Botanică* — **5 lei**
- **Mircea Zaciu**, *Jucătorul de rezervă* — **5 lei**
- **Liviu Bleoca**, *Biblioteca de buzunar* — **5 lei**
- **Philip Roth**, *Animal pe moarte* — **10 lei**
- **Alexandru Vona**, *Misterioasa dispariţie a oraşului din cîmpie* — **7 lei**
- **Alexandru Vona**, *Esmeralda* — **7,5 lei**
- **Dumitru Ţepeneag**, *Destin cu popeşti* — **6,3 lei**

www.inst-puscariu.ro

- **Irina Petraş**, *Camil Petrescu. Schiţe pentru un portret* — **8 lei**
- **Zaharia Boilă,** *Amintiri şi consideraţii asupra mişcării legionare* — **10 lei**
- **Zaharia Boilă**, *Memorii* — **12 lei**
- **Sanda Cordoş**, *Literatura între revoluţie şi reacţiune*, ed. a II-a adăugită — **15 lei**
- **Constantin Rădulescu-Motru**, *F.W. Nietzsche, Viaţa şi filosofia sa*, ed. a II-a — **10 lei**
- **Friedrich Nietzsche**, *Antichristul* — **10 lei**
- **Petru Poantă**, *Efectul „Echinox" sau despre echilibru* — **10 lei**
- **Vasile Muscă**, *Spusul şi de nespusul. Meditaţii, însemnări, aforisme* — **10 lei**
- **N. Steinhardt**, *Cartea împărtăşirii*, ed. a IV-a — **10 lei**
- **Irina Petraş**, *Ion Creangă, povestitorul* — **10 lei**
- **Dorli Blaga**, *Tatăl meu, Lucian Blaga* — **20 lei**
- **Ion Vartic**, *Bulgakov şi secretul lui Koroviev* — **10 lei**
- **Jürgen Habermas, Joseph Ratzinger**, *Dialectica secularizării. Despre raţiune şi religie* — **20 lei**
- **Ştefan Borbély**, *Despre Thomas Mann şi alte eseuri* — **20 lei**
- **Ştefan Borbély**, *Proza fantastică a lui Mircea Eliade* — **20 lei**
- **Alexandru Vona**, *Să mai fiu o dată îndrăgostit* — **20 lei**
- **Lukács József**, *Povestea oraşului-comoară* — **20 lei**
- **Georgeta Horodincă**, *Duminică seara* — **20 lei**
- **Tristan Janco**, *Memoriile Soahului* — **15 lei**
- **Marta Petreu**, *Conversaţii cu...* (II) — **18 lei**
- **Jacques Jouet**, *Poeme de metrou* — **5 lei**
- **Ruxandra Cesereanu, Marta Petreu, Corin Braga, Ovidiu Pecican, Virgil Mihaiu, Ion Vartic**, *Sadovaia 302 bis* — **20 lei**
- **Ovidiu Pecican**, *Trasee culturale Nord-Sud* — **20 lei**
- **Ion Vianu**, *Blestem şi Binecuvîntare* — **20 lei**
- **Călin Teutişan**, *Textul în oglindă. Reflexii ale imaginarului eminescian* — **20 lei**

Comandând cel puţin trei titluri, beneficiaţi de o reducere de 10%. Cheltuielile de expediere sunt suportate de editură. Editura îşi rezervă dreptul de a modifica preţul cărţilor în funcţie de rata inflaţiei.

www.inst-puscariu.ro